

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΜΥΝΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: ΜΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΠΑΠΑΡΓΥΡΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΛΛΙΑΣ

ΒΟΛΟΣ 2022

Σελίδα σκόπιμα κενή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ.....	iii
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	iv
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	v
ABSTRACT.....	vi
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ – ΠΙΝΑΚΩΝ – ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ.....	vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
1. ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ-ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ.....	3
1.1 Προσεγγίζοντας την έννοια της Τρομοκρατίας.....	3
1.2 Η πορεία της τρομοκρατίας κατά μήκος της ανθρώπινης ιστορίας.....	4
1.3 Κύρια Στοιχεία της Τρομοκρατίας.....	6
1.4 Κατηγορίες Τρομοκρατίας.....	7
1.5 Παράγοντες που ευνοούν την ανάπτυξη της Τρομοκρατίας.....	9
1.6 Χρησιμοποιούμενη Μεθοδολογία.....	11
1.7 Χρηματοδότηση Τρομοκρατίας.....	12
1.8 Διαμόρφωση τρομοκρατίας του 21ου αιώνα.....	15
1.8.1 Χαρακτηριστικά της τρομοκρατίας του 21ου αιώνα.....	15
1.8.2 Περιοχές δραστηριοποίησης της σύγχρονης τρομοκρατίας.....	16
1.8.3 Οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας κατά τον 21ο αιώνα.....	18
2. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.....	20
2.1 Ασφάλεια και Απειλές Ασφαλείας.....	20
2.2 Απόηχος των τρομοκρατικών ενεργειών στον ανθρώπινο βίο.....	22
2.2.1 Απόηχος της τρομοκρατίας στην Πολιτική.....	22
2.2.2 Απόηχος της τρομοκρατίας στην Κοινωνία.....	23
2.2.3 Απόηχος της τρομοκρατίας στην Οικονομία.....	24
2.3 Βάσεις Δεδομένων.....	25
3 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΧΤΥΠΗΜΑΤΩΝ.....	30
3.1 Μηχανισμός επίδρασης της τρομοκρατίας στην οικονομία.....	30
3.2 Μακροοικονομικές Επιπτώσεις.....	32
3.2.1 Επιπτώσεις στο εμπόριο.....	32
3.2.2 Επιπτώσεις στην Κατανάλωση.....	34
3.2.3 Επιπτώσεις στις Κρατικές Δαπάνες.....	35
3.2.4 Επιπτώσεις στις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ).....	37

3.2.5	Επιπτώσεις στο ΑΕΠ.....	38
3.3	Μικροοικονομικές Επιπτώσεις.....	40
3.3.1	Επιπτώσεις στα νοικοκυριά.....	40
3.3.2	Επιπτώσεις στις επιχειρήσεις.....	41
3.4	Πλέον επηρεαζόμενοι τομείς.....	42
3.4.1	Επιπτώσεις στον τουρισμό.....	42
3.4.2	Επιπτώσεις στις Μεταφορές.....	44
3.4.2	Επιπτώσεις στις Χρηματιστηριακές Αγορές.....	46
4.	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.....	51
4.1	Μέτρα Αντιμετώπισης Τρομοκρατικών Ενεργειών.....	51
4.2	Οικονομικές Επιπτώσεις Μέτρων Προστασίας.....	53
4.2.1	Μικροοικονομικές Επιπτώσεις.....	53
4.2.1.1	Επιπτώσεις στα νοικοκυριά.....	53
4.2.1.2	Επιπτώσεις στις επιχειρήσεις.....	53
4.2.2	Μακροοικονομικές Επιπτώσεις.....	54
4.2.3	Πλέον επηρεαζόμενοι τομείς.....	56
4.2.3.1	Τομείς που πλήττονται από τα μέτρα προστασίας.....	56
4.2.3.2	Τομείς που ευνοούνται από τα μέτρα προστασίας.....	58
4.3	Οικονομικές Επιπτώσεις Προληπτικών Μέτρων.....	58
4.3.1	Ενέργειες Διεθ Οργανισμών για την αντιμετώπιση της Τρομοκρατίας.....	59
4.3.1.1	Δράσεις που έχουν αναληφθεί από τον ΟΗΕ.....	60
4.3.1.2	Δράσεις που έχουν αναληφθεί από το ΝΑΤΟ.....	62
4.3.1.3	Δράσεις που έχουν αναληφθεί από την ΕΕ.....	63
4.4	Κόστος ένοπλων συγκρούσεων.....	65
5.	ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗ.....	70
5.1	Σύνοψη – Συμπεράσματα.....	70
5.2	Αντικείμενα που επιδέχονται βελτίωσης.....	73
6.	ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΜΕΛΕΤΗ.....	74
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	76

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Δηλώνω υπεύθυνα ότι είμαι ο συγγραφέας της παρούσας διπλωματικής εργασίας, η οποία συντάχτηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική στην Άμυνα του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Κάθε βοηθητικό στοιχείο το οποίο χρησιμοποίησα είναι αναγνωρισμένο και αναφέρεται εμφανώς στη διπλωματική εργασία. Επιπλέον οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εύρεση και χρήση δεδομένων, είτε αυτούσιων είτε παραφρασμένων, αναφέρονται στην υφιστάμενη βιβλιογραφία.

Λάρισα, Ιανουάριος 2022

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Σε ακαδημαϊκό επίπεδο, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές του ΠΜΣ «Εφαρμοσμένη Οικονομική» για το έργο τους και τη διάθεση τους να μεταλαμπαδέψουν τις γνώσεις που έχουν επί του αντικειμένου τους. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή, κ. Χρήστο Κόλλια, για την παροχή των κατάλληλων κατευθύνσεων, τις παρατηρήσεις και τα σχόλιά του κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας.

Σε προσωπικό επίπεδο, ευχαριστώ τη σύζυγό μου Βαία – Ζωή, η οποία εκτός από σύντροφός μου στην περιπέτεια της ζωής, αποτελεί το συμπαραστάτη μου σε κάθε μου εγχείρημα και την πηγή που μου παρέχει την απαραίτητη δύναμη ώστε να το υλοποιήσω. Τέλος, θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου για τη συνεχή τους στήριξη σε κάθε μου απόφαση και κάθε βήμα της ζωής μου έως σήμερα.

Σας ευχαριστώ όλους μαζί και τον καθένα ξεχωριστά.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η τρομοκρατία βαδίζει χέρι χέρι με την ιστορία των κρατών. Η δράση της επηρεάζει τόσο τα άτομα όσο και τις κοινωνίες. Κάθε τρομοκρατική ενέργεια, πέρα όμως από τις άμεσες απώλειες, προκαλεί διαταραχές σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας με την οικονομία να βρίσκεται μεταξύ των πρώτων. Δεν είναι όμως μόνο οι τρομοκρατικές επιθέσεις, αλλά και τα μέτρα ασφαλείας που λαμβάνονται ως απάντηση στην απειλή της τρομοκρατίας που έχουν σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να ανατρέξει την υφιστάμενη βιβλιογραφία και να αποτυπώσει τις παραπάνω επιπτώσεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως, οι οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας δύνανται να αποτελέσουν σοβαρή απειλή για την οικονομική ανάπτυξη ανάλογα με την κλίμακα και τη συχνότητα των τρομοκρατικών γεγονότων, αλλά και την ωριμότητα της οικονομίας σε μια χώρα. Ταυτόχρονα όμως διαφαίνεται πως οι κατάλληλες εκ των προτέρων και εκ των υστέρων πολιτικές είναι κρίσιμες για τον περιορισμό των επιπτώσεων αυτών.

Λέξεις κλειδιά: Τρομοκρατία, οικονομία, επιπτώσεις, κόστος, συνέπειες

ABSTRACT

Terrorism goes hand in hand with the history of states. Its action affects both individuals and societies. Any terrorist act, however, apart from the immediate losses, causes disturbances in every field of human activity, with the economy being among the first. However, it is not only terrorist attacks, but also security measures taken in response to the threat of terrorism that have significant economic implications. The aim of this paper is to look at the existing literature and capture the above implications worldwide. The conclusion is that the economic effects of terrorism can pose a serious threat to economic development, depending on the scale and frequency of terrorist events, but also the maturity of the economy in a country. At the same time, however, it appears that appropriate ex-ante and ex-post policies are critical in order to limit these effects.

Key words: Terrorism, economy, effects, costs, consequences

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ – ΠΙΝΑΚΩΝ – ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

ΕΙΚΟΝΕΣ – ΣΧΗΜΑΤΑ

Εικόνα 1	Μηχανισμός συστήματος διακίνησης χρημάτων Hawala.....	14
Εικόνα 2	Εξάπλωση ισλαμικών τρομοκρατικών ομάδων κατά τον 21 ^ο αιώνα...	16
Εικόνα 3	Συγκέντρωση τρομοκρατικών περιστατικών για το έτος 2019.....	26
Εικόνα 4	Χρωματική αποτύπωση της επίδρασης της τρομοκρατίας ανά χώρα	27
Εικόνα 5	Χρωματική αποτύπωση του δείκτη GPI ανά χώρα.....	29
Εικόνα 6	Μηχανισμός επίδρασης της τρομοκρατίας στην οικονομία.....	31

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1	Ανάλυση οικονομικών επιπτώσεων τρομοκρατικών χτυπημάτων...	19
Πίνακας 2	Χώρες με τη μεγαλύτερη επιρροή από την Τρομοκρατία βάση GTI	28
Πίνακας 3	Φάσεις της Επιχείρησης “Enduring Freedom”.....	66
Πίνακας 4	Εκτίμηση κόστους επιχειρήσεων των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν.....	68

ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Γράφημα 1	Αριθμός θανάτων παγκοσμίως ανά περιοχή, περίοδος 2000-2018	17
Γράφημα 2	Οικονομικό κόστος τρομοκρατίας κατά τον 21 ^ο αιώνα.....	18
Γράφημα 3	Μέσος όρος οικονομικών επιπτώσεων τρομοκρατικών χτυπημάτων	19
Γράφημα 4	Τιμές δείκτη GTI για την Ελλάδα την περίοδο 2002-2019.....	27
Γράφημα 5	Τιμές δείκτη GPI για την Ελλάδα για την περίοδο 2008-2021.....	29
Γράφημα 6	Εκτίμηση κόστους διεξαγωγής τρομοκρατικών χτυπημάτων.....	37
Γράφημα 7	Πορεία δείκτη ARCA κατά τον 21 ^ο αιώνα.....	45
Γράφημα 8	Τιμές CAR στις χρηματαγορές σε βάθος 15 ημερών.....	49
Γράφημα 9	Οι μεγαλύτερες πτώσεις του Δείκτη Dow Jones για τον 21 ^ο αιώνα	50
Γράφημα 10	Δωρεές και δωρητές του Trust Fund for Counter Terrorism.....	61
Γράφημα 11	Προϋπολογισμός Internal Security Fund για τα έτη 2021 – 2027...	64
Γράφημα 12	Στρατιώτες που συμμετείχαν σε επιχειρήσεις κατά της τρομοκρατίας	66
Γράφημα 13:	Προϋπολογισμοί Επιχειρήσεων ΗΠΑ κατά της Τρομοκρατίας.....	67
Γράφημα 14	Εκτίμηση κόστους επιχειρήσεων των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν.....	68

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αντιμετώπιση απειλών, οι οποίες διαταράσσουν τον κύκλο της καθημερινότητας των ανθρώπων αποτελεί διαχρονική μέριμνα των εκάστοτε κυβερνήσεων. Η σταθερότητα των συνθηκών και το αίσθημα ασφάλειας είναι στοιχεία απαραίτητα για την ευδαιμονία των πολιτών ενός κράτους, ενός βασιλείου ή μιας περιφέρειας. Σ' αυτό άλλωστε συμφωνεί και ο πατέρας των Κλασικών Οικονομικών, Adam Smith, ο οποίος στο έργο του *Ο Πλούτος των Εθνών*, αναφέρει πως τα δύο πρώτα καθήκοντα του εκάστοτε ηγεμόνα είναι η εξασφάλιση της εξωτερικής ασφάλειας και της εσωτερικής σταθερότητας του βασιλείου του.

Αντίθετα η εμφάνιση δυνάμεων που δρουν σε βάρος των δημοσιών αγαθών της εσωτερικής και της εξωτερικής ασφάλειας προκαλεί σημαντική απειλή για τις ανθρώπινες κοινωνίες, επηρεάζοντας την πολιτική τους ισορροπία, την κοινωνική τους συνοχή και την οικονομική τους ανάπτυξη. Η ύπαρξη και δράση τρομοκρατικών ομάδων έχει μεγάλη ιστορία, με τους ερευνητές να διακρίνουν 4 μεγάλα κύματα στην πορεία της (Raporort, 2004). Ενώ όμως τα τρία πρώτα κύματα είχαν περισσότερο τοπικό ή περιφερειακό χαρακτήρα, τις τελευταίες δεκαετίες το φαινόμενο έχει λάβει τεράστιες διαστάσεις και πλέον θεωρείται ως παγκόσμιος δρών με αυξημένο ρόλο στο Παγκόσμιο Σύστημα. Ένα μάλιστα από τα χαρακτηριστικά του τελευταίου κύματος, είναι η προσπάθεια πρόκλησης βλάβης σε βάρος της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών, αλλά και της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης γενικότερα (Mauger 2007).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, κρίνεται επιτακτικό το αίτημα για ολιστική αντιμετώπιση του φαινομένου, η οποία θα εστιάζει στην κατανόηση αυτού, στην ανάλυση των ειδικών συνθηκών που αφορούν την κάθε περίπτωση και κατόπιν στην ανάληψη των πλέον ενδεικνυόμενων δράσεων, αφού ολοκληρωθεί πρώτα ο υπολογισμός κόστους – οφέλους. Σημείο ορόσημο για τη συνειδητοποίηση της παραπάνω απαίτησης, αποτέλεσαν χωρίς αμφιβολία οι επιθέσεις της 11^{ης} Σεπ 2001. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι παραπάνω δράσεις ενέχουν ένα οικονομικό αντίκρισμα. Το κόστος που καλούνται να καταβάλλουν οι ιδιώτες, οι επιχειρήσεις και κυρίως οι κυβερνήσεις, όπως θα δούμε και παρακάτω, είναι ιδιαίτερα υψηλό.

Η εργασία αυτή εκπονήθηκε με σκοπό τη βιβλιογραφική ανασκόπηση των εργασιών στις οποίες αποτυπώνεται το κόστος τόσο των ίδιων των τρομοκρατικών χτυπημάτων, όσο και των ενεργειών που αναλαμβάνονται από τους ιδιώτες, τις επιχειρήσεις και τους οργανισμούς (κρατικούς και διεθνείς), για την αντιμετώπισή της

τρομοκρατίας. Για τη σύνταξή της χρησιμοποιήθηκαν δευτερογενή στοιχεία από προηγούμενες μελέτες, άρθρα ερευνητών, βάσεις δεδομένων και επίσημα κυβερνητικά αρχεία που διατίθενται στο κοινό προς μελέτη και αξιοποίηση. Στην προσπάθεια αντικειμενικότερης προσέγγισης του θέματος, η εργασία δομήθηκε ανά κεφάλαια, όπως παρουσιάζονται παρακάτω.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται προσέγγιση της έννοιας της τρομοκρατίας, ενός φαινομένου του οποίου οι ρίζες χάνονται στην ιστορία, αλλά για τον ορισμό της ακόμη και σήμερα υπάρχουν έντονες διαφωνίες μεταξύ των μελετητών. Επιχειρείται η προσέγγιση των αιτών που οδηγούν σε αυτή, η διάκρισή της σε κατηγορίες, η καταγραφή των χαρακτηριστικών και της εφαρμοζόμενης μεθοδολογίας. Ταυτόχρονα επιδιώκεται η σκιαγράφηση του προφίλ της τρομοκρατίας του 21^{ου} αιώνα καθώς και η κατανόηση του μηχανισμού χρηματοδότησής της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η προσπάθεια για επιστημονική προσέγγιση του φαινομένου, μελετώντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, καταγράφοντας τη δράση του και κατανοώντας τον απόηχο που αφήνει στον ανθρώπινο βίο.

Το τρίτο και τέταρτο κεφαλαίο αναφέρεται στο κυρίως αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Στα δύο αυτά κεφάλαια επιχειρείται μια επισκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, ώστε να διαπιστώσουμε τις οικονομικές επιδράσεις της, τόσο σε επίπεδο μακροοικονομικής, όσο και σε επίπεδο μικροοικονομικής. Αρχικά γίνεται αναφορά στις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις των ίδιων των τρομοκρατικών ενεργειών, ενώ στη συνέχεια στις επιπτώσεις που προκαλούν οι ενέργειες των κρατών, στην προσπάθειά τους να αποτρέψουν τα τρομοκρατικά χτυπήματα, να μετριάσουν τις επιπτώσεις τους, αλλά και να αντιμετωπίσουν την «αόρατη» απειλή.

Ακολούθως, γίνεται η εξαγωγή συμπερασμάτων, τα οποία αναδεικνύουν την αλληλεπίδραση των οικονομιών, τη διάχυση του οικονομικού σοκ ενός τρομοκρατικού χτυπήματος και στις γειτονικές οικονομίες, αλλά κυρίως την ανάγκη λήψης μέτρων από τις κυβερνήσεις για την επίτευξη της αποκαλούμενης «συστημικής ανθεκτικότητας». Ακολουθεί αριθμός σημείων που πιθανώς χρήζουν διαφορετικής θεώρησης, ενώ η εργασία ολοκληρώνεται με την πρόταση θεμάτων προς επιπλέον μελέτη.

Στο τέλος της εργασίας παρατίθεται η βιβλιογραφία.

1. ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ - ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1.1 Προσεγγίζοντας την έννοια της τρομοκρατίας

Οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης της έννοιας της τρομοκρατίας, θα βρεθεί αντιμέτωπη με την πρόκληση του προσδιορισμού του όρου. Κατά πολλούς συγγραφείς η έκδοση ενός ορισμού είναι αδύνατη ή ακόμη και ανώφελη, καθώς ανάλογα με το υπόβαθρο του καθενός εξαρτάται και η οπτική γωνία που προσεγγίζει την έννοια (Μπόση, 2000). Συχνά λέγεται πως “ο τρομοκράτης για κάποιον, είναι ο μαχητής της ελευθερίας για κάποιον άλλον”, (Ganor, 2002), μια άποψη που ενεργεί σε βάρος της αντικειμενικότητας του εγχειρήματος.

Ως έννοια απαντάται για πρώτη φορά στην Γαλλική Επανάσταση το 1789, καθώς ο όρος “τρομοκρατία” χρησιμοποιήθηκε από τους Ιακωβίνους, την πιο ακραία πτέρυγα της Επανάστασης. Η θεωρητική προσέγγιση τους, ανήγαγε τις πράξεις βίας ως προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής τάξης, όπου η τρομοκρατία αποτελούσε μέσο τιμωρίας των αντιφρονούντων της επανάστασης. Η λέξη ερμηνευόταν από το Λεξικό της Γαλλικής Ακαδημίας ως «σύστημα, καθεστώς φόβου¹» και υπό αυτήν την έννοια το κράτος του Ροβεσπιέρου κατά την περίοδο 1793-1794 εκτέλεσε περίπου 17,000 (κατά άλλους πάνω από 40,000) υποτιθέμενους <<εχθρούς της Επανάστασης>>.

Σήμερα, παρά το γεγονός ότι οι ερευνητές έχουν στη διάθεσή τους ολόκληρες βάσεις δεδομένων που καταγράφουν σε παγκόσμια βάση τα περιστατικά τρομοκρατικών επιθέσεων, εξακολουθεί να υφίσταται η αδυναμία σύγκλισης των μελών του ΟΗΕ σε ένα κοινώς αποδεκτό ορισμό (Schmid, 2011). Ο Schmid αναφέρει ότι οι ακαδημαϊκοί των διαφόρων πεδίων έχουν χύσει τόσο μελάνι, όσο αίμα έχουν χύσει οι τρομοκράτες με τις ενέργειές τους, αλλά ακόμη δεν υπάρχει ένας συνεκτικός ορισμός για την τρομοκρατία.

Η προσπάθεια ορισμού της τρομοκρατίας προσκρούει σε τρία μεγάλα εμπόδια (Locatelli, 2015). Το πρώτο είναι οι προκαταλήψεις που έχει ο κάθε φορέας που θα επιχειρήσει να προσδιορίσει την έννοια. Έτσι λοιπόν οι κυβερνήσεις προτιμούν πιο χαλαρούς ορισμούς, ενώ τα ΜΜΕ αναζητούν χαρακτηρισμούς που θα κεντρίσουν το ενδιαφέρον του ακροατηρίου τους. Ένα δεύτερο εμπόδιο σχετίζεται με τη χρονική

---

¹ “Systeme, regime de la terreur”

περίοδο που γίνεται το εγχείρημα. Στις ημέρες μας η εστίαση γίνεται στη διεθνή Τρομοκρατία, ενώ πριν μισό αιώνα, ως τρομοκρατικές ενέργειες είχαν χαρακτηριστεί οι αγώνες των λαών για απόκτηση εθνικής ανεξαρτησίας. Τέλος, ιδιαίτερο ρόλο παίζει ο πολιτικός προσανατολισμός κάθε κυβέρνησης, καθώς μπορεί να δώσει άλλη προσέγγιση τόσο στην έννοια της Τρομοκρατίας, όσο και σε άλλες έννοιες. Δεν είναι λίγες οι φορές που ο όρος τρομοκράτης έχει αποδοθεί σε άτομα καθαρά για λόγους σκοπιμότητας².

Παρόλα αυτά, για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας θα χρησιμοποιήσουμε δύο από τους πιο γνωστούς (ή πιο ολοκληρωμένους) ορισμούς του φαινομένου και συγκεκριμένα:

➤ Τον ορισμό του Walter Enders (2007), σύμφωνα με τον οποίο «η τρομοκρατία είναι η προμελετημένη χρήση ή απειλή χρήσης βίας από άτομα ή ομάδες ατόμων για να επιτύχουν έναν κοινωνικό είτε πολιτικό στόχο, μέσω του εκφοβισμού ενός μεγάλου πλήθους ανθρώπων, πέραν των άμεσων θυμάτων».

➤ Τη δήλωση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών στο υπ' αριθ 1566 (2004) ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας³, σύμφωνα με το οποίο αναγνωρίζονται ως τρομοκρατικές «οι εγκληματικές πράξεις, συμπεριλαμβανομένων εκείνων εναντίον αμάχων, οι οποίες διαπράττονται με πρόθεση να προκαλέσουν θάνατο ή σοβαρό σωματικό τραυματισμό, ή σύλληψη ομήρων, με σκοπό να προκαλέσουν κατάσταση τρόμου στο ευρύ κοινό ή σε μια ομάδα ατόμων ή σε συγκεκριμένα άτομα, να εκφοβίζουν έναν πληθυσμό ή να αναγκάσουν μια κυβέρνηση ή έναν Διεθνή Οργανισμό να προβεί ή να απέχει από οποιαδήποτε πράξη».

Και στους δύο παραπάνω ορισμούς, τονίζεται η έννοια της βίας και συγκεκριμένα η προσχεδιασμένη μορφή της, η οποία αποσκοπεί στην επίτευξη συγκεκριμένων στόχων.

1.2 Η πορεία της τρομοκρατίας κατά μήκος της ανθρώπινης ιστορίας

Μορφές τρομοκρατίας μπορούμε να συναντήσουμε σ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, από τους Σικάρι (Scicari - άνθρωποι με μαχαίρια) στην Ιουδαία, οι οποίοι το 1ο αιώνα μ.Χ αποτελούσαν την εξτρεμιστική πτέρυγα των ζηλωτών

² Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ιδρυτή της Wikileaks, Julian Assange, ο οποίος το 2010 περιγράφηκε από τον τότε Αντιπρόεδρο των ΗΠΑ, Joe Biden, ως «τρομοκράτης υψηλής τεχνολογίας»

³ (UNSC Resolution 1566/2004)

Εβραίων εκτελώντας δολοφονίες και απαγωγές κατά των Ρωμαίων και των συνεργατών τους, έως τους Ασασίνους (Assassins - Δολοφόνοι), που 10 αιώνες αργότερα, υιοθετώντας την τακτική της δολοφονίας σημαντικών προσώπων, όπως πολιτικών, τρομοκρατούσαν τους εχθρούς τους. Στους παραπάνω μπορούν να προστεθούν οι Θούγκις (ή Θαγκς) (Thugges - φονιάδες) στην Ινδία το 19ο αιώνα, ενώ η μακρά αυτή λίστα μπορεί να συμπεριλάβει ένα άλλο μεγάλο αριθμό μικρότερων ή μεγαλύτερων οργανώσεων που άφησαν το αποτύπωμά τους στη διεθνή σκηνή, όπως οι αναρχικές ομάδες στα τέλη του 19ου αιώνα με θύματα τον τσάρο Αλέξανδρο Β', την αυτοκράτειρα Ελισάβετ της Αυστρίας και το Βασιλιά Ουμπέρτο της Ιταλίας. Στις δεκαετίες του 1960 και 1970 κάνουν την εμφάνισή τους οι αναρχικές ομάδες Baader-Meinhof στη Δυτική Γερμανία, οι Ιταλικές Ερυθρές Ταξιαρχίες (Brigate Rosse), ενώ ακολουθούν ο Ιρλανδικός IRA, οι Βάσκοι αυτονομιστές (ETA) στην Ισπανία, η ακροαριστερή Action Directe στη Γαλλία και η 17N στη χώρα μας.

Όπωςδήποτε όμως η παγκόσμια θεώρηση περί τρομοκρατίας άλλαξε οριστικά το πρωινό της 11^{ης} Σεπ 2001, όταν ολόκληρος ο κόσμος παρακολουθούσε άφωνος την προσβολή των εμβληματικών «δίδυμων πύργων» του Παγκοσμίου Κέντρου Εμπορίου, καθώς και του απόρθητου Πενταγώνου από αεροσκάφη πολιτικών αερογραμμών. Η παραπάνω ενέργεια αποτέλεσε την αιτία (ή κατ' άλλους η αφορμή) για την έναρξη των επιχειρήσεων στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, ενώ ανέδειξαν την τρομοκρατία σε μείζονα πρόκληση ασφαλείας του σύγχρονου κόσμου (Κόλλιας, Παπαδάμου, Σταγιάννης, 2018).

Ξεκινώντας επομένως από τη Γαλλική Επανάσταση (όταν όπως αναφέρθηκε προηγουμένως πρωτοεμφανίστηκε ο όρος), μπορούμε να διακρίνουμε 4 μεγάλες φάσεις – κύματα της τρομοκρατίας (Rapport, 2004):

- «Αναρχική» Τρομοκρατία, σχετιζόμενη με την διάλυση των μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών από το τέλος του 19ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 20^{ου},
- «Αντιαποικιακή» Τρομοκρατία, σχετιζόμενη με τις διαδικασίες της αποαποικιοποίησης μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο,
- «Αριστερή και Δεξιά» Τρομοκρατία, κατά τη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου των δεκαετιών 1970 και 1980 και
- «Διεθνή Ισλαμική» Τρομοκρατία (Θρησκευτικό Κύμα), η οποία εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και γιγαντώνεται με τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001.

1.3 Κύρια Στοιχεία της Τρομοκρατίας

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία αναφέρεται σε μια ποικιλία χαρακτηριστικών γνωρισμάτων που σχετίζονται με την τρομοκρατία. Τα πέντε που χαίρουν της πλέον ευρείας αναγνώρισης (Locatelli, 2015) είναι:

- Η χρήση βίας ή η απειλή χρήσης αυτής: Η βία δεν περιορίζεται μόνο σε φυσική, η οποία εστιάζει στην πρόκληση καταστροφών, αλλά και σε ενέργειες που αποσκοπούν στην υποβάθμιση της δυνατότητας εύρυθμης λειτουργίας μιας κοινότητας όπως κυβερνοεπιθέσεις, ή επιθέσεις που αποσκοπούν στην περιβαλλοντική υποβάθμιση μιας χώρας ή τμήματος αυτής.
- Η ύπαρξη πολιτικού σκοπού και αποτελέσματος: Δύναται να λάβει τη μορφή της αντίθεσης στο υφιστάμενο κατεστημένο, της διεκδίκησης της ανεξαρτησίας ή του καλέσματος για κοινωνική επανάσταση. Η ύπαρξη αποτελέσματος δε σχετίζεται μόνο με την δυνατότητα επίτευξης του στόχου της τρομοκρατικής ενέργειας, αλλά και με την ανάγκη λήψης μέτρων από την κρατική αρχή.
- Έμμεση προσέγγιση: Αναφέρεται στο διπλό στόχο των τρομοκρατικών ενεργειών, του άμεσου που αποτελεί το θύμα της ενέργειας και του έμμεσου που αποτελεί και τον κύριο στόχο αυτής. Η τελική επιδίωξη είναι η επηρεασμός της συμπεριφοράς ενός πολύ ευρύτερου ακροατηρίου ώστε να χάσει την εμπιστοσύνη του προς την ηγεσία και τους θεσμούς μιας χώρας. Σύμφωνα με τον B. Jenkins (RAND, 1974), σκοπός του τρόμου είναι όχι τόσο η πρόκληση θυμάτων, αλλά η ύπαρξη μεγάλου ακροατηρίου⁴.
- Παραβίαση Αρχών και Κανόνων: Τόσο στα Εθνικά Δίκαια, όσο και στο Διεθνές, υφίσταται μια κωδικοποίηση για το ποιες ενέργειες θεωρούνται ως αποδεκτές ή όχι, καθορίζοντας έτσι ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο δύνανται να ενεργήσουν τα εντεταλμένα όργανα κάθε κράτους. Το παραπάνω αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε περίοδο πολέμου και αποτελεί βασική διάκριση μεταξύ στρατιώτη και τρομοκράτη. Ο πρώτος δεσμεύεται νομικά να μην ενεργήσει εναντίον αμάχων (non combatants), ενώ ο δεύτερος επιλέγει αμάχους ως το βασικό του στόχο.
- Η υπεροχή της δράσης έναντι της αντίδρασης: Η παράμετρος αυτή αναφέρεται στη απόκτηση και διατήρηση της πρωτοβουλίας. Η τρομοκρατία αποσκοπεί στο

---

⁴ Terrorism is aimed at the people watching, not at the actual victims

να υλοποιήσει μια επίθεση, ενώ οι αρχές ενός κράτους στην αποτροπή της. Από κάθε άποψη, η σχεδίαση και εκτέλεση μιας επίθεσης είναι πιο εύκολη, πιο οικονομική και έχει περισσότερες πιθανότητες να στεφθεί με επιτυχία απ' ό,τι η αποτροπή της, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι όλες οι απόπειρες είναι επιτυχείς.

1.4 Κατηγορίες Τρομοκρατίας

Παρακάτω θα τολμήσουμε να αναλύσουμε την τρομοκρατία ανά κατηγορίες. Στην προσπάθειά μας αυτή, θα χρειαστεί να καθορίσουμε ένα αριθμό κριτηρίων προκειμένου να ομαδοποιήσουμε ανά είδος τα πολλαπλά περιστατικά τρομοκρατικών δράσεων. Απώτερος σκοπός αυτής της κατηγοριοποίησης είναι η καλύτερη κατανόηση του τρόπου δράσης και η αντιστοίχισή τους με τις φιλοσοφίες που πρεσβεύουν. Τα κύρια αυτά κριτήρια θα είναι ο σκοπός των τρομοκρατικών ενεργειών καθώς και ο τύπος των δρώντων.

- Το πρώτο λοιπόν κριτήριο αναφέρεται στο σκοπό της τρομοκρατίας, αποτελεί δηλαδή την απάντηση στο ερώτημα «Γιατί αγωνίζεται ο τρομοκράτης;- Ποιο είναι το κίνητρο που τον καθοδηγεί, τον εμπνέει και τον ωθεί να κάνει επικίνδυνες ενέργειες;» Σύμφωνα με τους Kydd & Walter's (2006), σε διαχρονικό επίπεδο μπορούμε να εντοπίσουμε πέντε κύριους σκοπούς:
  - Η Αλλαγή του καθεστώτος: Αποτελεί συνήθως το σκοπό μια ομάδας που αποκοπεί στη διατάραξη της εσωτερικής τάξης και στην ανατροπή της παρούσας εξουσίας. Παράδειγμα αυτού του στόχου αποτελεί η δράση της Al Qaeda στην προσπάθεια να ανατρέψει την κυβέρνηση του Ιράκ.
  - Η Αλλαγή Πολιτικής: Στόχος των δράσεων είναι ο εξαναγκασμός μιας χώρας σε αλλαγή της εφαρμοζόμενης πολιτικής της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια της Al Qaeda να αναγκάσει τις ΗΠΑ να αποσυρθούν από τη Αραβική Χερσόνησο, ή η προσπάθεια της Hezbollah να επιβάλει τους όρους της στην εφαρμοζόμενη πολιτική του Λιβάνου
  - Εδαφικές Αλλαγές: Αποτελούν το στόχο ομάδων που δρουν/αγωνίζονται για την ανεξαρτησία τους. Αποτελούσε το κύριο κίνητρο για ενέργειες κατά τη διάρκεια της Αποαποικιοποίησης.

- Κοινωνικός Έλεγχος: Κύριος σκοπός είναι η επιβολή ενός καθεστώτος διάκρισης μεταξύ συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ή εθνοτήτων στο εσωτερικό μιας χώρας. Παράδειγμα στο παρελθόν αποτέλεσε η δράση της Ku Klux Klan, για τη διάκριση μεταξύ λευκών και έγχρωμων Αμερικάνων, ενώ σήμερα στο πλαίσιο αυτό μπορεί να ενταχθεί η καταπίεση διαφόρων μειονοτήτων στο εσωτερικό κρατών.
  - Διατήρηση του Status Quo: Χαρακτηριστικό (ίσως και μοναδικό παράδειγμα αυτού του τύπου είναι η Ακροδεξιά Δύναμη Αυτοπροστασίας στην Κολομβία, η οποία αποσκοπούσε στη διατήρηση του υφιστάμενου καθεστώτος, καθώς ικανοποιούσε πλήρως τα συμφέροντά της.
- Το δεύτερο κριτήριο αναφέρεται τόσο στον αριθμό μελών όσο και στην εσωτερική οργάνωση και υφιστάμενη ιεραρχία στο εσωτερικό των τρομοκρατικών ομάδων ή οργανώσεων. Υπό αυτό το πρίσμα διακρίνουμε τις παρακάτω κατηγορίες:
- Μοναχικοί Τρομοκράτες (Λύκοι): Πρόκειται για περιπτώσεις όπου ένας τρομοκράτης ενεργεί μόνος του, χωρίς επαφή ή επηρεασμό από άλλους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο Theodor Kaczynski (Unabomber) στις ΗΠΑ (1978-1985), ή ο Anders Breivik στη Νορβηγία (2011).
  - Ομάδες-Πυρήνες: Πρόκειται για ομάδες 4-5 ατόμων που μεταξύ τους συνδέονται με στενούς δεσμούς (κοινωνικούς - αίματος), οι οποίοι όμως δρουν ανεξάρτητα από άλλες ομάδες. Παραδείγματα αυτού του τύπου θεωρούνται οι δράστες των τρομοκρατικών χτυπημάτων στη Μαδρίτη (2004) και στο Λονδίνο (2005)
  - Κινήματα: Στην περίπτωση αυτή αναφερόμαστε σε μεγαλύτερες ομάδες ατόμων με κοινή ιδεολογία που προσπαθούν να επιτύχουν κοινούς σκοπούς.
  - Οργανώσεις: Αναφερόμαστε σε οργανωμένες ομάδες που διαθέτουν ιεραρχική δομή και οργάνωση. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να ενταχθεί ο Ιρλανδικός IRA, ο Βασκικός ETA ή οι ιταλικές Ερυθρές Ταξιαρχίες.
  - Διεθνή Τρομοκρατικά Δίκτυα: Πρόκειται για ολόκληρα δίκτυα τα οποία στρατολογούν οπαδούς σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ εξασφαλίζουν πόρους από πολλούς χρηματοδότες. Κυριότερο παράδειγμα αποτελεί η Al Qaeda.

Τέλος θα πρέπει να τονιστεί ότι παρά το μικρό ή μεγάλο μέγεθος των ομάδων – οργανώσεων – δικτύων, ο κύριος φορέας δράσης είναι οι «ομάδες θανάτου» (death squads), οι οποίες αναλαμβάνουν να φέρουν εις πέρας τα διάφορα εγχειρήματα.

1.5 Παράγοντες που ευνοούν την ανάπτυξη της τρομοκρατίας

Στην προσπάθεια κατανόησης των αιτιών που μπορεί να οδηγήσουν στον ενστερνισμό ανατρεπτικών ιδεών και στην εκδήλωση τρομοκρατικών ενεργειών έχουν παρουσιαστεί διάφορες απόψεις που συνδέουν τις αιτίες αυτές με οικονομικούς, πολιτικούς ή θεσμικούς παράγοντες. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του τότε Πρόεδρος των ΗΠΑ George W. Bush λίγους μήνες μετά το χτύπημα της 11^{ης} Σεπ. Ο Bush αναφέρθηκε σε έναν φαύλο κύκλο αντεκδίκησης, αποτυχίας των θεσμών και τρόμου, δηλώνοντας μεταξύ άλλων ότι η συνεχής φτώχεια και η καταπίεση μπορούν να οδηγήσουν στην απελπισία και την απόγνωση, καθώς και ότι κράτη παρειές (failed states) μπορούν να μετατραπούν σε καταφύγια για τρομοκράτες.

Σε μια προσπάθεια ανάδειξης των αιτιών που οδηγούν ή τροφοδοτούν την τρομοκρατία, οι Krieger & Meierrieks (2010) ανάτρεξαν σε διάφορες Σχολές Σκέψης και προχώρησαν στην ανάλυση 7 υποθέσεων σχετικά με τους παράγοντες που οδηγούν στην Τρομοκρατία. Οι υποθέσεις αυτές είναι:

- Οικονομική Στέρηση – Αποκλεισμός: Βασικός εκφραστής της άποψης αυτής είναι ο Gurr (1970), ο οποίος αναφέρεται στην έννοια του «σχετικού αποκλεισμού». Τονίζει ότι όταν υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε αυτά που έχουν οι άνθρωποι και σε αυτά που πιστεύουν ότι αξίζουν, τότε δημιουργείται σύγχυση, η οποία με τη σειρά της οδηγεί συχνά στη βία.
- Κοινωνικές Αλλαγές: Σύμφωνα με κάποιους μελετητές η τρομοκρατία ενισχύεται από τη διαδικασία εκσυγχρονισμού, ο οποίος συμπεριλαμβάνει οικονομικές αλλαγές, νέες μορφές επικοινωνίας, νέες ιδέες και γενικά νέο τρόπο ζωής. Όπως παρατηρούν οι Robison et al. (2006), οι αλλαγές αυτές μπορεί να δημιουργήσουν δυσαρέσκείες, κυρίως μεταξύ των χαμένων του εκσυγχρονισμού, δημιουργώντας κοινωνικές συγκρούσεις.
- Πολιτικό Σύστημα και Θεσμοί: Ο Li (2005) αναφέρει πως τα δημοκρατικά καθεστώτα δεν μπορούν να προχωρήσουν στη λήψη «σκληρών» αντιτρομοκρατικών μέτρων λόγω της υποχρέωσης τους για σεβασμό των πολιτικών ελευθεριών, γεγονός που μπορεί να αυξήσει την πιθανότητα

τρομοκρατικών επιθέσεων (προοπτική μιας χώρας να αποτελέσει στόχο). Από την άλλη πλευρά τα Αυταρχικά καθεστώτα μπορούν να καταστείλουν πιθανά φαινόμενα τρομοκρατίας, αλλά ταυτόχρονα μπορούν να προκαλέσουν πολιτική αποξένωση. Συνεπώς στην περίπτωση αυτή, η γένεση της τρομοκρατίας είναι πιο πιθανή, αλλά η πιθανότητα τρομοκρατικών επιθέσεων είναι μειωμένη.

- Πολιτικές Αλλαγές και Αστάθεια: Οι πολιτικές αλλαγές μπορούν να δημιουργήσουν πολιτικά κενά, τα οποία οι τρομοκρατικές ομάδες μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να προωθήσουν τις θέσεις τους. Μια ασταθής, άρα αδύναμη κυβέρνηση, μπορεί να παρουσιάσει περισσότερα τέτοια κενά και επομένως να ενισχύσει την τρομοκρατική δραστηριότητα.
- Ταυτότητα και Σύγκρουση Πολιτισμών: Ο πιο γνωστός υποστηρικτής αυτή της άποψης είναι ο Huntington (1996), ο οποίος δηλώνει ότι η πολιτιστική σύγκρουση μπορεί να οδηγήσει σε βία. Όταν οι ομάδες εμφανίζουν διαφορετικές ταυτότητες (π.χ. διαφορετικές θρησκείες ή εθνικότητες), αυτό μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ τους (π.χ. ισλαμικές χώρες έναντι του Δυτικών).
- Η παγκόσμια πολιτική και οικονομική τάξη (παγκοσμιοποίηση): Η οικονομική ολοκλήρωση (π.χ. ανοιχτό εμπόριο), η πολιτική που ακολουθείται (π.χ. σύμπνοια με τη Δύση) και οι δομές συμμαχιών μπορούν να οδηγήσουν σε δυσαρέσκεια και ανάπτυξη αντίστασης κατά της παγκοσμιοποίησης.
- Η μεταδοτικότητα: Έχει την έννοια τόσο της χρονικής μετάδοσης (η προηγούμενη γενιά τρομοκρατίας σε μια χώρα μεταφέρει τις γνώσεις και την πείρα στη νέα γενιά), όσο και της χωρικής μετάδοσης (εάν μία χώρα πάσχει από τρομοκρατία, είναι επίσης πιθανό να μολύνει και τις γειτονικές χώρες).

Ανατρέχοντας την υφιστάμενη βιβλιογραφία, οι Krieger & Meierrieks καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η διεθνής τρομοκρατία είναι πιο πιθανή να εμφανιστεί σε χώρες με μεγάλο πληθυσμό, με ανεπάρκεια θεσμών και με χαμηλό επίπεδο μόρφωσης και δημοκρατίας. Επιπλέον εντοπίζουν σχέση μεταξύ της παγκοσμιοποίησης, της εφαρμοζόμενης πολιτικής και της μεταδοτικότητας της τρομοκρατίας, ενώ και η διαφορά κουλτούρας συσχετίζεται μερικώς με την ανάληψη τρομοκρατικής δράσης. Τέλος οι ερευνητές επισημαίνουν ότι τα υφιστάμενα στοιχεία δεν αποδεικνύουν άμεση σχέση μεταξύ των κακών οικονομικών συνθηκών και της τρομοκρατίας.

1.6 Χρησιμοποιούμενη Μεθοδολογία

Σύμφωνα με τους Brown et al. (2010), οι συνηθέστερες μέθοδοι που χρησιμοποιούνται από τις τρομοκρατικές οργανώσεις είναι οι παρακάτω:

- Βομβιστικές επιθέσεις: Αποτελούν τον πιο συνηθισμένο τύπος τρομοκρατικής ενέργειας. Η κατασκευή των βομβών είναι σχετικά εύκολη με οδηγίες που μπορεί κανείς να βρει στο Διαδίκτυο. Επιπλέον δύναται να χρησιμοποιούν υλικά που είναι άμεσα διαθέσιμα στον μέσο καταναλωτή χωρίς να προκληθούν υποψίες για το σκοπό της χρήσης τους. Η συνδεσμολογία τους μπορεί να είναι σύνθετη ή απλούστερη, ενώ δύναται να χρησιμοποιηθούν και λοιπά «ενισχυτικά» μέσα (ρουλεμάν, καρφιά κτλ) για πιο φονικά αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου τύπου αποτελεί η βομβιστική επίθεση στο Μαραθώνιο δρόμο της Βοστώνης (15 Απρ 2013).
- Ένοπλες επιθέσεις και δολοφονίες: Περιλαμβάνουν συνήθως ενέδρες και επιδρομές. Για την εξουδετέρωση του επιλεγμένου στόχου, χρησιμοποιούνται συνήθως μικρά όπλα και σπανιότερα βομβιστικές επιθέσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι δολοφονίες της 17N στη χώρα μας εναντίον ατόμων που κατείχαν ιδιαίτερα αξιώματα, όπως πολιτικών και διπλωματών.
- Απαγωγές και ομηρία: Οι τρομοκράτες χρησιμοποιούν τους απαχθέντες και τους ομήρους ως διαπραγματευτικό μέσο, για να περάσουν ένα μήνυμα ή απλά να ζητήσουν λύτρα. Αποσκοπούν συνήθως στην προσέλκυση της προσοχής των ΜΜΕ, ενώ το πραγματικό κοινό στο οποίο απευθύνονται είναι οι οικείοι των ομήρων και όχι τόσο οι ίδιοι οι όμηροι. Χαρακτηριστικό περιστατικό ομηρίας είναι εκείνη στο Beslan της Ρωσίας (1-3 Σεπ 2004).
- Εμπρησμοί: Οι εμπρηστικές συσκευές είναι φθηνές στην κατασκευή, ενώ δύναται εύκολα να κρυφτούν. Ο εμπρησμός ενός οχήματος, ενός κυβερνητικού κτιρίου, μιας τράπεζας ή ενός τηλεοπτικού σταθμού μπορεί να θεωρηθεί ως προειδοποίηση ή ως απόδειξη της ανικανότητας της κυβέρνησης να διατηρήσει την τάξη. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται εκτεταμένα στη χώρα μας στο πλαίσιο της εγχώριας τρομοκρατίας.
- Πειρατείες/ Αεροπειρατείες: Πρόκειται για την κατάληψη οχημάτων/ αεροσκαφών, των επιβατών τους και του φορτίου τους με την απειλή ή την χρήση βίας. Ομοίως επιδιώκεται η προσέλκυση της προσοχής των ΜΜΕ. Παρέχει επίσης τη δυνατότητα στους τρομοκράτες να εκβιάσουν μια κυβέρνηση,

να ζητήσουν ανταλλάγματα ή ακόμη και να μεταφέρουν το αεροσκάφος σε μια χώρα που υποστηρίζει τους σκοπούς ή την ιδεολογία τους και τους παρέχει καταφύγιο, καθιστώντας δύσκολη την επιβολή αντιποίνων.

- Χρήση μέσων ως οπλικά συστήματα: Περιλαμβάνει τη χρησιμοποίηση αεροσκαφών ή οχημάτων ως φονικά μέσα. Στην πρώτη περίπτωση το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επίθεση της 9/11 εναντίον των ΗΠΑ, ενώ στην δεύτερη περίπτωση τα οχήματα χρησιμοποιούνται είτε για τη μεταφορά και πυροδότηση εκρηκτικών (χρησιμοποιείται κατά κόρον στη Μέση Ανατολή), είτε για την εισβολή σε πολυσύχναστους χώρους και τη δολοφονία – τραυματισμό πεζών (πχ επίθεση στη Νίκαια της Γαλλίας την 14 Ιουλ 2016).
- Ραδιολογικές/ βιολογικές/ χημικές (PBX) επιθέσεις: Περιλαμβάνουν επιθέσεις που χρησιμοποιούν πυρηνικές, βιολογικές και χημικές ουσίες. Λόγω της δύσκολης πρόσβασης σε αυτές, οι επιθέσεις αυτού του τύπου είναι σπάνιες. Μπορούν όμως να προκαλέσουν υψηλό αριθμό θυμάτων, ενώ είναι δύσκολος ο εντοπισμός τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η επίθεση με αέριο νεύρων Sarin στο μετρό του Τόκιο (20 Μαρ 1995), καθώς και οι αποστολές επιστολών που περιέχουν άνθρακα σε μεμονωμένους παραλήπτες.
- Κυβερνοτρομοκρατία (Cyber-terrorism): Αποτελεί νέα μορφή τρομοκρατίας που χρησιμοποιεί το χώρο του Διαδικτύου για την εξαπόλυση επιθέσεων. Επιτρέπει στους τρομοκράτες να ενεργούν από μακριά, να χρησιμοποιούν πολύπλοκους κόμβους και έτσι να διεξάγουν τις δραστηριότητές τους με ελάχιστο ή μηδενικό κίνδυνο. Παρέχει επίσης την δυνατότητα να διακόψουν ή να καταστρέψουν δίκτυα υπολογιστών επιτυγχάνοντας τη διακοπή βασικών κυβερνητικών ή επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και να ζητήσουν λύτρα για αποκατάσταση της λειτουργίας τους. Παραδείγματα αποτελούν οι επιθέσεις κατά της νορβηγικής εταιρείας παροχής ενέργειας Volue (4 – 5 Μαΐ 2021) και του Colonial Pipeline, (του μεγαλύτερου αγωγού καυσίμων στις ΗΠΑ - 6 Μαΐ 2021).

1.7 Χρηματοδότηση Τρομοκρατίας

Η χρηματοδότηση⁵ των διαφόρων δράσεων της τρομοκρατίας είναι κομβικής σημασίας για την επιτυχία της. Χωρίς αυτή είναι ανέφικτη η στρατολόγηση νέων μελών,

---

⁵ “terrorism financing” σύμφωνα με το Minnesota Law Review, (2016),

η αγορά εξοπλισμού, η εκπαίδευση του εμπλεκόμενου προσωπικού, μέχρι και η διεκπεραίωση καθημερινών αναγκών. Συνεπώς, το κεφάλαιο της χρηματοδότησης θεωρείται ζωτικής σημασίας για την επιβίωση μιας τρομοκρατικής οργάνωσης.

Τα απαραίτητα κεφάλαια αυτά προέρχονται από παράνομες ή/και εγκληματικές δραστηριότητες και ξεπλένονται (money laundry) σε κράτη - φορολογικούς παραδείσους (Masciandaro, 2017). Για να κατανοήσουμε καλύτερα την προέλευση αυτής της χρηματοδότησης, θα αναφερθούμε στο παράδειγμα του αυτό-αποκαλούμενου Ισλαμικού Κράτους⁶. Σύμφωνα με την Financial Action (2015), το Ισλαμικό Κράτος χρησιμοποιούσε πέντε κύριες πηγές των εσόδων, όπως παρακάτω:

- Έσοδα από την εκμετάλλευση των περιοχών που καταλάμβανε. Περιλάμβαναν χρήματα από τον έλεγχο των τραπεζών καθώς και από φορολογία (jizya ή jizyah) που επιβαλλόταν στον πληθυσμό. Επιπλέον, έσοδα από ληστείες και από παράνομο εμπόριο, κυρίως πετρελαίου και προϊόντων του.
- Έσοδα από λύτρα κατόπιν απαγωγών, κυρίως υπηκόων δυτικών κρατών.
- Δωρεές από υποστηρίζοντα κράτη (κυρίως κράτη του Κόλπου), με τη μορφή της «ανθρωπιστικής βοήθειας».
- Χρηματική υποστήριξη από ξένους μαχητές (με τη μορφή συνδρομής) που εισέρχονται στους κόλπους της οργάνωσης.
- Συγκέντρωση χρημάτων μέσω των σύγχρονων δικτύων επικοινωνίας και μέσω κοινωνικής δικτύωσης.

Επιπλέον, η σημασία της χρηματοδότησης δεν έγκειται μόνο στην εύρεση των οικονομικών πόρων, αλλά και στη δυνατότητα μεταφοράς μεγάλων ποσών, χωρίς αυτή να γίνεται αντιληπτή, καθώς το επίσημο τραπεζικό σύστημα καταγράφει τις διάφορες συναλλαγές. Οι κυβερνήσεις στην προσπάθεια πρόληψης τρομοκρατικών ενεργειών, έχουν θεσπίσει νόμους για τον εντοπισμό και την πρόληψη του ξεπλύματος χρήματος και οι οποίοι χρησιμοποιούνται σε όλο τον κόσμο. Για παράδειγμα, ο νόμος Patriot στις Ηνωμένες Πολιτείες, που ψηφίστηκε, σύμφωνα με το Migration and Home Affairs των ΗΠΑ, μετά τις επιθέσεις της 9/11, και δίνει τη δυνατότητα στην κυβέρνηση να παρακολουθεί ύποπτα για ξέπλυμα χρήματος χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Έτσι, οι τρομοκρατικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε παγκόσμιο επίπεδο αναγκάστηκαν να δημιουργήσουν εναλλακτικούς μηχανισμούς μεταφοράς χρημάτων.

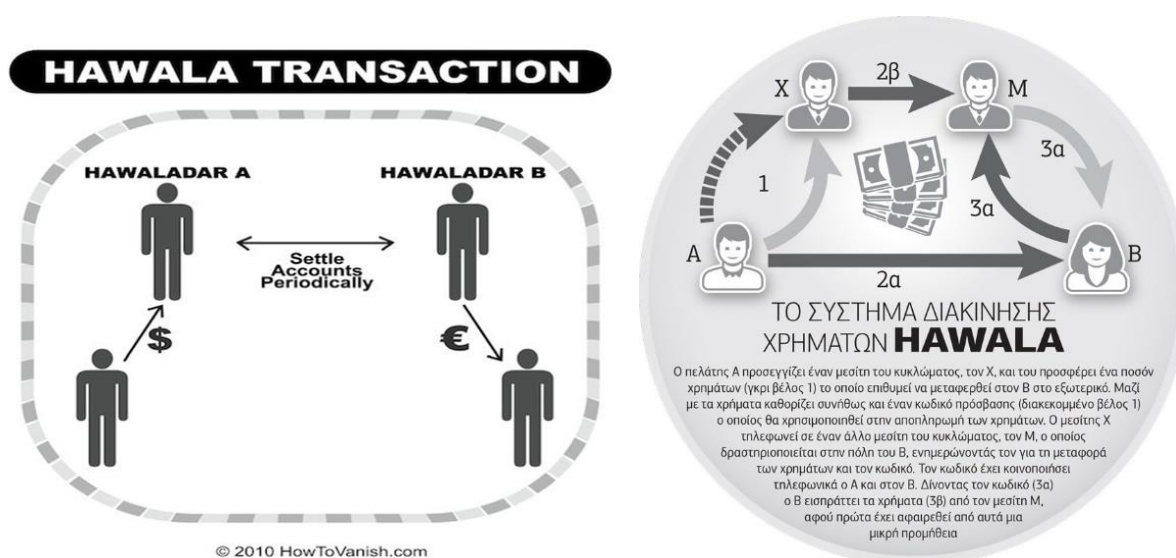
---

⁶ ISIS: Islamic State In Syria – ISIL: Islamic State In Levante

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των μηχανισμών είχε υιοθετηθεί από την Al Queda. Η τρομοκρατική αυτή οργάνωση κατέφυγε στο παράνομο διατραπεζικό σύστημα hawala. Το σύστημα αυτό είναι ανεπίσημο και δεν αποθηκεύει αρχεία συναλλαγών. (Gunaratna, 2004). Βασίζεται στη χρήση υποσχετικών που ανταλλάσσονται με ρευστό ή χρυσό. Η εμπιστοσύνη αποτελεί βασικό συστατικό και το διακρίνει από τα άλλα συστήματα εμβασμάτων. Η ιδιότητα των μεσιτών (hawaladar) βασίζεται συχνά στη συμμετοχή τους στην ίδια οικογένεια, χωριό, φυλή ή εθνοτική ομάδα. Η χρήση του ευνοήθηκε κυρίως από την απουσία οργανωμένου διατραπεζικού συστήματος στο Αφγανιστάν και έπειτα στο Ιράκ, όπου η ελεύθερη συντοριακή διέλευση ανέδειξε σε προτιμητέα μέθοδο μεταφοράς χρημάτων από την οργάνωση μέσω εταιριών courier.

Η φιλοσοφία του μηχανισμού αυτού περιλαμβάνει την παρέμβαση 2 μεσιτών (hawaladar) μεταξύ των 2 προσώπων που θέλουν να μεταφέρουν το χρηματικό ποσό. Οι μεσίτες αυτοί διεκπεραιώνουν τη διαδικασία λαμβάνοντας μια προμήθεια, ενώ οι 2 πελάτες έχουν ένα μυστικό κωδικό μεταξύ τους για την εξασφάλιση της εχεμύθειας του εγχειρήματος. Ο μηχανισμός αυτός αποδίδεται σχηματικά στα διαγράμματα της εικόνας 1.

Εικόνα 1. Μηχανισμός συστήματος διακίνησης χρημάτων Hawala

Πηγή: Διαδίκτυο

1.8 Διαμόρφωση τρομοκρατίας του 21ου αιώνα

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά στο ρόλο της τρομοκρατίας στη σύγχρονη εποχή. Από τις αρχές του 21ου αιώνα, για πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία παρατηρούμε ένα νέο συνδυασμό απειλών, που τίθενται από μη κρατικούς δρώντες, και συγκεκριμένα από τρομοκρατικές ομάδες υποκινούμενες από τις στρατευμένες θεωρίες του ριζοσπαστικού Ισλάμ (Heywood, 2013).

1.8.1 Χαρακτηριστικά της τρομοκρατίας του 21ου αιώνα

Η Διεθνή Ισλαμική Τρομοκρατία, η οποία κυριαρχεί στην εποχή μας, διαθέτει τα στοιχεία εκείνα ενός πλήρως οργανωμένου μηχανισμού. Κατά τον Rudner (2013), ο «κύκλος τρομοκρατίας» του 21ου αιώνα περιλαμβάνει τους παρακάτω επιχειρησιακούς βραχίονες:

- Στρατηγικός σχεδιασμός
- Επιστράτευση επιχειρησιακών ακτιβιστών
- Εκπαίδευση
- Χρηματοδότηση και μεταφορά κονδυλίων
- Εφοδιαστική αλυσίδα
- Κατασκοπία, αντικατασκοπία και ασφάλεια
- Τηλεπικοινωνίες
- Προπαγάνδα
- Πυρήνες σε ύπνωση, τήρηση ασφαλών κατοικιών (safe houses)
- Τακτική προετοιμασία
- Αναγνωριστικές επιχειρήσεις
- Επίθεση σε στόχους

Για να επιτύχει τους σκοπούς της, η τρομοκρατία χρειάζεται την υποστήριξη άλλων δρώντων, οι οποίοι τη χρηματοδοτούν και για λογαριασμό των οποίων συχνά ενεργεί. Ο Ganor (2002,) κατηγοριοποιεί τους δρώντες αυτούς σε τρεις κατηγορίες:

- Χώρες που υποστηρίζουν την τρομοκρατία (States Supporting Terrorism) παρέχοντας ιδεολογική, υποστήριξη, οικονομική και επιχειρησιακή υποστήριξη.
- Χώρες που καθοδηγούν τη τρομοκρατία (States Operating Terrorism) για τα κράτη που καθοδηγούν και υιοθετούν τρομοκρατικές ενέργειες μέσω άλλων ομάδων.

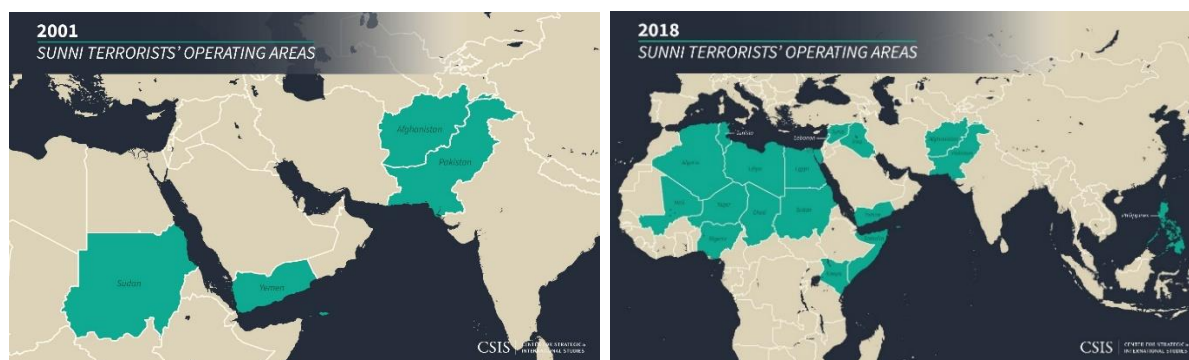
➤ Χώρες που διεξάγουν τρομοκρατία (States Perpetrating Terrorism) για τα κράτη που εκτελούν ανορθόδοξες ενέργειες μέσω των επίσημων ή παρακρατικών υπηρεσιών ασφαλείας όπως πράκτορες, μυστικές υπηρεσίες με σκοπό να επιτύχουν πολιτικά οφέλη.

1.8.2 Περιοχές δραστηριοποίησης της σύγχρονης τρομοκρατίας

Παρά το γεγονός ότι η φιλοσοφία της σύγχρονης τρομοκρατίας στοχοποιεί το δυτικό τρόπο ζωής, η δράση της εντοπίζεται κυρίως σε περιοχές που δεν ανήκουν στη Δύση. Στην επιλογή αυτό συμβάλλει κυρίως το γεγονός ότι τα μέτρα ασφαλείας στις δυτικές χώρες έχουν γίνει πιο αυστηρά. Έτσι η δράση της έχει μετατοπιστεί σε περιοχές, όπου οι συνθήκες είναι σχετικά πιο επιτρεπτές ή τα ίδια τα κράτη (συντά αποκαλούμενα Κράτη Παρειές) επιτρέπουν τη δράση τους συχνά σε αντάλλαγμα τη μη πρόκληση ζημίας σε βάρος τους, αλλά σε βάρος άλλων εθνών.

Τα τελευταία μάλιστα χρόνια παρατηρείται μια διαρκής επέκταση της περιοχής στην οποία δραστηριοποιούνται οι τρομοκρατικές οργανώσεις και τα παρακλάδια τους, όπως φαίνεται και στην εικόνα 2. Στις περιοχές αυτές δρουν κυρίως μικρές ομάδες, οι οποίες συνασπίζονται σε μεγαλύτερες που συχνά έχουν ομοιογενείς σχέσεις μεταξύ τους (άλλοτε συνεργάζονται και άλλοτε συγκρούονται για την επικράτηση σε κάθε περιοχή). Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το Islamic State of Iraq and Levante (ISIL ή ISIS ή Daesh) στη Μέση Ανατολή, η Jama'atu Ahlis Sunna Lidda'awati wal-Jihad (Boko Haram - Νιγηρία), οι Houthis (Υεμένη), η Al Shabab (Σομαλία), καθώς και τα Islamic State of Great Sahara (ISGS) και η Jama'at Nusrat al-Islam wal-Muslimin (JNIM) στη Ζώνη SAHEL (υποσαχάρια Αφρική).

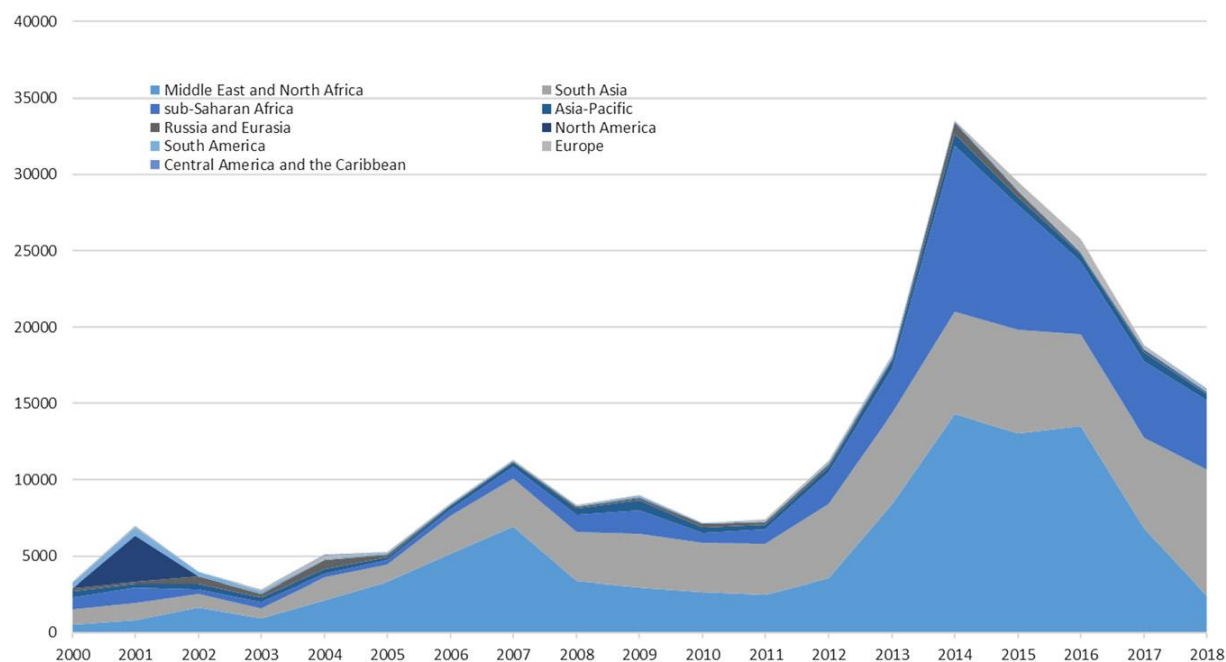
Εικόνα 2 Εξάπλωση Τρομοκρατικών ομάδων κατά τον 21^ο αιώνα

Πηγή Center for Strategic and International Studies

Τα παραπάνω στοιχεία επιβεβαιώνονται και από τους οι Bardwell & Iqbal (2020), οι οποίοι αποτύπωσαν τις οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο για τη χρονική περίοδο 2000 – 2018. Σύμφωνα με τη μελέτη τους, το υψηλότερο επίπεδο τρομοκρατίας κατά την παραπάνω περίοδο, καταγράφηκε σε χώρες που βίωναν ένοπλες συγκρούσεις. Επιπλέον των ένοπλων συγκρούσεων, επισημαίνεται ότι, η έλλειψη σταθερής κυβέρνησης και οι εύθραυστες ισορροπίες σε μια περιοχή, παρέχουν τις κατάλληλες συνθήκες για την οργάνωση και την ανάληψη βίαιων δραστηριοτήτων από τρομοκρατικές ομάδες. Τέτοιες χώρες εντοπίζονται κυρίως στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική (Middle East, North Africa - MENA), την υποσαχάρια Αφρική και τη Νότια Ασία. Από το 2000, μόνο η MENA έχει βιώσει πάνω από 35.000 τρομοκράτες επιθέσεις που είχαν ως αποτέλεσμα περισσότερους από 95.000 νεκρούς. Αντίθετα, η Κεντρική Αμερική - Καραϊβική είναι η λιγότερο πληγείσα περιοχή με 225 επιθέσεις από το 2000 που οδήγησαν σε 190 θανάτους. Το γράφημα 1 απεικονίζει το δυσανάλογο μεγάλο ποσοστό των θανάτων από τρομοκρατία που υπέστησαν η υποσαχάρια Αφρική, η Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική και η Νότια Ασία. Με άλλα λόγια, αυτές οι τρεις περιοχές έχουν υποστεί το 91% όλων των θανάτων από τρομοκρατία από το 2000.

Γράφημα 1 Αριθμός θανάτων παγκοσμίως ανά περιοχή, περίοδος 2000–2018

Πηγή Bardwell & Iqbal (2020)

1.8.3. Οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας κατά τον 21^ο αιώνα

Ο εκτιμώμενος οικονομικός αντίκτυπος της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο την τελευταία εικοσαετία απεικονίζεται στο γράφημα 2. Παρατηρούμε ότι μετά την τρομακτική επίθεση της 9/11 το οικονομικό κόστος ακολούθησε μια ανοδική πορεία φτάνοντας τα 116 δις \$ και έκτοτε κινείται πτωτικά φτάνοντας το 2019 στα 26,4 δις \$.

Γράφημα 2 Οικονομικό κόστος τρομοκρατικών χτυπημάτων κατά τον 21^ο αιώνα

Πηγή Global Terrorism Index, 2020, ίδια επεξεργασία

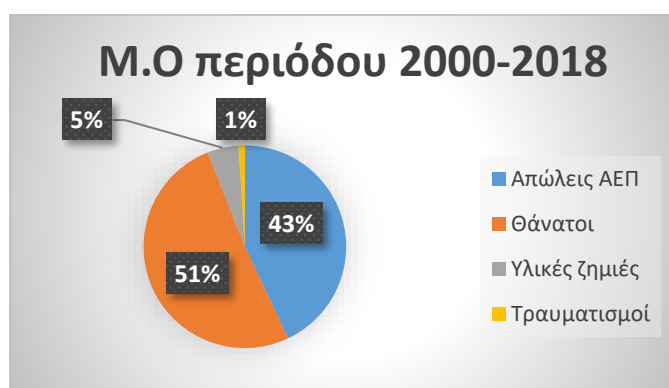
Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, παρόλο που οι επιθέσεις μεγάλης κλίμακας στοχεύουν κυρίως στις βιομηχανικές χώρες, οι περισσότερες πραγματικές επιθέσεις δεν συμβαίνουν ούτε στις ΗΠΑ ούτε στην Ευρώπη, αλλά σε περιοχές που δεσπόζουν οι αναπτυσσόμενες χώρες, επηρεάζοντας ανάλογα την οικονομία τους. Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγουν και οι Bardwell & Iqbal (2020). Συγκεκριμένα οι δύο ερευνητές χρησιμοποιώντας την προσέγγιση «από κάτω προς τα πάνω» (bottom-up approach), προσπάθησαν να εκτιμήσουν τις οικονομικές απώλειες λόγω της τρομοκρατίας, σε ένα δείγμα 163 χωρών εστιάζοντας σε τέσσερις δείκτες: Τους θανάτους, τους τραυματισμούς, τις υλικές ζημιές, αλλά και τις έμμεσες απώλειες του ΑΕΠ κάθε χώρας εξαιτίας της τρομοκρατίας.

Αντίστοιχα, οι οικονομικές επιπτώσεις ανά δείκτη (θάνατοι, τραυματισμοί, ζημιές, μείωση στο ΑΕΠ) σε ετήσια βάση, απεικονίζονται στον πίνακα 1, ενώ ο Μ.Ο της περιόδου στο γράφημα 3. Παρατηρούμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό αποδίδεται στις απώλειες ανθρώπινων ζώων και ακολουθούν οι απώλειες του ΑΕΠ, ενώ οικονομικές επιπτώσεις από τους τραυματισμούς και τις υλικές ζημιές είναι σημαντικά μικρότερες.

Πίνακας 1 Ανάλυση οικονομικών επιπτώσεων τρομοκρατικών χτυπημάτων

ΕΤΟΣ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Απώλειες ΑΕΠ	0%	79%	0%	0%	7%	9%	7%	20%	31%	28%
Θάνατοι	71%	13%	83%	82%	82%	75%	84%	67%	59%	62%
Υλικές ζημιές	27%	8%	15%	8%	8%	14%	6%	11%	8%	9%
Τραυματισμοί	2%	1%	2%	3%	3%	2%	2%	2%	2%	2%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
ΕΤΟΣ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Μ.Ο
Απώλειες ΑΕΠ	32%	34%	48%	34%	24%	28%	17%	26%	39%	43%
Θάνατοι	61%	62%	48%	63%	73%	70%	79%	71%	58%	51%
Υλικές ζημιές	5%	3%	2%	2%	2%	1%	2%	2%	2%	5%
Τραυματισμοί	2%	2%	1%	2%	2%	1%	1%	2%	1%	1%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Γράφημα 3 Μ.Ο περιόδου 2000-2018

Πηγή Bardwell & Iqbal, ίδια επεξεργασία

Ανάλογος είναι και ο οικονομικός αντίκτυπος στις περιοχές αυτές. Σύμφωνα με τους ίδιους ερευνητές, η τρομοκρατία έχει κοστίσει στην παγκόσμια οικονομία 855 δις \$ κατά την προαναφερθείσα χρονική περίοδο. Η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική είναι η περιοχή που πλήττεται περισσότερο από την τρομοκρατία, έχοντας υποστεί οικονομικό αντίκτυπο της τάξης των 434 δις \$. Ακολουθεί η υποσαχάρια Αφρική με απώλειες 133 δις \$, ενώ η Νότια Ασία είναι η τρίτη περιοχή που έχει πληγεί περισσότερο, με 125 δις \$.

2. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Η ανάγκη για καλύτερη κατανόηση της τρομοκρατίας, οδήγησε στην επιστημονική προσέγγιση της και τη μελέτη της με τη βοήθεια επιστημονικών εργαλείων και μοντέλων. Παρά το γεγονός ότι αριθμός ερευνητών διέγνωσαν έγκαιρα την απειλή της τρομοκρατίας ως μείζον ζήτημα της σύγχρονης εποχής και ασχολήθηκαν διεξοδικά με τη μελέτη της, η συστηματική καταγραφή σε βάσεις δεδομένων αναλυτικών στοιχείων που αφορούν τις τρομοκρατικές οργανώσεις και τις δράσεις αυτών αυξήθηκε εκθετικά μετά τη συνδυασμένη επίθεση στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου και στο Πεντάγωνο, το πρωινό της 11^{ης} Σεπ 2001.

Η ενέργεια αυτή έδωσε τη δυνατότητα στη διεθνή επιστημονική κοινότητα να περάσει από μια ως επί το πλείστον ιστορική και εννοιολογική μελέτη της τρομοκρατίας στην αναλυτική και εμπειρική εξέταση που υποστηρίζεται από πραγματολογικά δεδομένα και στοιχεία και επιχειρεί την κατανόηση του φαινομένου, τις διαφορές γενεσιουργές αιτίες καθώς και τις πολλαπλές επιπτώσεις του. (Κόλλιας, Παπαδάμου, Σταγιάννης, 2018).

2.1 Ασφάλεια και Απειλές Ασφαλείας

Πριν ξεκινήσουμε την αναφορά μας στις επιπτώσεις της τρομοκρατίας στην ανθρώπινη δραστηριότητα, κρίνεται σκόπιμο να εντοπιστεί ποιο είναι εκείνο το αγαθό της ανθρώπινης ζωής το οποίο απειλείται από αυτήν. Το σύνολο των ερευνητών συμφωνεί ότι πρόκειται για την «ασφάλεια». Η έννοια έχει δεχθεί πολλές ερμηνείες, ενώ κατά καιρούς έχει εργαλειοποιηθεί με σκοπό την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπών, με αποτέλεσμα ακόμη και στις ημέρες μας να μην υπάρχει κοινώς αποδεκτός ορισμός γι' αυτήν.

Συχνά η «ασφάλεια» αναφέρεται ως απουσία απειλών ή κινδύνων. Ορισμένοι ερευνητές μάλιστα προτιμούν αυτήν την αντιμετώπισή της, καθώς ο κίνδυνος – ρίσκο είναι μετρήσιμος και μπορεί να απεικονιστεί με βάση τη θεωρία των πιθανοτήτων Knight (1921). Ως συναίσθημα συσχετίζεται με την ηρεμία εξαιτίας της απουσίας παραγόντων, οι οποίοι δύνανται να ανατρέψουν την κανονικότητα της ζωής μας και συχνά συσχετίζεται με την έννοια της σταθερότητας.

Η «ασφάλεια» έχει ασφαλώς και γεωπολιτική χροιά. Κατά τη διάρκεια του διπολισμού, η έννοια χρησιμοποιήθηκε ως αμυντικός μηχανισμός για τον περιορισμό

της επιρροής των μεγάλων δυνάμεων στα κράτη μέλη των δύο μεγάλων συνασπισμών, αλλά και σε κείνα που τηρούσαν ουδέτερη στάση απέναντι στις δύο Υπερδυνάμεις. Το τέλος όμως του Ψυχρού Πολέμου, σηματοδότησε μια νέα εποχή, η οποία οδήγησε σε αναθεώρηση πολλών θεωριών και εννοιών. Ανάμεσα στις έννοιες που τέθηκαν υπό αμφισβήτηση και αναθεώρηση, αναπόφευκτα ήταν και εκείνη της ασφάλειας. Έτσι λοιπόν η συλλογική ασφάλεια του δυτικού κόσμου (και των χωρών μελών του NATO), απέναντι στην απειλή του Σινό-Σοβιετικού μπλοκ, έδωσε τη θέση της στην «ανθρώπινη ασφάλεια» (human security) και στην «ευθύνη για προστασία» (responsibility to protect) από τις απειλές που προέρχονται από κρατικούς και μη δρώντες.

Το παραπάνω απεικονίζεται και στην προσέγγιση του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Development Programme – UNDP), σύμφωνα με την οποία «Η ανθρώπινη ασφάλεια αποσκοπεί στην αντιμετώπιση των απειλών ασφαλείας κατά ένα ολοκληρωμένο και πολυδιάστατο τρόπο. Εστιάζοντας στο άτομο και στις κοινωνίες, η ανθρώπινη ασφάλεια βλέπει πέρα από την ασφάλεια των συνόρων, στη ζωή των ανθρώπων και των κοινωνιών μέσα και κατά μήκος αυτών και παρέχει το αναλυτικό πλαίσιο χάραξης πολιτικών που όχι μόνο προστατεύουν τους ανθρώπους από κρίσιμες απειλές, αλλά επίσης τους επιτρέπουν να αναλάβουν τον έλεγχο της ζωής τους».

Η παραπάνω προσέγγιση δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην έννοια «άνθρωπος», αλλά και στην ανάγκη για ασφάλεια. Θέτει νέα δεδομένα στο ερώτημα της ευθύνης για την παροχή και διατήρηση της ανθρώπινης ασφαλείας εστιάζοντας στην προσωπική ευθύνη του καθενός ώστε να αγωνιστεί για αυτή, θέτοντας σε δεύτερη θέση την «κρατική» ευθύνη με την έννοια της «εθνικής ασφαλείας».

Η ανάλυση σχετικά με τις απειλές κατά της ανθρώπινης ασφαλείας (κατά του ανθρώπου) είναι ένα σχετικά νέο πεδίο έρευνας. Εκτός από τη μελέτη των κινήτρων των δρώντων περιλαμβάνει επίσης και τις επιπτώσεις των βίαιων επιθέσεων. Επιπτώσεις που αφήνουν έντονο το σημάδι τους στην πολιτική, στην κοινωνία και φυσικά στην οικονομία μιας χώρας. Η εκτίμηση των επιπτώσεων της τρομοκρατίας είναι χρήσιμη για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, ώστε να μπορέσουν να την προσαρμόσουν ανάλογα με σκοπό την πρόληψη, το μετριασμό τους και την αντιμετώπιση του φαινομένου.

2.2 Απόηχος των τρομοκρατικών ενεργειών στον ανθρώπινο βίο

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις αποτελούν εξωγενείς παράγοντες οι οποίοι διαταράσσουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, προκαλώντας πολλές συνέπειες σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, τόσο στο εσωτερικό κάθε χώρας όσο και στο διεθνές περιβάλλον.

Παρόλ' αυτά, από την υφιστάμενη βιβλιογραφία διαπιστώνεται ότι δεν έχουν όλες οι τρομοκρατικές ενέργειες την ίδια σημασία και βαρύτητα, είτε από πλευράς αριθμών είτε από πλευράς συμβολισμού. Έτσι για παράδειγμα μια τρομοκρατική επίθεση σε μια χώρα της Αφρικής ή της Μέσης Ανατολής θεωρείται πολύ πιο φυσιολογικό γεγονός συγκρινόμενη με μια αντίστοιχη ενέργεια σε μια χώρα του Δυτικού Κόσμου. Αντίστοιχα δεν προκαλεί και το αντίστοιχο δημοσιογραφικό –και όχι μόνο- ενδιαφέρον.

Σε γενικές γραμμές παρατηρείται πως οι επιπτώσεις των τρομοκρατικών ενεργειών επηρεάζονται από τη φύση, την κλίμακα και συχνότητα τους, καθώς και από τη δυνατότητα άμεσης αντίδρασης των κρατών στους κλυδωνισμούς που προκαλούν τα τρομοκρατικά χτυπήματα. Έτσι λοιπόν διαπιστώνεται ότι η τρομοκρατία αφήνει διαφορετικό αποτύπωμα στις αναπτυσσόμενες και διαφορετικό στις αναπτυσσόμενες χώρες (Κόλλιας, Παπαδάμου, Σταγιάννης, 2018).

2.2.1 Απόηχος της Τρομοκρατίας στην Πολιτική

Η δράση της Παγκόσμιας Τρομοκρατίας έχει τον απόηχό της στη λειτουργία κάθε κράτους. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επίδραση στον τομέα της Πολιτικής. Μια τρομοκρατική ενέργεια μπορεί να προκαλέσει πολιτική κρίση ή ακόμη και πρόωρες εκλογές καθώς οι απόψεις, οι θέσεις και οι αντιλήψεις των πολιτών επηρεάζονται από τις τρομοκρατικές επιθέσεις. Η πολιτική ηγεσία μπορεί να κατηγορηθεί για ολιγωρία, για έλλειψη αποτελεσματικότητας ή απλά για έλλειψη ενδιαφέροντος με το ανάλογο πολιτικό κόστος.

Επιπρόσθετα η τρομοκρατία μπορεί να επηρεάσει την εμπιστοσύνη των πολιτών τόσο απέναντι στους θεσμούς της, όσο και απέναντι στο συνάνθρωπο, χωρίς όμως η κατεύθυνση επηρεασμού να είναι δεδομένη. (Arvanitidis, Economidou, Kollias, 2016). Μπορεί είτε να δυναμώσει αυτή την εμπιστοσύνη είτε να πλήξει την αίσθηση ασφάλειας που νοιώθει ο πολίτης απέναντι στο κράτος και τους συμπολίτες του.

Σε έρευνά τους σχετικά με τον απόηχο της τρομοκρατίας οι Arvanitidis, Economidou, Kollias, μελέτησαν την περίπτωση 4 τρομοκρατικών επεισοδίων που έλαβαν χώρα τον 21^ο αιώνα σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης: Τις βομβιστικές επιθέσεις στο σιδηρόδρομο της Μαδρίτης (11 Μαρ 2004), την ένοπλη επίθεση σε Εβραϊκό Μουσείο στις Βρυξέλλες (24 Μαΐ 2014), την ένοπλη επίθεση στο σατυρικό περιοδικό Charlie Hebdo στο Παρίσι (7 Ιαν 2015) και την επίθεση στο Όσλο και τη νησίδα Otoya της Νορβηγίας (23 Ιουλ 2011). Η μελέτη έδειξε μεν την ποικιλία στις αντιδράσεις μεταξύ των λαών, προέκυψαν όμως και συμπεράσματα που υφίστανται σε γενική βάση.

Αναφορικά με την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, παρατηρείται μια αύξηση τις πρώτες ημέρες, η οποία είναι έντονη τις πρώτες 1 με 2 εβδομάδες, συνεχίζει να αυξάνεται για 6 με 7 μήνες και κατόπιν αρχίζει να φθίνει για να επανέλθει στα προηγούμενα δεδομένα. Οι κυριότεροι παράγοντες που σχετίζονται με το βαθμό έντασης της αντίδρασης είναι ο αριθμός θυμάτων της επίθεσης, η προέλευση των δραστών (στις 3 πρώτες περιπτώσεις οι δράστες ήταν Αραβικής Καταγωγής, ενώ στην τελευταία ο δράστης ανήκε στον ακροδεξιό χώρο και έδρασε μεμονωμένα). Ρόλο επίσης έπαιξε η κοινωνική και οικονομική κατάσταση, η ηλικία, ο βαθμός θρησκευτικότητας, η μόρφωση, η ύπαρξη ή όχι εργασίας των ερωτηθέντων, ενώ το φύλο αυτών δε φαίνεται να ανήκε στους παράγοντες αυτούς.

2.2.2 Απόηχος της Τρομοκρατίας στην Κοινωνία

Όπως έχει αναφερθεί και νωρίτερα, τα περιστατικά τρομοκρατικών χτυπημάτων αποτελούν ενέργειες που αποσκοπούν στην «απόσπαση προσοχής» από μέρους της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, κάθε τρομοκρατική ενέργεια πραγματοποιείται «για να την δει και να την θυμάται⁷» η κοινωνία (Enders & Sandler 2012), δημιουργώντας έτσι μια «κουλτούρα φόβου» και αφήνοντας το δικό της σημάδι. Το παραπάνω οδηγεί σε διλήμματα επιλογής μεταξύ πολιτικών, κοινωνικών και προσωπικών ελευθεριών και δικαιωμάτων από τη μία πλευρά και της ασφάλειας από την άλλη.

Έρευνες έχουν δείξει ότι οι πολίτες συχνά είναι διατεθειμένοι να αποδεχτούν περιστολές σε θέματα πολιτικών ελευθεριών και δικαιωμάτων για να εξασφαλίσουν υψηλότερα επίπεδα ασφαλείας και υιοθετούν πιο συντηρητικές πολιτικές θέσεις. Ο βαθμός επιρροής τους είναι ανάλογος του μεγέθους ενός χτυπήματος, καθώς και του

---

⁷ In order to be seen and to be remembered

φόρου αίματος που κλήθηκε η τοπική ή παγκόσμια κοινωνία να πληρώσει. (Κόλλιας, Παπαδάμου, Σταγιάννης, 2018).

Ενδεικτικά παρατίθενται τα στοιχεία της μεγαλύτερης τρομοκρατικής επίθεσης, όπως αυτά παρουσιάστηκαν από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ George W. Bush την 11^η Δεκ 2001 στην εκδήλωση μνήμης για τους 3 μήνες από το τρομοκρατικό χτύπημα:

- Περισσότεροι από 3000 άνθρωποι πέθαναν ή ακόμη αγνοούνται. Άτομα από 80 διαφορετικές χώρες, άτομα διαφορετικής καταγωγής και θρησκείας.
- 343 πυροσβέστες και τραυματιοφορείς χάθηκαν στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου.
- 23 αστυνομικοί και 37 υπάλληλοι του ΛΣ χάθηκαν στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου.
- Περίπου 2000 παιδιά έχασαν ένα γονέα την 9/11, συμπεριλαμβανομένων και των 146 παιδιών που έχασαν ένα γονέα από την επίθεση στο Πεντάγωνο.
- Μια μόνο επιχείρηση έχασε περισσότερους από 700 υπαλλήλους, αφήνοντας χήρες τουλάχιστον 50 συζύγους σε κατάσταση εγκυμοσύνης.

Επιστρέφοντας στην προηγούμενη μελέτη των Arvanitidis, Economidou, Kollias, για τον επηρεασμό της εμπιστοσύνης των πολιτών, διαπιστώνουμε ότι τα συμπεράσματα που προέκυψαν σχετικά με την εμπιστοσύνη απέναντι στο συνάνθρωπο ήταν σχεδόν ανάλογα εκείνων σχετικά με την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και το κράτος. Οι συμπολίτες έδειξαν μια αρχική συσπείρωση και συμπάθεια μεταξύ τους, αλλά η αποκλιμάκωση αυτής της συσπείρωσης πραγματοποιήθηκε αρκετά νωρίτερα.

Το τελικό συμπέρασμα όλων των περιπτώσεων είναι ότι οι επιδράσεις από τα τρομοκρατικά γεγονότα εξαρτώνται άμεσα από το πόσο πρόσφατο είναι το γεγονός και φθίνουν διαρκώς με το πέρασμα του χρόνου. Η καθημερινότητα των ανθρώπων ταραζεται έντονα στην αρχή, αλλά οι κοινωνίες επιδιώκουν πάντα την επιστροφή στην κανονικότητα.

2.2.3 Απόληξη της Τρομοκρατίας στην Οικονομία

Οι τρομοκρατικές ενέργειες, όπως είναι φυσικό έχουν σημαντικό αντίκτυπο και στον τομέα της οικονομίας. Κάθε τρομοκρατική επίθεση προκαλεί σημαντικές οικονομικές ζημιές στο κράτος σε βάρος του οποίου πραγματοποιείται. Οι οικονομικές αυτές συνέπειες είναι τόσο άμεσες όσο και έμμεσες, χωρίς ο διαχωρισμός τους να είναι

πάντα εύκολος και σαφής (Κόλλιας, Παπαδάμου, Σταγιάννης, 2018). Σε κάθε περίπτωση όμως επηρεάζει την οικονομική δραστηριότητα τόσο σε εθνικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο τοπικών κοινοτήτων.

Προκειμένου να προσδιοριστεί το οικονομικό αποτύπωμα της τρομοκρατίας και των απειλών ασφαλείας γενικότερα, τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί ένας ιδιαίτερος τομέας της Οικονομικής Επιστήμης, αυτός των «Οικονομικών της Ασφάλειας». Τα οικονομικά της ασφαλείας ορίζονται ως «εκείνες οι οικονομικές δραστηριότητες που επηρεάζονται από την πρόληψη, την αντιμετώπιση και τον περιορισμό της ανασφάλειας, συμπεριλαμβανομένης της τρομοκρατίας». Επιπλέον ο όρος αναφέρεται στα μέσα που χρησιμοποιούνται για την οικονομική ανάλυση της πρόελευσης και της δυναμικής της. (Brück 2007).

Με βάση την προσέγγιση των οικονομικών της ασφαλείας, οι οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας μπορούν να εκτιμηθούν από τη μελέτη και τον υπολογισμό των παρακάτω τριών αλληλένδετων αποτελεσμάτων:

- Των άμεσων και έμμεσων οικονομικών επιπτώσεων που προκαλούνται από τρομοκρατικές ενέργειες. Προκύπτουν από τα μέτρα που λαμβάνονται για την αποκατάσταση των απωλειών/ζημιών, τη διακοπή των οικονομικών διαδικασιών και δραστηριοτήτων, ενώ μπορούν να διαδοθούν και σε άλλους τομείς.
- Των άμεσων και έμμεσων οικονομικών επιπτώσεων που προκύπτουν από τα μέτρα ασφαλείας που λαμβάνονται από ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς. Πρόκειται για τα μέτρα ασφαλείας που λαμβάνονται για την προστασία από την τρομοκρατία, για το μετριασμό των επιπτώσεών της, αλλά και για την αντιμετώπιση αυτής.
- Της δυναμικής σχέσης ανάμεσα στα μέτρα ασφαλείας και στη φιλοσοφία των τρομοκρατικών ενεργειών, καθώς παρατηρείται μια διαρκής προσαρμογή της πολιτικής ασφαλείας ανάλογα με τις δυνατότητες των τρομοκρατικών οργανώσεων και αντίστροφα με τον ανάλογο οικονομικό αντίκτυπο.

2.3 Βάσεις Δεδομένων

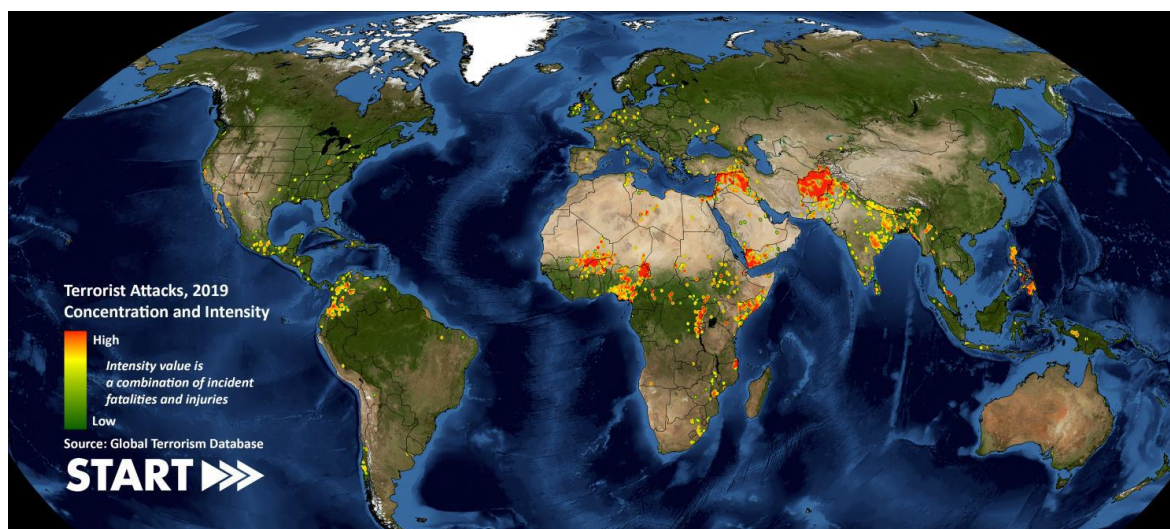
Σήμερα υπάρχει ένας αριθμός βάσεων δεδομένων, στις οποίες μπορεί να ανατρέξει κανείς προκειμένου να συλλέξει στοιχεία για την τρομοκρατική δράση. Κάθε μια από αυτές χρησιμοποιεί διαφορετική μεθοδολογία ή διαφορετικούς μηχανισμούς καταχώρησης και κατηγοριοποίησης των τρομοκρατικών ενεργειών, με αποτέλεσμα

να εντοπίζονται αποκλίσεις μεταξύ των διατιθέμενων στοιχείων, χωρίς όμως αυτό να υποβαθμίζει τη σπουδαιότητα του έργου τους.

Ένας βασικός διαχωρισμός και κατηγοριοποίηση που γίνεται στα διάφορα περιστατικά τρομοκρατίας σχετίζεται με το χώρο. Έτσι τα περιστατικά διακρίνονται σε εκείνα της εγχώριας τρομοκρατίας και σε εκείνα της διεθνικής. Ως εγχώρια (domestic) χαρακτηρίζονται τα περιστατικά στα οποία οι κύριες εμπλεκόμενες πλευρές (ο στόχος, το θύμα, αλλά και ο χώρος διεξαγωγής) προέρχονται από την χώρα στην οποία πραγματοποιείται η τρομοκρατική ενέργεια. Αντίθετα ως διεθνικά (international) χαρακτηρίζονται τα περιστατικά όπου τα εμπλεκόμενα μέρη προέρχονται από περισσότερες από μια χώρες (Enders et al. 2011).

Η πιο λεπτομερής βάση θεωρείται η Παγκόσμια Βάση Τρομοκρατίας (Global Terrorism Database - GTD), μια βάση δεδομένων ανοιχτού κώδικα που περιλαμβάνει πληροφορίες για εγχώριες και διεθνείς τρομοκρατικές επιθέσεις σε όλο τον κόσμο από το 1970 και μετά, με καταχωρημένα περισσότερα από 200.000 περιστατικά. Για κάθε ένα, παρέχει πληροφορίες σχετικά με την ημερομηνία και την τοποθεσία του συμβάντος, τα όπλα που χρησιμοποιήθηκαν και τη φύση του στόχου, τον αριθμό των απωλειών και – όταν είναι αναγνωρίσιμα– τον υπεύθυνο δρώντα.

Εικόνα 3 Συγκέντρωση τρομοκρατικών περιστατικών για το έτος 2019

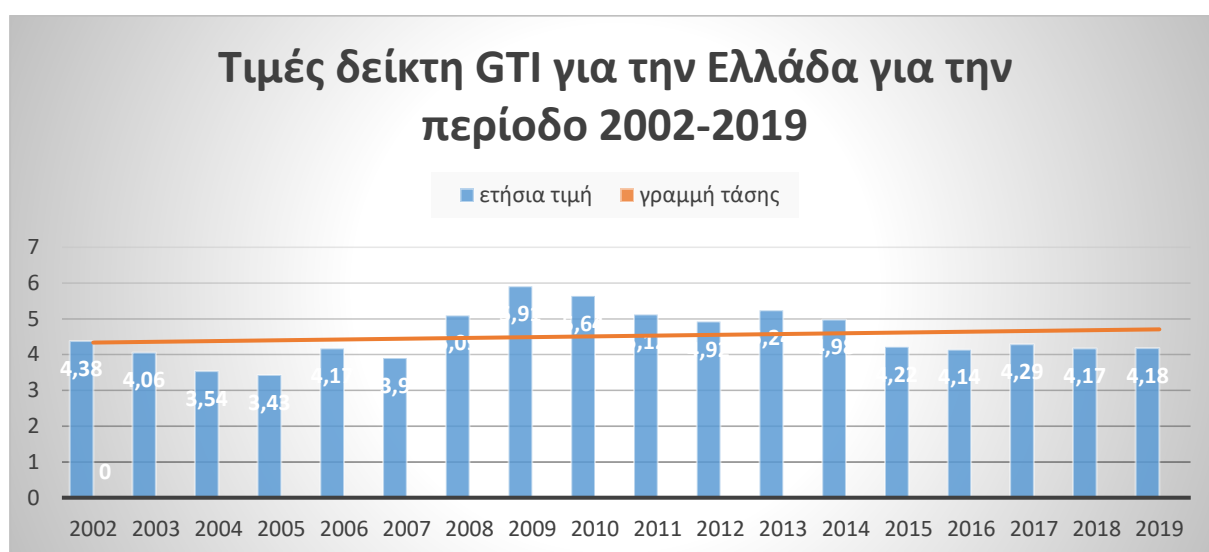

Πηγή Global Terrorism Database 2019

Μια εξίσου σημαντική πηγή άντλησης στοιχείων είναι η ετήσια έκθεση Global Index of Terrorism που συνοψίζει την τάση των τρομοκρατικών ενεργειών χρησιμοποιώντας τον Παγκόσμιο Δείκτη Τρομοκρατίας (Global Terrorism Index – GTI).

Ο Δείκτης αυτός μετρά τον άμεσο και έμμεσο αντίκτυπο της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο (163 χώρες), συμπεριλαμβανομένων των επιπτώσεων του σε απώλειες ζωών, τραυματισμούς, υλικές ζημιές και τις ψυχολογικές επιπτώσεις και κατατάσσει τις χώρες ανάλογα με τη βαθμολογία που συγκεντρώνει η κάθε μία. Πρόκειται για μια σύνθετη βαθμολογία που κυμαίνεται ανάλογα με τις επιπτώσεις της τρομοκρατίας από 0 (χωρίς αντίκτυπο) έως 10 (υψηλότερη επίπτωση). Η Ελλάδα πχ για το έτος 2019 τοποθετείται στην 44^η θέση με βαθμολογία 4.182, έχοντας αναρριχηθεί 2 θέσεις σε σχέση με το 2018.

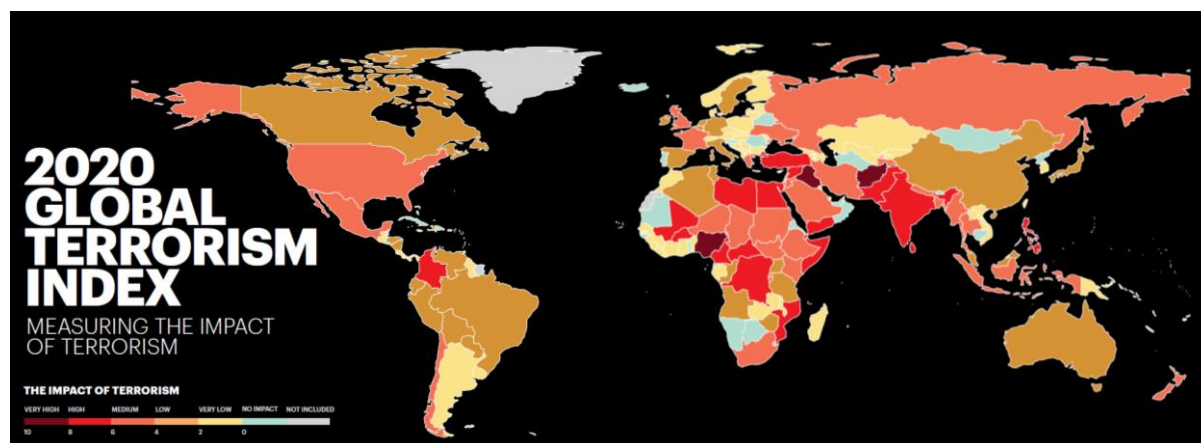
Γράφημα 4: Τιμές δείκτη GTI για την Ελλάδα την περίοδο 2002-2019

Πηγή: Global Terrorism Index 2020, ίδια επεξεργασία

Στην εικόνα 4 παρουσιάζεται μια χρωματική αποτύπωση με την επίδραση της Τρομοκρατίας ανά χώρα, σε παγκόσμιο επίπεδο.

Εικόνα 4: Χρωματική αποτύπωση της επίδρασης της τρομοκρατίας ανά χώρα

Πηγή: Global Terrorism Index 2020

Αντίστοιχα, στον πίνακα 1 απεικονίζονται οι 10 πρώτες στην κατάταξη GTI, καθώς και η θέση τους στην παγκόσμια κατάταξη από το 2002 κ μετά. Παρατηρούμε ότι κάποιες χώρες, κυρίως της Μέσης Ανατολής και της Ασίας, παραμένουν επί σειρά ετών ψηλά στην υπόψη κατάταξη.

Πίνακας 1: Χώρες με τη μεγαλύτερη επιρροή από την Τρομοκρατία (βάση του δείκτη GTI)

Ten countries most impacted by terrorism, ranked by GTI score																		
Afghanistan had the highest impact of terrorism for the second consecutive year.																		
Country	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Afghanistan	16	13	11	4	3	3	3	3	3	3	3	2	3	2	2	2	1	1
Iraq	29	7	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
Nigeria	35	25	26	32	12	13	17	11	11	6	4	4	2	3	3	3	3	3
Syria	107	105	55	63	49	57	39	46	56	14	6	5	5	5	4	4	4	4
Somalia	43	38	42	36	30	9	6	6	6	5	7	7	6	7	7	6	6	5
Yemen	44	31	39	39	36	30	22	20	10	9	8	8	8	6	6	7	7	6
Pakistan	12	10	6	6	5	2	2	2	2	2	2	3	4	4	5	5	5	7
India	2	2	3	2	2	4	4	4	4	4	5	6	7	8	8	8	8	8
Democratic Republic of the Congo	25	20	24	25	25	20	12	5	8	11	13	17	18	17	13	11	10	9
Philippines	13	8	10	12	14	12	8	9	9	10	11	9	10	11	12	10	9	10

Source: START GTD, IEP calculations

GLOBAL TERRORISM INDEX 2020 | 18

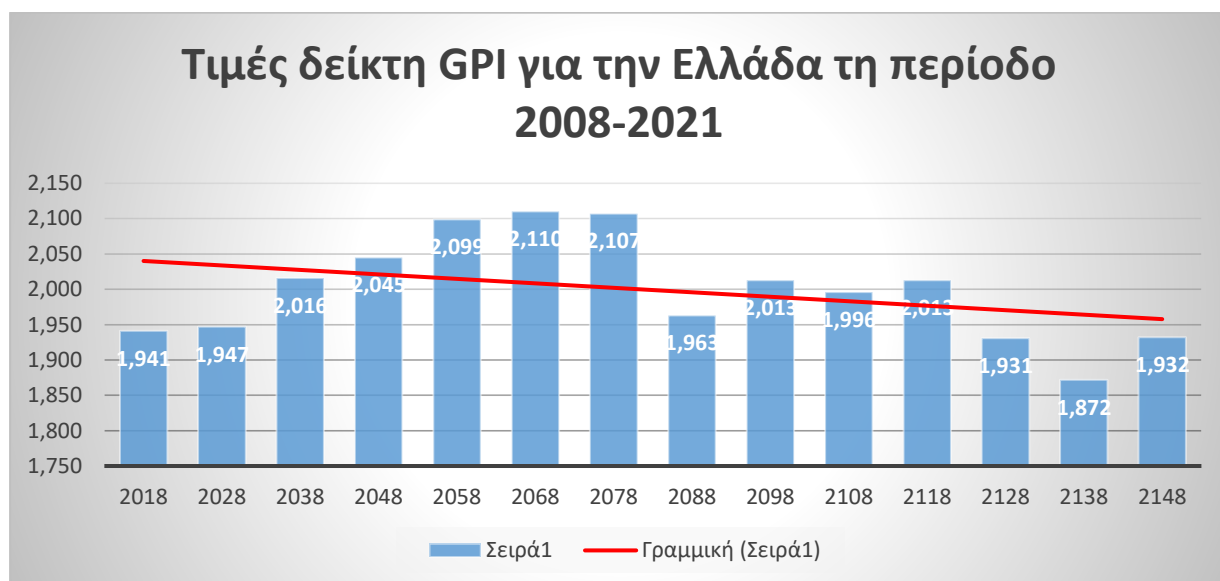
Πηγή: Global Terrorism Index 2020

Τέλος, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε και σε ένα άλλο σύνθετο δείκτη. Πρόκειται για τον Δείκτη Παγκόσμιας Ειρήνης (Global Peace Index – GPI), που ποσοτικοποιεί την ειρήνη ως έννοια και επιτρέπει τη μελέτη τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής της διάστασης. Αποτελείται από 23 διαφορετικούς δείκτες που περιγράφουν τις παρακάτω τρεις θεματικές ενότητες:

- Τις εσωτερικές και διεθνείς συγκρούσεις
- Την κοινωνική ασφάλεια και σιγουριά
- Τη στρατιωτικοποίηση.

Ο GPI καλύπτει το 99,7% του παγκόσμιου πληθυσμού και παίρνει τιμές μεταξύ 1 και 5. Όσο υψηλότερη είναι η βαθμολογία μιας χώρας τόσο χαμηλότερο το επίπεδο ειρήνης που απολαμβάνει και το αντίστροφο. Η Ελλάδα πχ για το έτος 2021 τοποθετείται στην 66η θέση με βαθμολογία 1.932, έχοντας απωλέσει 10 θέσεις σε σχέση με το 2020. Οι τιμές του δείκτη τα τελευταία χρόνια έχουν όπως στο γράφημα 5

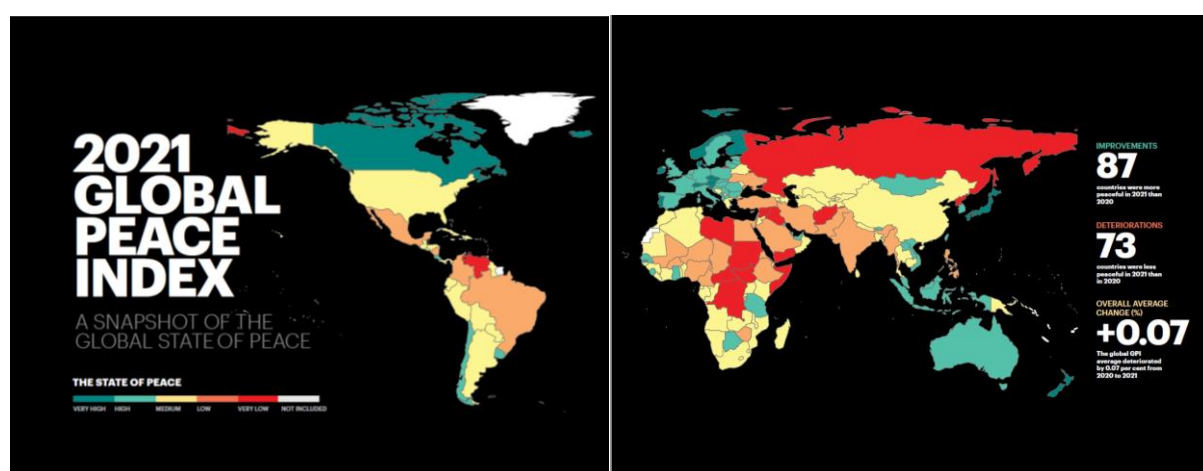
Γράφημα 5: Τιμές δείκτη GPI για την Ελλάδα για την περίοδο 2008-2021

Πηγή: Global Peace Index 2021, ίδια επεξεργασία

Σε παγκόσμιο επίπεδο, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του GPI για το 2020, ο κόσμος έγινε λιγότερο ειρηνικός για ένατη φορά τα τελευταία 13 χρόνια, με το μέσο επίπεδο ειρήνης να έχει επιδεινωθεί κατά 0,07% κατά το προηγούμενο έτος. Συνολικά, η κατάσταση της ειρήνης βελτιώθηκε σε 87 χώρες, ενώ επιδεινώθηκε σε 73. Στην εικόνα 5 παρουσιάζεται μια χρωματική αποτύπωση του δείκτη GPI ανά χώρα, σε παγκόσμιο επίπεδο.

Εικόνα 5: Χρωματική αποτύπωση του δείκτη GPI ανά χώρα

Πηγή: GPI 2021

3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΧΤΥΠΗΜΑΤΩΝ

Οι επιπτώσεις αυτές, όπως προαναφέρθηκε προκαλούνται άμεσα ή έμμεσα από τη δράση των τρομοκρατικών ομάδων. Ο υπολογισμός του κόστους μιας επίθεσης δεν είναι εύκολος, καθώς πρέπει να λάβει υπόψη του πολλούς παράγοντες. Οι Rose, & Blomberg (2010), εντοπίζουν τους παρακάτω:

- Απώλειες ζωής
- Καταστροφές Υλικού
- Κόστος ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης θυμάτων
- Κόστος αποκατάστασης φθορών
- Ασφαλιστικές αποζημιώσεις
- Κόστος αναστολής επιχειρηματικής δραστηριότητας
- Κόστος τυχούσας αλλαγής οικονομικής & νομισματικής πολιτικής
- Κόστος απώλειας επενδύσεων
- Κόστος απώλειας Τουρισμού

Σύμφωνα με την μελέτη των Kunreuther et al (2003) το άθροισμα του άμεσου και έμμεσου κόστους των επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου ανέρχεται σε 80-90 δις \$. Οι Sandler & Enders (2004) με τη σειρά τους, το αναλύουν σε 35 δις \$ απώλειες στην παραγωγικότητα των ΗΠΑ και 47 δις \$ στη συνολική παραγωγή, ενώ θεωρούν ότι οδήγησε σε αύξηση της ανεργίας κατά περίπου 1% το επόμενο τρίμηνο. Αντίστοιχα για την ανακατασκευή και επισκευές των κτιρίων που υπέστησαν φθορές από τις βομβιστικές επιθέσεις των Βρυξελλών (22 Μαρ 2016) χρειάστηκε να δαπανηθούν 2,3 δις €, ενώ το παγκόσμιο οικονομικό κόστος ως συνέπεια των επιθέσεων εκτιμήθηκε σε 4,47 δις € (Andersen, 2016).

Πριν όμως ξεκινήσουμε την αναλυτική μελέτη τους, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια αναφορά στο μηχανισμό με τον οποίο επιδρά η τρομοκρατία στην οικονομία.

3.1 Μηχανισμός επίδρασης της τρομοκρατίας στην οικονομία

Κάθε σοβαρό γεγονός, όπως μια πολεμική σύγκρουση, ένα τρομοκρατικό χτύπημα, οι ακραίες καιρικές ή γεωλογικές συνθήκες ή ακόμη και μια πανδημία, μπορεί να επηρεάσει ένα ή και το σύνολο των οικονομικών συντελεστών μιας χώρας, με τον αντίστοιχο απόηχο στην οικονομική δυναμική της. Προκειμένου να κατανοήσουμε τον

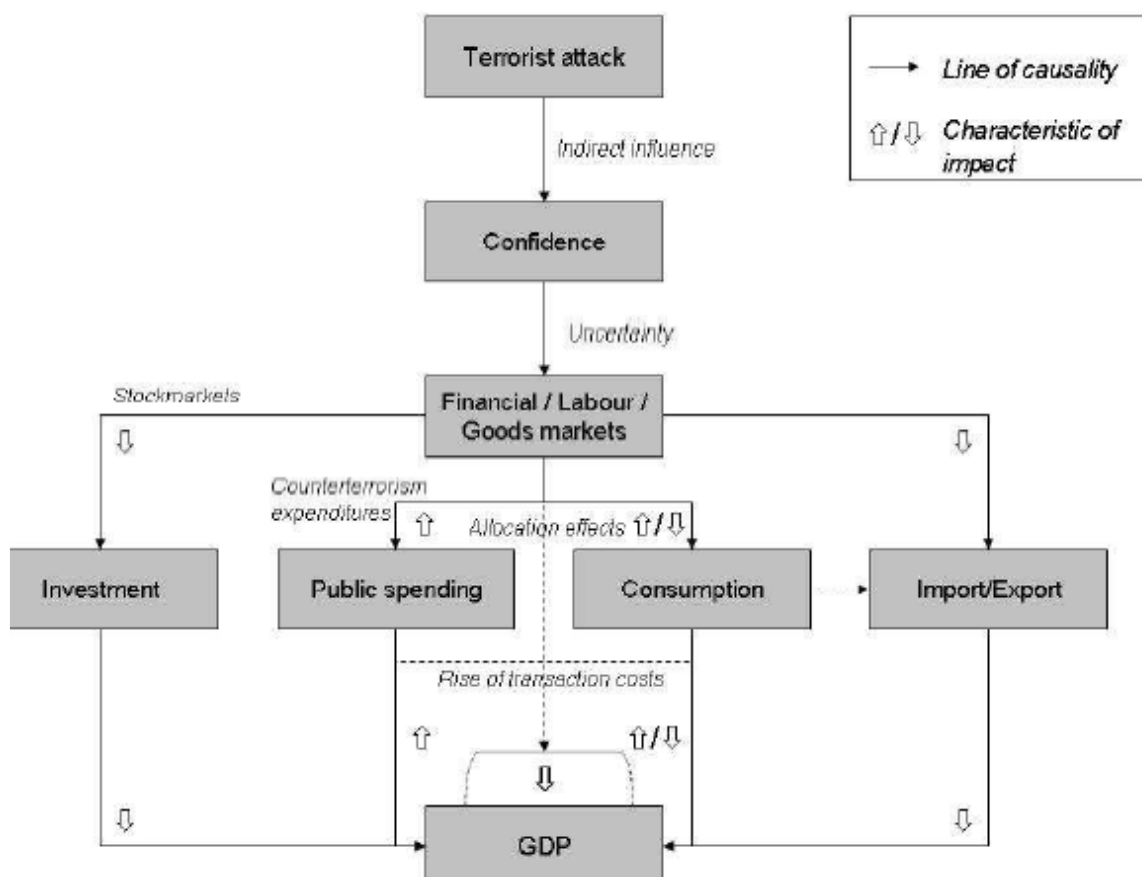
μηχανισμό με τον οποίο το κάθε φαινόμενο επιδρά στην οικονομία, αρκεί να ανατρέξουμε στη γνωστή «**Ταυτότητα της Συνολικής Ζήτησης**»:

$$AD=C+I+G+(X-M),$$

και να μελετήσουμε τον αντίκτυπό του σε κάθε ένα από τους παραπάνω συντελεστές.

Το χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την τρομοκρατία σε σχέση με τα παραπάνω γεγονότα είναι το απρόσμενο των τρομοκρατικών χτυπημάτων. Ενώ δηλαδή για τα υπόλοιπα υπάρχει η δυνατότητα πρόβλεψής τους (μέχρι ενός βαθμού) και είναι εφικτή η προετοιμασία της οικονομίας προκειμένου να αντιμετωπίσει το επερχόμενο σοκ, τα τρομοκρατικά χτυπήματα συνήθως εμφανίζονται ως «κεραυνός εν αιθρία». Το γεγονός αυτό καθιστά ακόμη πιο δύσκολη την προσπάθεια αντιμετώπισης των οικονομικών συνεπειών, η οποία εστιάζει στον περιορισμό του απόηχου του χτυπήματος, στη λήψη μέτρων για την επανεκκίνηση της οικονομίας και στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης. Ο μηχανισμός επίδρασης της τρομοκρατίας στην οικονομία, απεικονίζεται σχηματικά στο διάγραμμα της εικόνας 6.

Εικόνα 6 Μηχανισμός επίδρασης της τρομοκρατίας στην οικονομία

Πηγή: www.transnationalterrorism.eu

Παρατηρούμε πως το πρώτο θύμα μιας επίθεσης είναι η εμπιστοσύνη. Αυτή οδηγεί σε αβεβαιότητα τις χρηματιστηριακές αγορές, την αγορά εργασίας και την αγορά αγαθών και εκείνες με τη σειρά τους επηρεάζουν τις επενδύσεις, την κατανάλωση, το εμπορικό ισοζύγιο και τις δημόσιες δαπάνες. Στις ενότητες που ακολουθούν αναπτύσσεται διεξοδικά αυτή η διαδικασία.

3.2. Μακροοικονομικές Επιπτώσεις

Οι μακροοικονομικές συνέπειες των τρομοκρατικών γεγονότων είναι γενικά μέτριες και με βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα, ειδικά σε μεγάλες και διαφοροποιημένες οικονομίες που μπορούν να αντέξουν καλύτερα σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις μέσω της ικανότητάς τους να ανακατανέμουν γρήγορα κεφάλαιο και εργασία. Αντιθέτως, οι μακροοικονομικές επιπτώσεις των τρομοκρατικών επιθέσεων για λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες είναι πιθανό να είναι πολύ πιο σημαντικές. Ειδικά όταν τα κράτη αυτά αντιμετωπίζουν συνεχώς περιστατικά τρομοκρατίας, τότε είναι πιθανό η οικονομική τους δύναμη (ΑΕΠ και κατά κεφαλήν ΑΕΠ) να μειωθεί σημαντικά. (Llusa & Tavares, 2006).

3.2.1 Επιπτώσεις στο εμπόριο

Μια από τις μακροοικονομικές μεταβλητές που αναλύεται διεξοδικά στην υφιστάμενη βιβλιογραφία είναι οι διεθνείς εμπορικές συναλλαγές. Η τρομοκρατία επηρεάζει άμεσα το εμπόριο όταν τα εμπορεύματα και οι εγκαταστάσεις γίνονται στόχοι των επιθέσεων. Περαιτέρω αρνητικές επιπτώσεις προκύπτουν αφενός από το αίσθημα ανασφάλειας, αφετέρου από τα αυξημένα μέτρα ασφαλείας σε συντομικούς σταθμούς ή σε σημαντικούς κόμβους μεταφορών, τα οποία αυξάνουν το μεταφορικό κόστος και προκαλούν σημαντικές καθυστερήσεις στην παράδοση των εμπορευμάτων. Γενικά, η βιβλιογραφία συμφωνεί ότι οι ροές του διεθνούς εμπορίου επηρεάζονται αρνητικά από τρομοκρατικά γεγονότα (Llusa & Tavares, 2006).

Οι Nitsch & Schumacher (2004), σε μια προσπάθεια εκτίμησης και ποσοτικοποίησης του αντίκτυπου της τρομοκρατίας στο εμπόριο, μελέτησαν τις περιπτώσεις 217 χωρών για την χρονική περίοδο 1968 έως 1979. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν ήταν πως υπάρχει έντονη εξάρτηση μεταξύ των εμπορικών ροών των εμπορικών εταιρών και των διεθνών τρομοκρατικών επιθέσεων. Συγκεκριμένα, οι

χώρες που αποτελούν στόχο της τρομοκρατίας σημείωσαν σημαντική μείωση εμπορευμάτων σε σχέση με εκείνες που δεν έχουν πληγεί από την τρομοκρατία. Υπολόγισαν μάλιστα ότι ο διπλασιασμός των τρομοκρατικών γεγονότων σε μια χώρα μειώνει τις διεθνείς ανταλλαγές κατά 4%.

Σε ανάλογα συμπεράσματα οδηγούνται και οι Blomberg & Hess (2006), οι οποίοι αναλύοντας δεδομένα από 177 χώρες σε μια περίοδο 31 ετών, υπολογίζουν ότι, για ένα δεδομένο έτος, η παρουσία της τρομοκρατίας, καθώς και οι εσωτερικές και εξωτερικές συγκρούσεις δημιουργούν ένα κόστος ισοδύναμο με το 30% των δασμών επί του εμπορίου. Το κόστος αυτό είναι μεγαλύτερο από το εκτιμώμενο ισοδύναμο δασμολογικό κόστος των συνόρων και της γλωσσικών εμποδίων και ισούται με τη δασμολογική μείωση μέσω του Συστήματος Γενικευμένων Δασμολογικών Προτιμήσεων (ΣΓΠ) και της συμμετοχής στο Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ).

Στον αντίποδα των παραπάνω διαπιστώσεων, οι Egger & Gassebner (2014) μελετώντας την επίδραση των τρομοκρατικών επιθέσεων στις διμερείς εμπορικές σχέσεις 30 χωρών του Ο.Ο.Σ.Α. με τους 181 εμπορικούς τους εταίρους, από το 1970 έως και το 2008, διαπιστώνουν ότι τα τρομοκρατικά χτυπήματα επιδρούν με αρνητικά στις εμπορικές συναλλαγές αλλά όχι σε σημαντικό βαθμό. Ειδικότερα συμπεραίνουν ότι, οι επιδράσεις της τρομοκρατίας στις διμερείς εμπορικές συναλλαγές βραχυπρόθεσμα είναι αμελητέες, μεσοπρόθεσμα όμως σημαντικές. Οι Bandyopadhyay, Sandler & Younas (2018) με τη σειρά τους μελετώντας μια ομάδα 151 χωρών, κατά την περίοδο 1995-2012, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι επιβλαβείς επιπτώσεις στο εμπόριο από την τρομοκρατία (τόσο την εγχώρια όσο και τη διεθνή), αφορούν κυρίως στην κατηγορία των προϊόντων μεταποίησης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Γαλλίας, μιας χώρας στην οποία το εμπόριο αγαθών αντιπροσωπεύει περίπου το 70% του εμπορίου αγαθών της χώρας και που σύμφωνα με την “Global Terrorism Database”, έχει ένα μέσο αριθμό 39 τρομοκρατικών χτυπημάτων ετησίως. Οι Nitsch & Rabaud, (2021), μελέτησαν τον αντίκτυπο της τρομοκρατίας σε μηνιαία βάση στις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, εξετάζοντας τρία τρομοκρατικά περιστατικά μεγάλης κλίμακας κατά την περίοδο από Ιαν 2015 έως Ιουλ 2016 και συγκεκριμένα την επίθεση στο σατυρικό περιοδικό Charlie Hebdo (Παρίσι - 7 Ιαν 15), τη συνδυασμένη επίθεση στο Θέατρο Bataclan και στο Stade de France (Παρίσι, Saint Denis – 13 Νοε 16) και την επίθεση με όχημα σε πεζόδρομο της Νίκαιας την ημέρα της εθνικής επετείου (14 Ιουλ 16).

Συγκεκριμένα, εκτιμούν ότι, τους μήνες που λάμβαναν χώρα τα περιστατικά, το εξωτερικό εμπόριο της Γαλλίας μειώθηκε κατά μέσο όρο, κατά περίπου 2%.

3.2.2 Επιπτώσεις στην Κατανάλωση

Η κατανάλωση, αναφέρεται στα έξοδα των νοικοκυριών για αγαθά και υπηρεσίες, και παρά το γεγονός ότι αποτελεί χαρακτηριστικό της μικροοικονομίας, έχει μεγάλο αντίκτυπο στη μακροοικονομία, καθώς η συνολική κατανάλωση διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στη σύνθεση του ΑΕΠ μιας χώρας. Ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη τη θεωρία της οικονομίας, σύμφωνα με την οποία το εισόδημα Y , ισούται με το άθροισμα κατανάλωσης C και αποταμίευσης S ($Y=C+S$), και δεδομένου ότι το εισόδημα του κάθε νοικοκυριού είναι περιορισμένο, διαπιστώνουμε ότι η κατανάλωση και η αποταμίευση δρουν η μια σε βάρος της άλλης. (Burda & Wyplosz, 2013).

Η πιθανότητα επίδρασης της τρομοκρατίας στην ιδιωτική κατανάλωση έχει αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεων. Είναι πιθανόν δηλαδή, οι καταναλωτές να μειώσουν ή να αναβάλλουν τις αγορές προϊόντων ή υπηρεσιών που θα έκαναν υπό συνθήκες κανονικότητας, με δεδομένο ότι η ψυχολογία του καταναλωτή διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων του, όσον αφορά το μέρος του εισοδήματος που θα καταναλώσει ή αποταμιεύσει για τυχόν μελλοντικές αγορές.

Οι περισσότεροι μελετητές ωστόσο συμφωνούν ότι δεν υφίσταται ιδιαίτερη επίδραση της τρομοκρατίας στην ιδιωτική κατανάλωση (Jackson et al, 2007), καθώς οι κλονισμοί έχουν μόνο προσωρινές επιπτώσεις στα σχέδια κατανάλωσης, εκτός αν είναι ορατή μια ουσιαστική απειλή, οπότε η μείωση της κατανάλωσης αποκτά πιο μόνιμη μορφή. Στο παραπάνω βοηθά και η σύγχρονη τεχνολογία, η οποία δίνει τη δυνατότητα πραγματοποίησης ηλεκτρονικών συναλλαγών χωρίς να είναι απαραίτητη η φυσική παρουσία των αγοραστών.

Ένα άλλο ενδιαφέρον συμπέρασμα είναι αυτό στο οποίο κατέληξαν οι Klein & Ozmucur (2002), οι οποίοι συμπέραναν ότι οι κυβερνητικές διαβεβαιώσεις και τα χαμηλά επιτόκια στα αγαθά μακράς διάρκειας και στον τομέα των ακινήτων, είναι ικανά να επαναφέρουν την εμπιστοσύνη των καταναλωτή στα προ του τρομοκρατικού χτυπήματος επίπεδα. Και εκείνοι όμως συμφωνούν ότι η ύπαρξη της απειλής μελλοντικών επιθέσεων προκαλεί μείωση στην κατανάλωση για όσο θα χρονικό διάστημα διαρκεί η απειλή αυτή.

3.2.3 Επιπτώσεις στις Κρατικές Δαπάνες

Οι κρατικές (δημόσιες) δαπάνες αφορούν τα έξοδα της κυβέρνησης για παροχή αγαθών και υπηρεσιών. Οι κρατικές δαπάνες σύμφωνα με τους Abel & Bernanke, (1998) διακρίνονται σε κρατικές αγορές για άμεσες ανάγκες και σε επενδύσεις. Μια άλλη διάκριση σύμφωνα με τον Κόλλια (2017), είναι σε πολιτικές και στρατιωτικές δαπάνες ($G = Civ + Mil$). Στην περίπτωση αυτή, στις στρατιωτικές δαπάνες μπορούμε να εντάξουμε και τις δαπάνες ασφαλείας, για την αντιμετώπιση τόσο εσωτερικών όσο και εξωτερικών απειλών.

Δεδομένου των περιορισμών που επιβάλλει ο Προϋπολογισμός μιας χώρας, οι κρατικές δαπάνες πρέπει να είναι όσο το δυνατό ισοκατανεμημένες. Με άλλα λόγια οποιαδήποτε ανάγκη για αύξηση των δαπανών της μιας κατηγορίας ενεργεί σε βάρος της άλλης, ενώ η αύξηση των δημοσίων δαπανών μπορεί να οδηγήσει σε πρωτογενή ελλείμματα, με το ανάλογο αντίκτυπο στο δημόσιο χρέος της χώρας. Ένα τρομοκρατικό χτύπημα γεννά άμεσα την ανάγκη για αύξηση των δημοσίων δαπανών, τόσο για την αποκατάσταση των καταστροφών και επαναφορά της χώρας στην προ του χτυπήματος κατάσταση, όσο και για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας ως φαινομένου. Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούμε στις δαπάνες της πρώτης κατηγορίας, ενώ σε εκείνες της δεύτερης θα γίνει διεξοδική αναφορά σε επόμενη ενότητα.

Κάθε τρομοκρατικό χτύπημα θέτει σε δοκιμασία ένα μεγάλο αριθμό δημοσίων τομέων. Πρώτος απ' όλους ο τομέας της υγείας, ο οποίος καλείται να μετριάσει τις επιπτώσεις της τρομοκρατίας. Τρομοκρατικές επιθέσεις μεγάλης κλίμακας (με χαρακτηριστικότερη την 9/11, αλλά και την επίθεση στο μετρό του Τόκιο το 1995 με αέριο νεύρων Sarin), ασκούν μεγάλη πίεση τις δομές δημόσιας υγείας, καθώς αυτές θα κληθούν να ασχοληθούν όχι μόνο με μαζικά θύματα της επίθεσης, αλλά και με τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις (σωματικές και ψυχολογικές) των θυμάτων. Δυσανάλογα μεγαλύτερες θα είναι και οι ανάγκες για παροχή αποζημιώσεων. Τα τρομοκρατικά πχ χτυπήματα των Βρυξελλών (22 Μαρ 2016) είχαν ως αποτέλεσμα την καταβολή συνολικού ποσού 322 εκατομμυρίων € ως αποζημίωση για τα θύματα (125.000 € ανά οικογένεια θύματος) (Vancutsem, 2016).

Μία άλλη πρόκληση είναι η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης την οικονομία που απαιτεί τις κατάλληλες νομισματικές και φορολογικές απαντήσεις για τον μετριασμό των οικονομικών επιπτώσεων της τρομοκρατίας. Ο Baily (2001) περιγράφοντας τις

δημοσιονομικές πολιτικές που εφάρμοσε η κυβέρνηση των ΗΠΑ ως απάντηση στις ιδιαίτερες συνθήκες της 9/11, αναφέρει πως αυτή περιλάμβανε φορολογικές περικοπές, χορήγηση φορολογικών κινήτρων και έγκριση ποσού 40 δις \$ από το Κογκρέσο για δαπάνες έκτακτης ανάγκης (στρατιωτικές δαπάνες, δαπάνες ασφαλείας και ανοικοδόμηση). Επί πλέον, στον αεροπορικό κλάδο χορηγήθηκε στήριξη ύψους 15 δις \$, ενώ αποφασίστηκε μια μείωση 0,5% στα επιτόκια για να τονωθούν οι δαπάνες.

Οι Blomberg, Hess & Orphanides (2004) εξέτασαν τα ομαδοποιημένα δεδομένα ενός συνόλου 177 χωρών για την περίοδο από το 1968 έως το 2000. Ανακάλυψαν ότι η τρομοκρατική δραστηριότητα αύξησε το ποσοστό κρατικών δαπανών, ενώ μείωσε το ποσοστό επενδύσεων. Η ανακατανομή αυτή επηρέασε την ανάπτυξη, στρέφοντας τις κρατικές δραστηριότητες από πιο παραγωγικές δραστηριότητες στην ασφάλεια. Επιπλέον, η μετατόπιση αυτή των κρατικών δαπανών επέφερε αρνητικό αποτέλεσμα στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά και στα ποσοστά πληθωρισμού. Σε ανάλογα συμπεράσματα κατέληξε και ο Tavares (2004), ο οποίος εξέτασε το κόστος της τρομοκρατίας σχετικά με τη μειωμένη ανάπτυξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μελετώντας 1427 επιλεγμένα περιστατικά διεθνικής τρομοκρατίας σε ένα απροσδιόριστο μεγάλο δείγμα χωρών για τη χρονική περίοδο 1987-2001.

Τα παραπάνω στοιχεία γίνονται ακόμη πιο ενδιαφέροντα, αν οι δαπάνες αυτές συγκριθούν με τα ποσά που χρειάζονται να δαπανήσουν οι τρομοκράτες. Το κόστος διεξαγωγής τρομοκρατικής εκστρατείας είναι συνήθως χαμηλό, καθώς η στρατολόγηση και η εκπαίδευση των ομάδων δράσης γίνονται συχνά μέσω διαδικτύου, ενώ και η απόκτηση οπλών – φονικών μέσων δεν κοστίζει ιδιαίτερα. Πρόσφατες εκτιμήσεις δείχνουν ότι οι δράστες των επιθέσεων στο Charlie Hebdo (Παρίσι, 7 Ιανουαρίου 2015) δαπάνησαν συνολικά 26.000 €. Οι επιθέσεις στο Μπατακλάν (Παρίσι, 13 Νοεμβρίου 2015,) κόστισαν στους ριζοσπαστικούς ισλαμιστές συνολικά 82.000 € και η επίθεση στη Νίκαια στις 14 Ιουλίου 2016, όχι περισσότερο από 2.500 €

Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του οικονομολόγου της Deutsche Bank, Heike Mai: «Όσον αφορά την τρομοκρατία στην Ευρώπη, μια ανάλυση 40 επιθέσεων τζιχαντιστών τα τελευταία 20 χρόνια δείχνει ότι η περισσότερη χρηματοδότηση προήλθε από ίδια κεφάλαια παραβατών και το 75% των επιθέσεων κόστισε συνολικά λιγότερο από 10.000 \$- ποσά που δύσκολα θα συγκεντρώσουν υποψίες ακόμη και αν πληρωθούν με κάρτα». (Will Martin 2016). Στο γράφημα 6 απεικονίζεται μια κατανομή των τρομοκρατικών χτυπημάτων στην Ευρώπη ανάλογα με το κόστος αυτών.

Γράφημα 6 Εκτίμηση κόστους διεξαγωγής τρομοκρατικών χτυπημάτων στην Ευρώπη

Πηγή Deutsche Bank, ίδια επεξεργασία

3.2.4 Επιπτώσεις στις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ)

Όπως έχει προαναφερθεί, το πρώτο θύμα μιας τρομοκρατικής επίθεσης είναι η εμπιστοσύνη. Η επένδυση από τη φύση της είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εμπιστοσύνη και τη βεβαιότητα, καθώς κανένας επενδυτής δεν είναι διατεθειμένος να ρισκάρει ή να δαπανήσει μεγάλα ποσά για μέτρα ασφαλείας, ιδιαίτερα όταν στο ευρύτερο περιβάλλον υπάρχει μεγάλος αριθμός εναλλακτικών. Σύμφωνα με τους Frey et al., (2007) ακόμα και οι πιο ήπιες τρομοκρατικές επιθέσεις τείνουν να μειώνουν σημαντικά την εισροή κεφαλαίων στις πληγείσες χώρες, ακριβώς λόγω της δυνατότητας των ξένων επενδυτών να διαλέγουν μεταξύ πολλών άλλων χωρών.

Στο ίδιο κύμα κινούνται και οι Gaibulloev & Sandler (2008), οι οποίοι θεωρούν ότι η τρομοκρατία μειώνει το επίπεδο των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ). Σύμφωνα μάλιστα με τις μελέτες των Zakaria, Jun & Ahmed (2019) προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αύξηση της τρομοκρατίας κατά 1% μειώνει τις άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) κατά 0,1%.

Ομοίως οι Abadi & Gardeazabal (2008) στη μελέτη τους σε 110 χώρες, εντοπίζουν στοιχεία για την ύπαρξη αρνητικής σχέσης μεταξύ του κινδύνου της τρομοκρατίας και των Καθαρών ΑΞΕ. Συγκεκριμένα, οι δύο ερευνητές δημιουργούν ένα δείκτη τρομοκρατίας που μετρά το επίπεδο δραστηριοτήτων τρομοκρατίας σε μια

χώρα και το χρησιμοποιούν μαζί με άλλες μεταβλητές στο μοντέλο ανάπτυξής τους. Τα αποτελέσματά της μελέτης τους υποδηλώνουν ότι η αύξηση του δείκτη τρομοκρατίας κατά μία τυπική απόκλιση οδηγεί σε πτώση τις Καθαρές ΑΞΕ σε ποσοστό ίσο με το 5% του ΑΕΠ.

Σε μια άλλη έρευνα, οι Enders & Sandler (1996) μελέτησαν τις τάσεις των Καθαρών ΑΞΕ σε έναν αριθμό ευρωπαϊκών χωρών ανάλογα με την υφιστάμενη τρομοκρατική δραστηριότητα. Ιδιαίτερα σημασία έδωσαν σε δύο χώρες του «επικίνδυνου» νότου και συγκεκριμένα στις περιπτώσεις της Ελλάδας και της Ισπανίας σε αντιπαραβολή με τον «ασφαλή» Βορρά. Στην περίπτωση της Ελλάδας παρατηρήθηκε ετήσια μείωση των Καθαρών ΑΞΕ κατά 11,9%, ένα ποσοστό ιδιαίτερα σημαντικό καθώς οι Καθαρές ΑΞΕ αποτελούν μια από τις μεγαλύτερες πηγές εσόδων. Ακόμη μεγαλύτερες ήταν οι επιπτώσεις για την Ισπανία, με τις Καθαρές ΑΞΕ να μειώνονται κατά 13,5%. Αντίθετα στις μεγάλες και σχετικά ασφαλείς οικονομίες, όπως αυτή της Γαλλίας και του Ηνωμένου Βασιλείου, δεν διαπιστώθηκε σημαντική επιρροή της τρομοκρατίας στις Καθαρές ΑΞΕ.

Τέλος οι Blomberg & Mody (2005) μελετώντας την εγχώρια τρομοκρατία και τις ποσοτικές επιπτώσεις της στις διεθνείς επενδύσεις καταλήγουν σε τρία συμπεράσματα: Πρώτο, ότι η εγχώρια βία τείνει να μεταφέρει τις επενδύσεις στο εξωτερικό. Δεύτερο, η βία στο φιλοξενόν κράτος εμποδίζει τόσο τις συναλλαγές όσο και τις ροές ΑΞΕ, ιδιαίτερα στην περίπτωση των αναπτυσσόμενων χωρών. Το τρίτο συμπέρασμα είναι πως η ένταξη στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ), φαίνεται να αντισταθμίζει τις αρνητικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας στις ροές των ΑΞΕ. Δηλαδή, ενώ η βία αυξάνει τον πολιτικό κίνδυνο και αποθαρρύνει τις ροές επενδύσεων, η ένταξη στον ΠΟΕ ενεργεί ως εχέγγυο για τη μείωση του κινδύνου.

3.2.5 Επιπτώσεις στο ΑΕΠ

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) μιας χώρας θεωρείται ως ο σημαντικότερος δείκτης της οικονομικής ισχύος μιας χώρας. Αποτελεί τον τελικό αποδέκτη όλων των μεταβολών στους συνθετικούς παράγοντες της οικονομίας, και συνεπώς κρίνεται, μεταξύ άλλων μακροοικονομικών δεικτών, ως ο καταλληλότερος για την αξιολόγηση του αντίκτυπου της τρομοκρατίας σε μακροοικονομικό επίπεδο. Η υφιστάμενη βιβλιογραφία εντοπίζει αρνητική συσχέτιση μεταξύ της τρομοκρατίας και του ΑΕΠ, καθώς οι τρομοκρατικές επιθέσεις έχουν αντίκτυπο στην πορεία του ΑΕΠ.

Για παράδειγμα, οι Gaibulloen και Sandler (2008) θεωρούν ότι η τρομοκρατία οδηγεί σε μείωση των ρυθμών αύξησης του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ). Σύμφωνα μάλιστα με τις μελέτες των Zakaria, Jun & Ahmed (2019) προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αύξηση της τρομοκρατίας κατά 1% μειώνει την οικονομική ανάπτυξη κατά 0,002%. Οι Crain & Crain (2006) ομοίως συμφωνούν με την άποψη ότι η τρομοκρατία έχει αρνητικό αντίκτυπο στο ΑΕΠ. Στη μελέτη τους, χρησιμοποιώντας οικονομικά και δημογραφικά δεδομένα υπολογίζουν ότι η τρομοκρατία μειώνει το πραγματικό ΑΕΠ μιας χώρας κατά 0,01% ετησίως και κατά 0,7% σε μέσο όρο πενταετίας.

Δύο άλλες σχετικές έρευνες είναι εκείνες των Abadie & Gardeazabal (2003) για την περίπτωση της Ισπανίας και των Eckstein & Tsiddon (2004) για την περίπτωση του Ισραήλ. Οι πρώτοι μελετώντας τις συνολικές οικονομικές επιπτώσεις του τρόμου στη Χώρα των Βάσκων μετά την έναρξη της εκστρατείας ETA το 1975, διαπιστώνουν πως το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην περιοχή μειώθηκε περίπου 12% σε σχέση με τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και περίπου 10% κατά τη δεκαετία του 1980 και του 1990. Στην περίπτωση του Ισραήλ, οι Eckstein & Tsiddon (2004) εκτιμούν ότι η κατά κεφαλήν παραγωγή του Ισραήλ θα μπορούσε να είναι 10% υψηλότερη το 2004, αν το Ισραήλ δεν είχε να αντιμετωπίσει τα πολλαπλά τρομοκρατικά περιστατικά τα προηγούμενα τρία χρόνια.

Μια εξίσου ενδιαφέρουσα μελέτη είναι αυτή των Blomberg, Hess & Orphanides (2004), οι οποίοι μελέτησαν δεδομένα από 177 χώρες, τη χρονική περίοδο από το 1968 έως το 2000. Οι εν λόγω ερευνητές αντλώντας δεδομένα από τη Βάση Δεδομένων International Terrorism Attributes of Terrorist Events (ITERATE), κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η τρομοκρατία μπορεί να επιδράσει αρνητικά την οικονομία μιας χώρας, (υπολόγισαν πως εάν μια χώρα δεχόταν διεθνικά τρομοκρατικά περιστατικά στο έδαφος της κάθε έτος, τότε το κατά κεφαλήν εισόδημα θα μειωνόταν κατά 1,587%). Παρ' όλα αυτά παρατηρούν πως οι οικονομικές συνέπειες δεν είναι τόσο εκτεταμένες ή μόνιμες όπως στην περίπτωση ενός πολέμου (ή ενός εμφυλίου πολέμου). Επίσης, σύμφωνα με τα ευρήματα της ίδιας μελέτης, οι οικονομίες των διαφόρων χωρών που δεν επηρεάζονται στον ίδιο βαθμό, από την τρομοκρατία και τα φαινόμενα τρομοκρατίας είναι εκείνες των περισσότερο ανεπτυγμένων οικονομικά χωρών.

Η παραπάνω άποψη φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από τα δεδομένα της 9/11 (όπως είναι φυσικό αποτελεί σημείο αναφοράς για κάθε σύγχρονη μελέτη). Το κόστος

των 80-90 δις \$ (Kunreuther et al, 2003) της σύνθετης επίθεσης, ενώ για τα δεδομένα κάποιων χωρών φαντάζει τεράστιο, αφού ισούται ή πολλές φορές ξεπερνά το ετήσιο ΑΕΠ τους, φαίνεται να είχε σχετικά μικρή σημασία για την οικονομία των ΗΠΑ, κυρίως λόγω του τεράστιου μεγέθους αυτής, αλλά και λόγω της συνετής κυβερνητικής πολιτικής που ακολουθήθηκε για την αντιμετώπιση του οικονομικού σοκ.

3.3 Μικροοικονομικές Επιπτώσεις

Ενώ η μακροοικονομική προσέγγιση μας δείχνει τη «μεγάλη εικόνα» όσον αφορά τις επιπτώσεις των τρομοκρατικών χτυπημάτων στην οικονομία μιας χώρας και οι οποίες είναι εύκολο να προσδιοριστούν με μαθηματικά μοντέλα, η μικροοικονομική εστιάζει στις αντιδράσεις των οικονομικών δρώντων αυτής, που δεν είναι το ίδιο εύκολο να υπολογιστούν. Ανάλογα με τη συμμετοχή τους στην τρομοκρατική επίθεση, ενδέχεται να υποστούν είτε άμεσες επιπτώσεις μέσω φυσικών και ανθρώπινων απωλειών, είτε έμμεσες επιπτώσεις ως συνέπεια της διαταραχής της οικονομίας. Ταυτόχρονα όμως, και οι ίδιοι μπορούν να επηρεάσουν την οικονομία μέσω των άμεσων αντιδράσεών τους στο βίαιο σοκ που συνέβη. Έτσι, εκτός από το πραγματικό κόστος, είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε τις υποκείμενες διαδικασίες και συμπεριφορά που οδηγεί σε αυτές τις επιπτώσεις.

3.3.1 Επιπτώσεις στα νοικοκυριά

Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει η δυνατότητα ποσοτικοποίησης των επιπτώσεων στα νοικοκυριά μπορεί να χρησιμοποιηθεί μια έμμεση προσέγγιση της αγοράς για την εκτίμηση του «κόστους» του φόβου. Οι Frey & Lüchinger (2005) και Frey, Lüchinger et al (2004, 2006) χρησιμοποιώντας το Ευρωβαρόμετρο συνδυάζουν κάποιους δείκτες ευημερίας με τρεις δείκτες τρόμου για την ανάλυση των επιπτώσεων της τρομοκρατίας στην οικογενειακή ευτυχία στη Γαλλία, στην Ιρλανδία και στο Ηνωμένο Βασίλειο. Και στις τρεις χώρες, οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι οι τρομοκρατικές επιθέσεις έχουν σημαντική αρνητική επίδραση στην αναφερόμενη ικανοποίηση ζωής. Αυτή η μείωση της ικανοποίησης από τη ζωή μεταξύ άλλων περιλαμβάνει και την προθυμία των ανθρώπων να πληρώσουν για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.

Επιπλέον, οι ψυχολογικοί παράγοντες όπως ο φόβος και οι αλλαγές στην ικανοποίηση και την ευτυχία της ζωής μπορούν να επηρεάσουν την οικονομική

συμπεριφορά. Αν και δεν πρόκειται για οικονομικές επιπτώσεις, μπορούν όμως να μεταφραστούν σε τέτοιες, τόσο σε επίπεδο νοικοκυριού, όσο και σε μακροοικονομικό επίπεδο. Οι επιπτώσεις του φόβου αλλάζουν τη συμπεριφορά κατανάλωσης (Naor 2006) και επηρεάζουν αρνητικά την παραγωγικότητα στην εργασία. Ερευνητές όπως ο Fielding (2003) και οι Eckstein & Tsiddon (2004), μελετώντας την περίπτωση του Ισραήλ, εντοπίζουν μια σημαντική μείωση στην κατανάλωση αγαθών, και ιδιαίτερα σε εκείνα που δεν θεωρούνται ως είδη πρώτης ανάγκης.

Στον αντίποδα, ενδιαφέρουσα είναι η αντίδραση των Αμερικάνων καταναλωτών αμέσως μετά τις επιθέσεις της 9/11. Οι μελέτες έδειξαν αύξηση της κατανάλωσης, η οποία σύμφωνα με τους Enders & Sandler (2005) εξηγείται ως ένδειξη εμπιστοσύνης, ενώ θεωρούν ότι καθοδηγήθηκε από τον «πατριωτισμό». Από την άλλη πλευρά οι, Chen & Shiem. (2004) παρέχουν μια εναλλακτική εξήγηση για αυτήν την αύξηση. Έτσι, οι ερευνητές συσχετίζουν την αύξηση αυτή με τις απειλές για μελλοντικές επιθέσεις, όπως ανακοινώθηκαν από την Al Qaeda και οι οποίες θεωρήθηκαν αξιόπιστες από την κυβέρνηση των ΗΠΑ.

3.3.2 *Επιπτώσεις στις επιχειρήσεις*

Οι επιχειρήσεις υπήρξαν άμεσα και έμμεσα θύματα τόσο στην εγχώρια όσο και στη διακρατική τρομοκρατία για μεγάλο χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με τους Michel-Kerjan & Pedell (2007), οι ιδιωτικές επιχειρήσεις αποτελούσαν στόχο για πάνω από το 80% των τρομοκρατικών επιθέσεων το 2000 και σχεδόν το 90% το 2001. Ο κυριότερος λόγος είναι το γεγονός ότι οι τρομοκράτες λόγω των αυξημένων μέτρων ασφαλείας στα δημόσια κτίρια, στρέφουν την προσοχή τους προς ιδιωτικές επιχειρήσεις, καθώς αυτές συνιστούν ευκολότερους στόχους. Οι πραγματικές επιπτώσεις των άμεσων ζημιών εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά της εταιρείας αλλά κυρίως σχετικά με τη φύση της επίθεσης.

Ακόμα κι αν οι επιχειρήσεις δεν εκτίθενται άμεσα στη φυσική καταστροφή μιας τρομοκρατικής επίθεσης, η τρομοκρατία μπορεί να επηρεάσει τις εταιρείες αυξάνοντας το συνολικό επίπεδο κινδύνου αγοράς, πιστωτικού, αλλά και του λειτουργικού κινδύνου των επιχειρήσεων. Επιπλέον, οι αντιδράσεις του χρηματιστηρίου, κυρίως λόγω του φόβου απώλειας κεφαλαίου, μπορεί να είναι επιζήμιες για μια εταιρεία, ενώ ο κίνδυνος διαταραχής ή και διακοπής της αλυσίδας εφοδιασμού είναι πολύ μεγάλος. Οι Kleindorfer & Saad (2005), μελετώντας την περίπτωση της 9/11, διαπίστωσαν ότι η

αναστολή εργασίας των επιχειρήσεων αντιπροσώπευε το 1/3 των συνολικών απωλειών, με δεδομένο ότι οι διαταραχές της εφοδιαστικής αλυσίδας επηρέασαν και το κόστος λειτουργίας, τις πωλήσεις και τα κέρδη των επιχειρήσεων.

3.4 Πλέον επηρεαζόμενοι τομείς

Τέλος, ενώ η τρομοκρατία επηρεάζει το σύνολο της οικονομίας μιας χώρας, υπάρχουν συγκεκριμένοι οικονομικοί τομείς, στους οποίους ο αντίκτυπος είναι πολύ εντονότερος. Οι τομείς αυτοί μπορεί είτε να πλήττονται άμεσα από τα τρομοκρατικά χτυπήματα, είτε να υφίστανται έντονες διαταραχές συνεπεία των τρομοκρατικών επιθέσεων και επομένως έχουν ιδιαίτερη ανάγκη ενίσχυσης από την πλευρά της Πολιτείας, ώστε να ξεπεράσουν το σοκ και να ανακάμψουν .

3.4.1 Επιπτώσεις στον τουρισμό

Ο Τουρισμός και οι σχετικές με αυτόν δραστηριότητες τα τελευταία χρόνια έχουν αναδειχθεί ως σημαντικά όργανα για την ανάπτυξη της οικονομίας μιας χώρας. Δεδομένα από τη βάση δεδομένων (World Development Indicators) της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank) δείχνουν ότι κατά την περίοδο 1995-2014, οι ετήσιες διεθνείς τουριστικές αποδόσεις αντιπροσώπευαν κατά μέσο όρο το 6,8% των συνολικών εξαγωγών παγκοσμίως. Για τις χώρες χαμηλού εισοδήματος, αυτό το μερίδιο ήταν αισθητά υψηλότερο (17,6%), για τις χώρες μεσαίου εισοδήματος ήταν 7,2%, ενώ για αντίστοιχες με υψηλό εισόδημα το ποσοστό περιοριζόταν στο 6,7%. Από τα παραπάνω φαίνεται ότι για τις αναπτυσσόμενες χώρες, η τουριστική βιομηχανία είναι μια πηγή παραγωγής εισοδήματος πολύ σημαντικότερη συγκριτικά με εκείνη των ανεπτυγμένων. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις αποφέρουν τέτοια έσοδα, σε βαθμό που οι εθνικές οικονομίες (συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας) να βασίζονται σε αυτόν.

Ταυτόχρονα θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο τουρίστας συμπεριφέρεται ως ένας λογικός καταναλωτής, ο οποίος συγκρίνει το κόστος που καλείται να καταβάλει σε σχέση με τις παροχές που πρόκειται να απολαύσει. Οι Enders & Sandler (1991&2006) παρατηρούν ότι το κόστος αυτό περιλαμβάνει τα έξοδα μετακίνησης, διαμονής, την πιθανή επίδραση του συναλλάγματος, αλλά και τους κινδύνους που συνδέονται με το ταξίδι. Τηρουμένων σταθερών (*ceteris paribus*) των υπόλοιπων παραμέτρων, το

κόστος ενός ταξιδιού σε ένα προορισμό με χαμηλό επίπεδο ασφαλείας αυξάνεται. Με άλλα λόγια, οι επιθέσεις εναντίον τουριστικών χωρών, αυξάνουν το συνολικό κίνδυνο και κατά συνέπεια το συνολικό κόστος, οδηγώντας τους τουρίστες είτε στην αναβολή του ταξιδιού τους, είτε στην αλλαγή του προορισμού τους (Enders & Sandler, 2006). Την ίδια ώρα, σύμφωνα με τους Drakos & Kutun (2003), οι επιθέσεις αυτές ενδέχεται να ευνοήσουν κάποια άλλη γειτονική χώρα, όπου οι τουρίστες θα αισθάνονται πιο ασφαλείς.

Οι Enders et al (1992) μελέτησαν την επίδραση της τρομοκρατίας στον τουρισμό σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δίνοντας έμφαση στις περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ιταλίας και της Αυστρίας κατά την περίοδο 1974-1988. Στην προσπάθεια τους να προσδιορίσουν τις απώλειες των εσόδων εξαιτίας της περιορισμένης τουριστικής κίνησης, υπολόγισαν πως στο σύνολο της ηπειρωτικής Ευρώπης οι απώλειες έφτασαν τα 16,1 δις \$, ενώ ειδικότερα για τις 3 χώρες στα 0,8 δις \$ για την Ελλάδα (συνολικά έσοδα 3,29 δις), τα 1,1 δις \$ για την Ιταλία (συνολικά έσοδα 19,31 δις) και τα 4,5 δις \$ για της Αυστρία (συνολικά έσοδα 11,14 δις).

Ανάλογη τακτική εφάρμοσαν αρκετά χρόνια αργότερα και οι Ahlfeldt et al., (2015) αναφερόμενοι σε διάφορες μελέτες σχετικά με τις επιπτώσεις της τρομοκρατίας στον τουρισμό. Οι ίδιοι μάλιστα προχώρησαν σε ένα εμπειρικό εντοπισμό μεταστροφής στην τουριστική συμπεριφορά των τουριστών, με μετατόπιση από χώρες που υποφέρουν από τρομοκρατικές επιθέσεις προς άλλες χώρες, οι οποίες εμφανίζουν μικρότερο ρίσκο εκδήλωσης τρομοκρατικών ενεργειών, επιβεβαιώνοντας την τάση για μετακίνηση των τουριστών προς ασφαλείς τουριστικά προορισμούς.

Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η έρευνα των Kollias & Papadamou (2017), η οποία μελετά όχι μόνο την επίδραση της τρομοκρατίας, αλλά ευρύτερα τη σχέση μεταξύ της ειρηνικότητας μιας χώρας και του τουρισμού, σε ένα δείγμα 113 χωρών κατά τη χρονική περίοδο 2008 - 2014. Για να το πράξουν, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν στην εμπειρική ανάλυση τους στοιχεία που άντλησαν από τον Δείκτη Παγκόσμιας Ειρήνης (Global Peace Index – GPI). Επιπλέον, προτίμησαν να χωρίσουν το δείγμα των εξεταζόμενων χωρών σε χώρες χαμηλού και χαμηλότερου μεσαίου εισοδήματος και σε χώρες υψηλότερου μεσαίου και υψηλού εισοδήματος. Τα συμπεράσματα της εμπειρικής τους μελέτης συνοψίζονται παρακάτω:

- Στις αναπτυσσόμενες χώρες τείνουν να λαμβάνουν χώρα περισσότερες συγκρούσεις και να υφίστανται βία, σε σχέση με τις αναπτυγμένες, χωρίς φυσικά το παραπάνω να ισχύει για όλες τις χώρες που περιλαμβάνονται στο δείγμα.

- Σχετικά με την σχέση μεταξύ του αριθμού αφίξεων τουριστών και της βαθμολογίας μιας χώρας σύμφωνα με το Δείκτη GPI, παρατηρείται μια ήπια αρνητική σχέση μεταξύ τους.
- Η επιδείνωση των επιπέδων ειρήνης αυξάνει το αίσθημα του φόβου που ενδέχεται να αποτρέψει τους τουρίστες από την επίσκεψη σε μια χώρα. Ωστόσο, αυτό που προκαλεί ενδιαφέρον, είναι η χρονική εξέλιξη της απόκρισης. Στην περίπτωση των αναπτυσσόμενων χωρών το συναίσθημα είναι βραχύβιο και φθίνει γρήγορα με το πέρασμα του χρόνου. Στην περίπτωση όμως των αναπτυσσόμενων χωρών, το απαιτούμενο χρονικό διάστημα είναι σχεδόν 5 φορές μεγαλύτερο, γεγονός που δρα καταλυτικά στη ελκυστικότητα της χώρας ως τουριστικό προορισμό.
- Τέλος, εκτός από την επικρατούσα άποψη ότι η τουριστική βιομηχανία επωφελείται από την ειρήνη, οι ερευνητές εντοπίζουν και μια αντίστροφη σχέση μεταξύ τους, σύμφωνα με την οποία ο τουρισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για τον περιορισμό των συγκρούσεων και τη διασφάλιση της ηρεμίας στη σχέση μεταξύ των χωρών, καθώς τα αμοιβαία οικονομικά οφέλη είναι πολύ σημαντικά ώστε να ξεπεραστούν οι τοπικές διαμάχες και συγκρούσεις.

3.4.2 Επιπτώσεις στις Μεταφορές

Ο τομέας των μεταφορών (αεροπορικές, θαλάσσιες, σιδηροδρομικές και οδικές) είναι επίσης άλλος ένας από τους πλέον πληγέντες από τα τρομοκρατικά χτυπήματα. Οι επιθέσεις στον τομέα των μεταφορών μπορεί να οδηγήσουν σε κατακόρυφη μείωση των δρομολογίων και κατ' επέκταση του αριθμού των επιβατών και του όγκου των μεταφερόμενων αγαθών. Άλλη μια συνέπεια είναι οι σοβαρές καθυστερήσεις στη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών, με τις αντίστοιχες συνέπειες από πλευράς αποζημιώσεων.

Ο βαθμός του αντίκτυπου και σε αυτήν τη περίπτωση, καθορίζεται από τη φύση της επίθεσης και το είδος του στόχου. Για παράδειγμα οι επιθέσεις στον προασιακό σιδηρόδρομο της Μαδρίτη (11 Μαρ 2004) και στον υπόγειο σιδηρόδρομο του Λονδίνου (7 Ιουλ 2005) δεν επηρέασαν ιδιαίτερα την οικονομική ζωή της Ισπανίας και της Μ Βρετανίας αντίστοιχα (London Chamber of Commerce, 2005). Το ίδιο δε συνέβη όμως στην περίπτωση της Υεμένης, η οποία ύστερα από τα τρομοκρατικά χτυπήματα εναντίον του USS Cole (12 Οκτ 2000) και του Γαλλικού supertanker MV Limburg (6

Οκτ 2002), στον κόλπο του Άντεν, έπαψε να θεωρείται ασφαλές σημείο ανεφοδιασμού, χάνοντας έτσι το σημαντικό πλεονέκτημα που της παρείχε η γεωγραφική της θέση. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η κατάρρευση της ναυτιλιακής βιομηχανίας της, με σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στο σύνολο της οικονομίας της χώρας. (Frey & Lüchinger, 2004).

Στον τομέα των εναέριων μεταφορών βέβαια το μεγαλύτερο πλήγμα ήταν αυτό της 9/11 καθώς εκτός από την καταστροφή 4 αεροσκαφών, οδήγησε σε κατακόρυφη πτώση των αεροπορικών μετακινήσεων και μεταφορών (Drakos, 2004), αλλά και σε προσωρινή παράλυση του τομέα των αερομεταφορών. Στο γράφημα 7 απεικονίζεται η διακύμανση του Δείκτη ARCA κατά τη διάρκεια του αιώνα μας. Παρατηρούμε πως οι μεγαλύτερες πτώσεις προκλήθηκαν μετά την 9/11 και ύστερα από την απόφαση για εφαρμογή του περιορισμού μετακινήσεων (lockdown) αρχικά στη Ιταλία και κατόπιν στον υπόλοιπο πλανήτη.

Γράφημα 7 Πορεία δείκτη ARCA κατά τον 21^ο αιώνα

NYSE Arca Airline index

Source: Refinitiv
© FT

Πηγή Financial Times

3.4.3 Επιπτώσεις στις Χρηματιστηριακές Αγορές

Τα μεγάλα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα, όπως οι πόλεμοι, οι ένοπλες συγκρούσεις και η τρομοκρατία, όπως είναι φυσικό ασκούν συχνά σημαντική επιρροή στη συμπεριφορά των αγορών, καθώς οι επενδυτές προσπαθούν να μειώσουν τους κινδύνους και ταυτόχρονα να διαφυλάξουν ή και να αυξήσουν τα επενδυτικά τους κεφάλαια. Η έκταση, η διάρκεια και το βάθος της αντίδρασής τους, μπορεί να διαφέρουν σημαντικά, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του κάθε συμβάντος (Amihud & Wohl, 2004; Drakos, 2010; Frey & Kucher, 2000, 2001).

Δεδομένης της παγκόσμιας φύσης των χρηματοπιστωτικών αγορών, μια αύξηση του κινδύνου που προέρχεται από ενέργειες κυβερνητικών ή μη κυβερνητικών δρώντων, όπως μια τρομοκρατική οργάνωση, μπορεί να επιφέρει αξιοσημείωτες μεταβολές και μετατοπίσεις στις αγορές, στη διασύνδεση περιουσιακών στοιχείων μεταξύ χωρών στην κατανομή χαρτοφυλακίου και τη διαφοροποίηση. Οι Kyung & Mun (2005) διαπιστώνουν ότι η ανταπόκριση των διεθνών αγορών στα γεγονότα διαφέρει ανάλογα με το βαθμό συσχέτισης της κάθε περιοχής με τις διεθνείς αγορές.

Για την επίδραση των τρομοκρατικών χτυπημάτων στις χρηματιστηριακές αγορές έχει συνταχθεί ένας μεγάλος αριθμός μελετών, με τις σχετιζόμενες με την επίθεση της 9/11 να είναι εκείνες που κατέχουν τη μερίδα του λέοντος. Στο τμήμα αυτό επιχειρείται μια ενδεικτική ανασκόπηση της εκτεταμένης βιβλιογραφίας που αφορά τις χρηματαγορές, με την παράθεση κάποιων αντιπροσωπευτικών δειγμάτων.

Έτσι λοιπόν, οι Chen & Siems (2004) ασχολήθηκαν με την επίδραση των επιθέσεων της 9/11 στις τιμές των μετοχών, μελετώντας 33 παγκόσμιες αγορές. Η έρευνα τους έδειξε ότι και οι 33 αγορές επηρεάστηκαν αρνητικά την ημέρα που πραγματοποιήθηκαν οι επιθέσεις, αλλά σύντομα άρχισαν να ανακτούν τα κέρδη τους. Ο χρονικός ορίζοντας αποκατάστασης βέβαια ήταν αρκετά διαφορετικός από χώρα σε χώρα. Η πιο περίεργη διαπίστωση όμως, ήταν το γεγονός ότι το αμερικάνικο χρηματιστήριο ήταν εκείνο που παρουσίασε τις λιγότερο αρνητικές αποδόσεις. Επιπλέον, ο χρόνος επιστροφής στα επίπεδα προ του χτυπήματος από ήταν πολύ μικρότερος σε σχέση με τους υπόλοιπους 32 χρηματιστηριακούς δείκτες. Το παραπάνω ερμηνεύτηκε ως απόδειξη της αυξημένης προσαρμοστικότητας των αμερικάνικων αγορών.

Σε παρόμοιο πνεύμα κινήθηκε και η έρευνα των Nikkinen et al., (2008), η οποία εκτός των χρηματιστηρίων της Ευρώπης και της Αμερικής επεκτάθηκε και στα

χρηματιστήρια άλλων περιοχών, όπως αυτά της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής. Συγκεκριμένα, μελέτησαν τους δείκτες μετοχών 53 χωρών, (τις οποίες μάλιστα τις χώρισαν σε 6 ομάδες με γεωγραφικά κριτήρια) και κατέγραψαν τη συμπεριφορά τους σε σχέση με τις μακροοικονομικές πολιτικές και εξελίξεις των Η.Π.Α.. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι ανεπτυγμένες χώρες (πχ κράτη μέλη του “G7”, οι ευρωπαϊκές χώρες, οι ανεπτυγμένες καθώς και οι αναδυόμενες ασιατικές χώρες) εξαρτώνται στενά από τις Η.Π.Α, ενώ η Λατινική Αμερική και οι χώρες μεταβατικών οικονομιών δεν επηρεάζονται ιδιαίτερα από τις οικονομικές εξελίξεις των Η.Π.Α.

Οι έρευνες βέβαια δεν έχουν περιοριστεί μόνο στην περίπτωση της 9/11. Η έρευνα των Arin et al. (2008), ασχολήθηκε με τις υποθέσεις 6 χρηματοπιστωτικών αγορών με διαφορετικά χαρακτηριστικά (Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Ινδονησία, Ισραήλ, Ταϊλάνδη και Τουρκία), σε σχέση με εγχώρια περιστατικά τρομοκρατίας. Και σε αυτήν τη περίπτωση, οι ερευνητές κατέληξαν σε παρόμοια συμπεράσματα, διαπιστώνοντας ότι τα δύο ευρωπαϊκά χρηματιστήρια (Ηνωμένου Βασιλείου και Ισπανίας) επηρεάστηκαν λιγότερο σε σχέση με τα υπόλοιπα.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα μελέτη είναι αυτή των Gulley & Sultan (2008), που επέλεξαν να ερευνήσουν την αντίδραση των χρηματιστηριακών δεικτών της Αυστραλίας, του Καναδά, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας, του Ηνωμένου Βασιλείου και των Η.Π.Α. σε τρομοκρατικά γεγονότα που έλαβαν χώρα πριν την 9/11. Σύμφωνα με τα ευρήματα τους, οι χρηματιστηριακοί δείκτες στη Γερμανία και στην Ιταλία παρουσίασαν σημαντικά αρνητικές αποδόσεις συνεπεία της τρομοκρατικής δραστηριότητας. Αντίθετα οι υπόλοιποι δείκτες εμφάνισαν μέτρια πτωτική τάση, ενώ οι αμερικανικές χρηματιστηριακές αγορές, παρά την αρχικά μεγάλη πτώση τους, εμφάνισαν μεγάλη ελαστικότητα και ανέκαμψαν σχετικά γρήγορα.

Οι Kollias et al (2009, 2011), εξετάζοντας τις αντιδράσεις των χρηματιστηρίων της Ισπανίας και του Λονδίνου μετά τις βομβιστικές επιθέσεις της 11ης Μαρ 2004 και 7ης Ιουλ 2005 στη Μαδρίτη και το Λονδίνο αντίστοιχα, διαπίστωσαν διαφορετική συμπεριφορά μεταξύ των επενδυτών σε αυτές τις χώρες. Στα ισπανικά χρηματιστήρια βρέθηκαν σημαντικές αρνητικές αποδόσεις και αυξημένη μεταβλητότητα εξαιτίας των επιθέσεων, ενώ και μεταξύ των διαφόρων κλάδων, η συμπεριφορά ήταν διαφορετική. Από την άλλη, το χρηματιστήριο του Λονδίνου επέδειξε περισσότερο ήπια αντίδραση, όπου παρατηρήθηκαν μεν σημαντικές μη κανονικές αποδόσεις, αλλά η διάρκειά τους ήταν για μία μόλις ημέρα, ενώ η μεταβλητότητα των αποδόσεων έμεινε ανεπηρέαστη.

Οι ερευνητές επίσης σημειώνουν πως στην αντίδραση αυτή μπορεί να συνέβαλε και το γεγονός ότι και οι 4 τρομοκρατικές σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια του εγχειρήματος.

Μια πιο εκτενής ανάλυση έγινε από τους Park & Newaz (2018), οι οποίοι μελέτησαν 10.576 τρομοκρατικές επιθέσεις την περίοδο 1996-2015, και την επίδρασή τους σε 72 χρηματαγορές 36 διαφορετικών χωρών. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν ήταν ότι οι τρομοκρατικές επιθέσεις δεν επιδρούν πραγματικά στις χρηματαγορές, παρά μόνο οριακά στις διεθνείς χρηματαγορές, αναλόγως του είδους της επίθεσης και της αγοράς. Η βαρύτητα δε των επιπτώσεων της κάθε επίθεσης εξαρτάται θετικά από τον αριθμό των νεκρών και αρνητικά από τον αριθμό των τραυματισμένων. Επίσης, το μέγεθος της επίδρασης εξαρτάται από το εάν οι αποδόσεις της αγοράς τη συγκεκριμένη ημέρα είναι θετικές.

Οι Markoulis & Katsikides (2018) με τη σειρά τους, εξέτασαν τις επιπτώσεις στις αποδόσεις χρηματαγορών ως συνέπεια 11 τρομοκρατικών επιθέσεων που έλαβαν χώρα τα τελευταία 20 χρόνια. Τα αποτελέσματα τους υποδεικνύουν ότι, οι παλαιότερες χρονολογικά επιθέσεις, φαίνεται να προκάλεσαν μεγαλύτερες Αθροιστικές μη Φυσιολογικές Επιστροφές (Cumulative Abnormal Returns - CAR) στις χρηματαγορές σε σύγκριση με τις πιο πρόσφατες. Το συμπέρασμα αυτό αποδεικνύει την εκτίμηση ότι οι επενδυτές με το πέρασμα των ετών, αντιδρούν στις επιθέσεις με ορθολογικότερο τρόπο, αποτιμώντας τις επιπτώσεις τους γρηγορότερα και αποτελεσματικότερα.

Μια εξίσου ενδιαφέρουσα μελέτη παρουσιάζεται παρακάτω, στην οποία, οι Markoulis & Neofytou (2019) μελετώντας τις περιπτώσεις δεκαπέντε μεγάλων τρομοκρατικών γεγονότων των τελευταίων χρόνων υπολόγισαν τις οικονομικές συνέπειες αυτών με βάση τα στοιχεία του παγκοσμίου δείκτη αγορών MSCI Global Index, και οδηγήθηκαν σε 4 συμπεράσματα.

- Από τα 15 γεγονότα μόνο τα 5 [11/9 (2001), Μαδρίτη (2004), Βοστώνη (2013), Ορλάντο (2016) και Βαρκελώνη (2017)] επηρέασαν το MSCI Global Index την ημέρα του γεγονότος.
- Τα αποτελέσματα είναι εντελώς παροδικά και όχι μόνιμα. Στην πραγματικότητα, η 11/9 και το χτύπημα στον μαραθώνιο της Βοστώνης προκάλεσε αρνητικές επιστροφές (CAR) έως και 5 ημερών (-10,5% και - 2,95 % αντίστοιχα), ενώ η βομβιστική επίθεση στο τρένο της Μαδρίτης προκάλεσε αρνητικό CAR για 10 ημέρες (-3,8%). Τα άλλα δύο γεγονότα (Ορλάντο και Βαρκελώνη) προκάλεσαν ασυνήθιστες επιστροφές μόνο την ημέρα της εκδήλωσής τους.

- Το μέγεθος των CAR μειώθηκε με την πάροδο του χρόνου (όπως φαίνεται και στο γράφημα 8).
- Ειδικά για τη Δυτική Ευρώπη, υπάρχει και μια τέταρτη παρατήρηση, σύμφωνα με την οποία οι επιθέσεις (πχ χτύπημα στο Charlie Hebdo, Ιαν 2015) δεν έχουν οδηγήσει σε αρνητικές CAR για τον παγκόσμιο δείκτη, με εξαίρεση την επίθεση στη Βαρκελώνη (Αυγ 2017).

Γράφημα 8 Απεικόνιση των CAR στις χρηματαγορές σε βάθος 15 ημερών

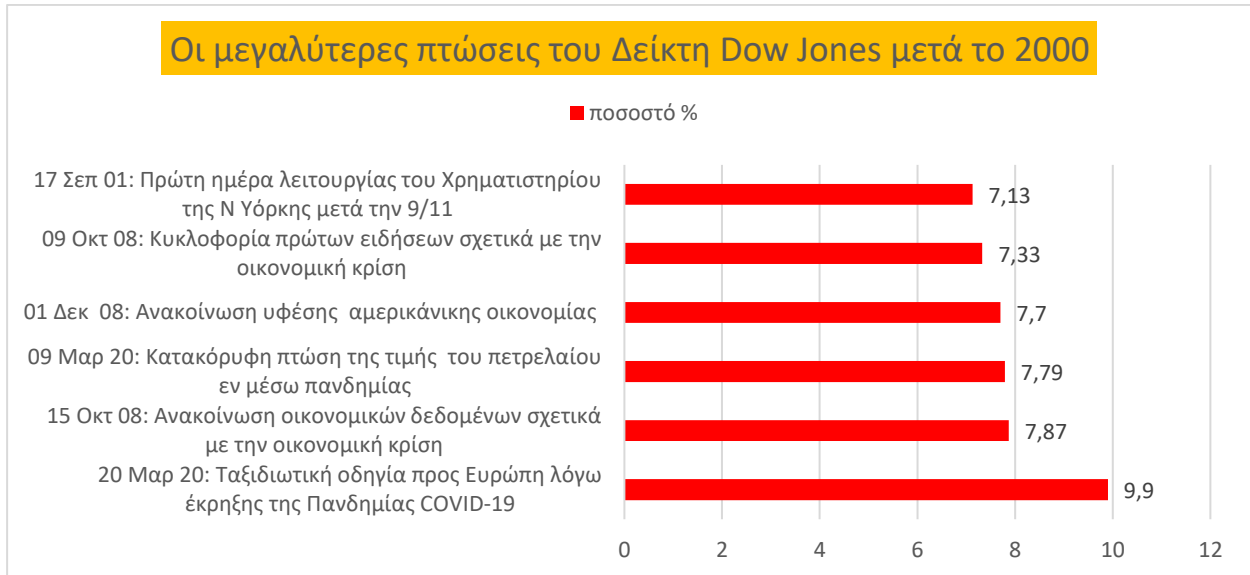
Πηγή Markoulis And Neofytou, Global capital markets

Τέλος, εστιάζοντας στην περίπτωση της χώρας μας, οι Repousis & Liargovas (2010) διερευνούν την αντίδραση των μετοχών των ελληνικών τραπεζών σε τρία μεγάλα διεθνή τρομοκρατικά γεγονότα (επιθέσεις στη Νέα Υόρκη την 11^η Σεπ, βομβιστική επίθεση στο σιδηρόδρομο της Μαδρίτης την 11^η Μαρ 2004 και βομβιστική επίθεση στο μετρό του Λονδίνου την 7^η Ιουλ 2005). Οι δύο ερευνητές διαπιστώνουν πως, από τις τρεις τρομοκρατικές επιθέσεις, μόνο εκείνη της 11^{ης} Σεπ είχε ως αποτέλεσμα σημαντικές μη φυσιολογικές αποδόσεις στις μετοχές των ελληνικών τραπεζών.

Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι οι χρηματοπιστωτικές αγορές στις αναπτυγμένες χώρες είναι πιο ανθεκτικές σε φαινόμενα τρομοκρατίας, ενώ το μέγεθος των συνεπειών της τρομοκρατίας είναι μεγαλύτερο στις αναδυόμενες αγορές. Παρόλα αυτά, δεν είναι τα τρομοκρατικά χτυπήματα εκείνα με το μεγαλύτερο απόηχο στις

αποδόσεις των χρηματιστηρίων. Χαρακτηριστικά είναι τα στοιχεία του γραφήματος 9, όπου παρουσιάζονται οι μεγαλύτερες πτώσεις του Δείκτη Dow Jones για τον 21^ο αιώνα, με το μεγαλύτερο τρομοκρατικό χτύπημα στην ιστορία των ΗΠΑ να βρίσκεται μόλις στην 6^η θέση.

Γράφημα 9 : Οι μεγαλύτερες πτώσεις του Δείκτη Dow Jones για τον 21ο αιώνα

Πηγή Yahoo Finance, ίδια επεξεργασία

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Στο μυαλό των περισσότερων ανθρώπων οι οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας περιορίζονται μόνο στον απόηχο των τρομοκρατικών χτυπημάτων. Σ' αυτήν την αντίληψη βοηθά και το γεγονός ότι η υπάρχουσα βιβλιογραφία εστιάζει ακριβώς σε αυτήν την οπτική. Παρόλ' αυτά, δεν είναι μόνο οι τρομοκρατικές επιθέσεις, αλλά και τα μέτρα ασφαλείας που εφαρμόζονται από τις αρχές και τους ιδιωτικούς φορείς ως απάντηση στην απειλή της τρομοκρατίας που έχει σημαντικές επιπτώσεις για την οικονομία, συχνά μάλιστα και με διακρατικό αντίκτυπο. Η εξασφάλιση δηλαδή του δημοσίου αγαθού της δημόσιας ασφάλειας, δεν γίνεται ανέξοδα, αλλά λειτουργεί σε βάρος άλλων δημοσίων και κοινωνικών αγαθών, δημιουργώντας το αντίστοιχο κόστος ευκαιρίας.

4.1 Μέτρα Αντιμετώπισης Τρομοκρατικών Ενεργειών

Στη βιβλιογραφία μπορούν να εντοπιστούν δύο ευρείες ταξινομήσεις μέτρων αντιμετώπισης των απειλών έναντι της ασφαλείας: Οι Enders & Sandler (2006) τα διακρίνουν σε μέτρα προστασίας (αμυντικά μέτρα) και σε προληπτικά μέτρα. Τα πρώτα επικεντρώνονται στην προστασία στόχων από επιθέσεις ή τον μετριασμό των επιπτώσεων σε περίπτωση επίθεσης και περιλαμβάνουν τόσο άμεσες δράσεις, όπως επενδύσεις σε τεχνολογίες ασφαλείας, όσο και έμμεσες, όπως αλλαγές στην κατανάλωση και τις επενδύσεις για την αποφυγή έκθεσης σε κίνδυνο. Τα δεύτερα επικεντρώνονται στην καταπολέμηση της ίδιας της απειλής, δηλαδή στοχεύουν στις τρομοκρατικές οργανώσεις και στα μέλη τους σε μια προσπάθεια να υπονομεύσουν την ικανότητα και τις δραστηριότητές τους, είτε περιορίζοντας τους διατιθέμενους πόρους τους, είτε με φυσική εξόντωση των ίδιων. Διαπιστώνουν μάλιστα ότι οι κυβερνήσεις προτιμούν τα μέτρα προστασίας έναντι των προληπτικών, καθώς φοβούνται την αντίδραση των τρομοκρατικών ομάδων.

Μια άλλη προσέγγιση είναι αυτή του Frey (2004), σύμφωνα με την οποία υπάρχουν δύο βασικές πολιτικές αντιμετώπισης της τρομοκρατίας: Η δυναμική αντιμετώπιση, η οποία βασίζεται στην αποτροπή και φτάνει μέχρι τη χρήση βίας (η πολιτική του ραβδιού) και η πιο «διπλωματική» πολιτική, η οποία επιδιώκει την αποδόμηση της «γοητείας» που περιβάλλει την τρομοκρατία, μέσω του περιορισμού του κέρδους των τρομοκρατών ή μέσω της δημιουργίας κινήτρων που ωθούν τους

τρομοκράτες να τα εγκαταλείψουν τις πράξεις βίας. Οι δύο παραπάνω προσεγγίσεις δεν αλληλοαναιρούνται αλλά μάλλον συμπληρώνουν η μία την άλλη.

Σύμφωνα με τους Llussa & Tavares (2006), οι αντιτρομοκρατικές πολιτικές επιδέχονται μεγάλης συζήτησης. Μερικές φορές τα ληφθέντα μέτρα μπορεί να είναι υπερβολικά ανεκτικά, ενώ άλλες φορές μπορεί ακόμη και να οδηγήσουν σε αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων (Rosendorff & Sandler 2004). Οι Enders & Sandler (2006) μελετώντας το βομβαρδισμό της Λιβύης (15 Απρ 1986) από τις ΗΠΑ, ως εκδίκηση για τη βομβιστική επίθεση σε ντισκοτέκ του Δυτ Βερολίνου (5 Απρ 1986), διαπιστώνουν πως αυτή λειτούργησε ως θρυαλλίδα για μια πολύ πιο επιθετική δράση από πλευράς της τελευταίας. Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί και η δράση του Ισραήλ κατά της Χαμάς στη Δυτική όχθη, καθώς η επιθετική αντιμετώπισή της χρησιμοποιείται από την τελευταία για να κερδίσει οπαδούς, αλλά και νομιμότητα ύπαρξης.

Μια άλλη εναλλακτική προσέγγιση περιλαμβάνει την προσπάθεια δελεασμού των υποψήφιων (ή και ενεργών) μελών τρομοκρατικών οργανώσεων ώστε να εγκαταλείψουν τη δράση τους και να αναζητήσουν ένα νέο ρόλο στην κοινωνία. Η ιδέα πίσω από αυτή τη σκέψη είναι πως και οι δύο πλευρές κερδίζουν από αυτή τη συμφωνία. Παρόλ' αυτά, όπως παρατηρεί ο Frey (2006), η παροχή αμνηστίας σε αυτά τα άτομα δεν είναι εύκολα αποδεκτή από τους συγγενείς των θυμάτων της τρομοκρατίας, ενώ και η υλοποίησή της είναι πολύ αμφίβολη. Παραδείγματα αυτής της πολιτικής αποτελούν οι προσπάθειες επανένταξης πρώην μελών των Ταλιμπάν στις Ένοπλες Δυνάμεις του Αφγανιστάν, ή πρώην παραστρατιωτικών στις αντίστοιχες του Ιράκ. Και στις δύο περιπτώσεις τα ποσοστά λιποταξίας είναι πολύ υψηλά, ενώ οι λιποτάκτες παίρνουν μαζί τους και τον οπλισμό που τους εμπιστεύτηκε η χώρα τους⁸.

Με βάση τα παραπάνω, η πλέον κατάλληλη απάντηση στις απειλές της ασφαλείας είναι η αποτροπή, η οποία πρέπει να θεωρηθεί ως ένα παιχνίδι αρνητικού αθροίσματος, δηλαδή οι κυβερνήσεις να κερδίζουν σε βάρος των τρομοκρατικών οργανώσεων. (Frey 2004, Arce & Sandler 2005). Για να το επιτύχουν αυτό, απαιτείται η επίτευξη τριών κύριων συνθήκων και οι κυβερνήσεις οφείλουν να εργάζονται προς αυτήν την κατεύθυνση:

- Την αύξηση του κόστους διεξαγωγής ενός τρομοκρατικού χτυπήματος.
- Την αύξηση της πιθανότητας αποτυχίας του χτυπήματος.
- Τον περιορισμό του κέρδους που προκύπτει από ένα χτύπημα.

---

⁸ Στο Ιράκ την περίοδο 2004-2009 έχουν «χαθεί» 110.000 τυφέκια και 80.000 πιστόλια. (Σαλαβράκος, 2018)

4.2 Οικονομικές Επιπτώσεις Μέτρων Προστασίας

4.2.1 Μικροοικονομικές Επιπτώσεις

Όπως στην προηγούμενη ενότητα, έτσι και τώρα οι επιπτώσεις των μέτρων αντιμετώπισης που λαμβάνει ένα κράτος είναι πιο δύσκολο να προσδιοριστούν σε μικροοικονομικό επίπεδο. Οι επιπτώσεις αυτές περιορίζονται κυρίως στον απόηχο των μέτρων στην κατανάλωση, αλλά και στις συνέπειες που προκαλούνται από τα μέτρα που επιβάλλει η Πολιτεία με σκοπό την επαύξηση του επιπέδου ασφαλείας. Ενδεικτική είναι η παρατήρηση του Stevens (2003), ο οποίος εκτιμά ότι ο ιδιωτικός τομέας επιβαρύνθηκε σε ετήσια βάση ένα ποσό της τάξης των 10 δις \$ ως απόρροια των μέτρων που επέβαλε η νεοϊδρυθείσα Υπηρεσία Homeland Security των ΗΠΑ.

4.2.1.1 Επιπτώσεις στα νοικοκυριά

Η υφιστάμενη βιβλιογραφία δεν παρέχει πολλά στοιχεία σχετικά με την επίδραση των μέτρων αντιμετώπισης της τρομοκρατίας στα νοικοκυριά. Υφίστανται μόνο ορισμένες μελέτες που εστιάζουν κυρίως στην καταναλωτική συμπεριφορά αυτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη των West & Orr (2005) που ασχολήθηκαν με τον απόηχο της 9/11. Οι ίδιοι διαπιστώνουν μια πολύ μικρή ανταπόκριση στις εκκλήσεις της Πολιτείας για δημιουργία «κιτ επιβίωσης» ανά οικία, με χρήσιμα υλικά - τρόφιμα για την περίπτωση ενός τρομοκρατικού χτυπήματος. Ταυτόχρονα όμως διαπίστωσαν μια σημαντική αύξηση στην αγορά αντιβιοτικών, ύστερα από πληροφορίες για πιθανή χρήση άνθρακα από τρομοκρατικές οργανώσεις.

4.2.1.2 Επιπτώσεις στις επιχειρήσεις

Η αντίστοιχη βιβλιογραφία όσο αφορά τον ιδιωτικό τομέα είναι λίγο πιο πλούσια. Οι επιχειρήσεις επενδύουν κυρίως σε εξοπλισμό και τεχνολογίες ασφάλειας. Πράγματι, εταιρείες που αντιμετωπίζουν άμεσες απειλές από την τρομοκρατία, επιβαρύνονται με έξοδα τεχνολογίας ασφάλειας και ασφαλιστικής κάλυψης, ενώ συχνά αναγκάζονται να καταβάλλουν ασφάλιστρα κινδύνου στους υπαλλήλους τους με τη μορφή υψηλότερων μισθών. Ο παράγοντας που οδηγεί μια εταιρεία στις δαπάνες αυτές είναι υποκειμενικός και εξαρτάται από το βαθμό κινδύνου που είναι αυτή διατεθειμένη να δεχτεί.

Τα υψηλότερα επίπεδα κινδύνου επηρεάζουν περαιτέρω τις επενδύσεις, όχι μόνο λόγω αλλαγής στην κατανομή του πόρων, αλλά και λόγω της αποτροπής δέσμευσης για νέα έργα λόγω αβεβαιότητας (Brück 2006). Ο Suder (2004) επισημαίνει την αναγκαιότητα ενσωμάτωσης του γεωπολιτικού κινδύνου, συμπεριλαμβανομένης της τρομοκρατίας, σε στρατηγικές εκτίμησης κινδύνων. Ωστόσο, οι Purnell & Wainstein (1981) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τουλάχιστον στην περίπτωση των αμερικανικών επιχειρήσεων, ούτε το κόστος της τρομοκρατίας, ούτε το κόστος των μέτρων ασφαλείας φαίνεται να επηρεάζουν ιδιαίτερα τις αμερικάνικες επιχειρήσεις ώστε να αποσυρθούν από χώρες που έχουν πληγεί από την τρομοκρατία.

Τέλος, ο McKinsey (2006) διαπιστώνει ότι μόνο τρεις στις δέκα ερωτηθείσες εταιρείες έχουν λάβει ενεργά μέτρα για να προετοιμαστούν για οποιοδήποτε από τα ακόλουθα σενάρια που θα μπορούσαν να βλάψουν σχεδόν οποιαδήποτε εταιρεία: πανδημία, φυσική καταστροφή ή αυξημένη γεωπολιτική αστάθεια, όπως η τρομοκρατία. Η περιορισμένη ανησυχία για την τρομοκρατία δεν προκαλεί έκπληξη δεδομένου ότι μόνο συγκεκριμένοι τομείς είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν άμεση απειλή.

4.2.2 Μακροοικονομικές Επιπτώσεις

Οι κυβερνήσεις των κρατών έχοντας ως πρωταρχικό μέλημα την εξασφάλιση της ακεραιότητας της επικράτειας τους αλλά και την ασφάλεια των πολιτών τους αυξάνουν τις στρατιωτικές δαπάνες και τις δαπάνες ασφαλείας, ως μέσο πρόληψης και αποτροπής της τρομοκρατίας. Αν ανατρέξουμε για άλλη μια φορά στη συνάρτηση που διακρίνει τις δημόσιες δαπάνες σε πολιτικές και στρατιωτικές ($G = Civ + Mil$), θα διαπιστώσουμε ότι η αύξηση των δαπανών ασφαλείας, με δεδομένο τον οικονομικό περιορισμό του ισχύοντος προϋπολογισμού, οδηγεί σε ανακατανομή και μετατόπιση πόρων για να στηριχθεί ο τομέας της άμυνας και ασφαλείας, σε βάρος άλλων τομέων της οικονομίας όπως η παιδεία η υγεία, οι υποδομές κ.α.

Σήμερα υπάρχει ένας μεγάλος όγκος βιβλιογραφίας (Ram 1995, Cohen, Mintz et al. 2003; Lee & Chang 2006) σχετικά με τις δημοσιονομικές επιπτώσεις των δαπανών για την ασφάλεια, ωστόσο, δεν μπορούμε να εντοπίσουμε μια άμεση σχέση μεταξύ των δαπανών για άμυνα και ανάπτυξη. Οι περισσότερες μελέτες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι δαπάνες ασφαλείας έχουν αρνητική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, καθώς ακόμη και να ωθήσουν την ανάπτυξη βραχυπρόθεσμα,

μακροπρόθεσμα θα ενεργήσουν σε βάρος της. Αντίθετα αριθμός ερευνητών θεωρεί ότι η υλοποίηση αμυντικών δαπανών μπορεί να επιταχύνει το ρυθμό ανάπτυξης μιας χώρας αφού θα έχει οδηγήσει στη δημιουργία ενός ασφαλούς και ελκυστικού για επενδύσεις περιβάλλοντος.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Brück (2006), το σοκ που προκαλεί ένα τρομοκρατικό γεγονός είναι φυσικό να προκαλέσει αύξηση στις δημόσιες δαπάνες για την ασφάλεια, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση της μακροπρόθεσμης ανάπτυξης καθώς οι υψηλοί προϋπολογισμοί για την άμυνα και την εθνική ασφάλεια μπορεί να δράσουν σε βάρος των επενδύσεων. Επιπλέον, ο ίδιος ερευνητής θεωρεί πιθανό το ενδεχόμενο οι δαπάνες δημόσιας ασφάλειας να οδηγήσουν και σε πιο αποτελεσματικές προσπάθειες από πλευράς ιδιωτικού τομέα για την αύξηση της ασφάλειας.

Ο Stevens (2003) με τη σειρά του παρατηρεί ότι οι κυβερνήσεις και οι άλλες δημόσιες αρχές έχουν αυξήσει τις συνολικές δαπάνες τους για την ασφάλεια και σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις σημαντικά. Ο ίδιος, μελετώντας την περίπτωση των ΗΠΑ μετά την 9/11 διαπιστώνει πως ο προϋπολογισμός της Εσωτερικής Ασφάλειας των ΗΠΑ για το οικονομικό έτος 2004 διπλασιάστηκε σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά (2003), κατά περίπου 30 δις \$. Μόνο η χρηματοδότηση για την αεροπορική ασφάλεια άγγιξε τα 4,8 δις \$, ενώ οι δαπάνες για την ασφάλεια των συνόρων ανέρχονται στα 10,6 δις \$. Σημειώνει επιπλέον, πως αυτού του τύπου οι επενδύσεις χρηματοδοτούνται από τόσο από κρατικούς φόρους όσο και από ιδιωτικές δαπάνες. Καταλήγοντας, ο Stevens καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, οι οικονομικές επιπτώσεις των δαπανών αυτών, αν και δεν έχουν σημαντικές δημοσιονομικές επιπτώσεις, σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να θεωρηθούν αμελητέες.

Στον αντίποδα, ο Baily (2001) ερευνώντας και αυτός την περίπτωση των ΗΠΑ, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εφόσον επικρατήσει δημοσιονομική πειθαρχία, δεν υπάρχει λόγος να φοβόμαστε ότι η μακροπρόθεσμη ανάπτυξη τίθεται σε κίνδυνο από υψηλότερη ασφάλεια. Ο ίδιος τονίζει τις πιθανές αρνητικές επιπτώσεις εξαιτίας μιας στροφής προς μια κατάσταση πλήρους ελευθερίας. Με τον Baily συμφωνεί και ο Hobbijn (2003). Ο ίδιος υπολογίζει πως οι δαπάνες ιδιωτικής ή δημόσιας ασφάλειας θα μειώσουν την παραγωγικότητα της εργασίας μόνο κατά 1,12%, αλλά θα την ενισχύσουν με άλλους τρόπους κατά 0,65%, προκαλώντας έτσι μικρά μόνο συνολικά αποτελέσματα στο αμερικανικό ΑΕΠ. Ειδικά για τις δημόσιες δαπάνες ασφαλείας, υπολογίζει ότι θα μειώσουν την παραγωγή μόνο κατά 0,6 % σε περίοδο πέντε ετών. Στο ίδιο κύμα κινούνται και οι Lenain, Bonturi et al. (2002) που εκτιμούν ότι τα

αποτελέσματα των δαπανών για την ασφάλεια οδηγούν σε μείωση του πραγματικού ΑΕΠ περίπου 0,7 % μετά από πέντε χρόνια.

Τέλος ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα συμπεράσματα των Gupta et al (2004) που αναλύουν τις μεταβολές στη σύνθεση των δημόσιων δαπανών σε χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος. Σύμφωνα με τους ερευνητές, η τρομοκρατία και οι ένοπλες συγκρούσεις οδηγούν σε αύξηση των αμυντικών δαπανών με αρνητικό αντίκτυπο στις δημόσιες δαπάνες για κοινωνικά και οικονομικά θέματα. Έτσι, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι δημοσιονομικές επιπτώσεις των δαπανών άμυνας και ασφάλειας στις χώρες μεσαίου και χαμηλού εισοδήματος μπορεί να έχουν σημαντικά αρνητικές δημοσιονομικές επιπτώσεις και συνέπειες – πολύ μεγαλύτερες των αντίστοιχων στις χώρες υψηλού εισοδήματος- για μελλοντική οικονομική ανάπτυξη.

4.2.3 Πλέον επηρεαζόμενοι τομείς

Όπως και στην προηγούμενη ενότητα, έτσι και σε αυτήν την περίπτωση, υπάρχουν τομείς που επηρεάζονται περισσότερο από τα μέτρα που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις με σκοπό τη χαλύβδωσή τους έναντι σε πιθανές απειλές. Την ίδια στιγμή όμως μπορούμε να εντοπίσουμε τομείς που ευνοούνται από την υφιστάμενη κατάσταση, γνωρίζοντας οικονομική άνθιση.

4.2.3.1 Τομείς που πλήττονται από τα μέτρα προστασίας

Σύμφωνα με την υφιστάμενη βιβλιογραφία, οι πλέον αρνητικές επιπτώσεις της λήψης επιπλέον μέτρων με σκοπό την αύξηση της ασφάλειας εντοπίζονται στους τομείς του εμπορίου και των μεταφορών. Ο Brück (2006) μάλιστα παρατηρεί μεγάλη επιβράδυνση των μεταφορών και εμπορικών ροών λόγω αυξημένων μέτρων ασφαλείας, γεγονός με αντίστοιχο κόστος σε επιχειρήσεις και καταναλωτές.

Αναφορικά με το εμπόριο, τα «κόστη τριβής» του εμπορίου προκύπτουν όχι μόνο λόγω των καθυστερήσεων στους κόμβους μεταφορών και στους ελέγχους στα σύνορα, αλλά και λόγω των αυξημένων ασφαλιστικών τελών και των τιμών για μέτρα ασφαλείας τα οποία μεταβιβάζονται από τους χειριστές στους πελάτες. Σε ποσοτικούς όρους, ο Hummels (2002) υπολογίζει ότι καθυστέρηση μιας ημέρας λόγω συνοριακών ελέγχων κοστίζει 0,5% της αξίας του καθυστερημένου αγαθού. Ωστόσο, είναι

απαραίτητο να σημειωθεί ότι οι επιπτώσεις αυτές ποικίλλουν ανάλογα με το είδος των αγαθών καθώς και των χωρών μεταξύ των οποίων γίνεται το εμπόριο.

Ο τομέας των μεταφορών είναι άλλος ένας από τους τομείς που έχουν επηρεαστεί περισσότερο από τα ληφθέντα μέτρα ασφαλείας καθώς έχει επενδύσει τεράστια ποσά για την εξασφάλιση μηχανισμών και μέσων αυξημένης ασφαλείας. Η αλήθεια βέβαια είναι πως οι τρομοκρατικές επιθέσεις σε μεταφορές και υποδομές δεν ήταν πρωτόγνωρη εμπειρία στο παρελθόν, ωστόσο η 9/11 ήταν εκείνη που σήμανε τον κώδωνα του κινδύνου και προκάλεσε σημαντικές αυξήσεις στα μέτρα ασφαλείας. Τα αυξημένα μέτρα μάλιστα δεν περιορίστηκαν μόνο στις αεροπορικές μεταφορές, αλλά σε ολόκληρο τον τομέα των μεταφορών.

Ο κλάδος των αερομεταφορών σίγουρα ήταν ο τομέας που επλήγη περισσότερο από τα μέτρα ασφαλείας, λόγω των αυστηρών κανονισμών ασφαλείας που θεσπίστηκαν μετά την 9/11, αλλά και λόγω των σοβαρών μειώσεων στην επιβατική κίνηση των πελατών που προφυλάσσουν τον κίνδυνο. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, από την 9/11 έως τα τέλη του 2003, οι αεροπορικές εταιρείες είχαν δαπανήσει 43 δις \$ για μέτρα ασφαλείας, συμπεριλαμβανομένων των διεξοδικών ελέγχων αποσκευών, των ελέγχων κατά την πτήση και την εγκατάσταση θυρών ασφαλείας στα αεροσκάφη που απαγορεύουν την πρόσβαση στο πιλοτήριο (Παγκόσμια Τράπεζα 2004). Μόνο στις ΗΠΑ, ο νόμος του 2001 για την ασφάλεια των αερομεταφορών και των μεταφορών εκτιμάται πως προκάλεσε επιπρόσθετο κόστος για την ομοσπονδιακή κυβέρνηση περίπου 9,3 δις \$ μεταξύ 2002 και 2009. (Coughlin, Cohen et al. 2002). Μερικά από αυτά τα κόστη βέβαια έχουν μεταφερθεί στους πελάτες, καθώς πολλές αεροπορικές εταιρείες έχουν αρχίσει να προσθέτουν «προσαυξήσεις ασφαλείας» στις τιμές των εισιτηρίων (Walkenhorst & Dihel. 2002).

Στον τομέα των ναυτικών μεταφορών, ο Διεθνής Οργανισμός Ναυτιλίας (International Maritime Organization - IMO), επέβαλε μια σειρά μέτρων που αποσκοπούν στην ενίσχυση της ασφάλειας στη θάλασσα που περιλαμβάνει για παράδειγμα τον Διεθνή Κωδικό Πλοίων και Λιμένων (International Ship and Port Code - ISPC) τον Δεκέμβριο του 2002. Μόνο το λειτουργικό κόστος του ISPC εκτιμάται ότι φτάνει τα 730 εκατ \$ ετησίως, ενώ το συνολικό κόστος των αντιτρομοκρατικών μέτρων για τις θαλάσσιες μεταφορές εκτιμήθηκε το 2003 σε περισσότερα από 2 δις \$ σύμφωνα με την έκθεση ΟΟΣΑ για το έτος 2003 (2004).

4.2.3.2 Τομείς που ευνοούνται από τα μέτρα προστασίας

Σε αντίθεση με την γενικά αρνητική επίδραση των μέτρων ασφαλείας που επιβάλλουν οι αρχές μιας χώρας, υπάρχουν και τομείς που ευνοούνται από τις επιβαλλόμενες δράσεις, βρίσκοντας σε αυτές μια ευκαιρία για επιπλέον ανάπτυξη και εξασφάλιση κερδών. Οι τομείς που ευνοούνται περισσότερο είναι εκείνοι της κατασκευής στρατιωτικού εξοπλισμού, συστημάτων ασφαλείας (ανάλογα με το αν μια οικονομία είναι εισαγωγέας ή εξαγωγέας αυτών των τεχνολογιών) και παροχής υπηρεσιών ασφαλείας.

Ενώ όμως στο παρελθόν η κατασκευή και διανομή εξοπλισμού ασφαλείας ήταν συνδεδεμένη με την ασφάλεια των νοικοκυριών και η απόκτηση στρατιωτικού υλικού αποκλειστικά συνδεδεμένη με των ένοπλες δυνάμεις, οι νέες προκλήσεις ασφαλείας επέβαλαν την αναθεώρηση της υφιστάμενης φιλοσοφίας. Στο γεγονός αυτό βέβαια δεν οδήγησε μόνο η τρομοκρατία, αλλά και άλλοι παράγοντες, όπως η αύξηση του οργανωμένου εγκλήματος. Η απαίτηση λοιπόν για περισσότερη ευελιξία, οδήγησε στη στενή συνεργασία των δύο τομέων και την ανάγκη για απόκτηση νέου εξοπλισμού.

Έτσι, η στρατιωτική βιομηχανία έχει πλέον προσαρμόσει τα προϊόντα και τις υπηρεσίες της προκειμένου να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις της εποχής, σημειώνοντας ξανά ανοδική πορεία, ύστερα από την πτώση που ακολούθησε την περίοδο μετά τον Ψυχρό Πόλεμο (Sykes, 2005). Αντίστοιχα, ο κλάδος ασφάλειας φαίνεται να γνωρίζει σημαντική ανάπτυξη, υλοποιώντας ένα κύκλο εργασιών της τάξης 100 δις \$ παγκοσμίως, με τη μερίδα του λέοντος να αντιστοιχεί φυσικά στις ΗΠΑ. Τα κυριότερα προϊόντα της, είναι συσκευές καταγραφής βιομετρικών στοιχείων, κιτ θωράκισης κτιρίων και οχημάτων, συσκευές αναγνώρισης -ακρόασης – παρεμβολής ραδιο-συχνοτήτων καθώς και πακέτα ασφάλειας πληροφορικής. Τέλος, τα τελευταία χρόνια έχουν δημιουργηθεί εταιρίες παροχής ασφαλείας που παρέχουν είτε φυσική ασφάλεια, είτε συμβουλευτικό χαρακτήρα.

4.3 Οικονομικές Επιπτώσεις Προληπτικών Μέτρων

Τα προληπτικά μέσα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, περιλαμβάνουν όλες εκείνες τις ενέργειες που αποσκοπούν στην υποβάθμιση των δυνατοτήτων των τρομοκρατικών οργανώσεων και μπορεί να περιλαμβάνουν την παρακολούθηση της δράσης ομάδων, την ιχνηλάτιση οικονομικών λογαριασμών και μεταφορών

χρηματικών ποσών, αλλά και επιχειρήσεις παρακολούθησης ατόμων ή ακόμη και ανάληψη ένοπλης δράσης εναντίον ομάδων που αποτελούν εν δυνάμει κίνδυνο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των τελευταίων αποτελεί η επέμβαση στο Αφγανιστάν (2001), στο Ιράκ (2003) και στο Λίβανο (2016).

Η προσπάθεια αντιμετώπισης της τρομοκρατίας προκαλεί αύξηση των δημόσιων δαπανών. Η ανάγκη για αγορά ειδικού εξοπλισμού, η απαίτηση προσαρμογής της εκπαίδευσης των στοιχείων ασφαλείας στην αντιμετώπιση τρομοκρατών ή ακόμη και η απόφαση ίδρυσης ξεχωριστών υπηρεσιών για την πρόληψη, αποτροπή και αντιμετώπιση τρομοκρατικών ενεργειών λειτουργεί επιβαρυντικά για τον εκάστοτε κρατικό προϋπολογισμό, εκτοπίζοντας επενδυτικές δαπάνες που αποσκοπούν στη βελτίωση του επιπέδου ζωής των πολιτών.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας (Department of Homeland Security – DHS) που ιδρύθηκε από τον Πρόεδρο George W. Bush μέσα στις πρώτες 100 ημέρες από το τρομοκρατικό χτύπημα της 9/11. Το Υπουργείο αυτό, που σήμερα απασχολεί περίπου 240.000 άτομα έχει ως κύριο σκοπό να προστατεύσει τις ΗΠΑ (πολίτες, πατρίδα και αξίες) από κάθε είδους υπάρχουσα ή αναδυόμενη απειλή⁹. Το κόστος λειτουργίας του είναι πολύ μεγάλο, ακόμη και για μια χώρα του εκτοπίσματος των ΗΠΑ, με προϋπολογισμό που έφτασε τα 81 δις \$ το 2019, τα 88 δις \$ το 2020, ενώ η εκτίμηση για το 2021 αγγίζει τα 75 δις \$ (U.S. Department of Homeland Security, 2021).

Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Ισραηλινής Υπηρεσίας Ασφαλείας (Israel Security Agency – ISA), ο προϋπολογισμός της οποίας έφτασε στο ποσό των 2,4 δις \$ για το έτος 2018, αυξημένος κατά 10% σε σχέση με το 2017, αλλά και 12 φορές μεγαλύτερος από τον ποσό που είχε δαπανηθεί το 2005 (The Times of Israel, 2018).

4.3.1 Ενέργειες Διεθνών Οργανισμών για την αντιμετώπιση της Τρομοκρατίας

Ο κίνδυνος της Τρομοκρατίας και η καταπολέμησή της αποτελούν πάγιο σκοπό όλων των διεθνών οργανισμών, ενώ προβλέπονται και στα καταστατικά ιδρύσεώς τους, Ωστόσο ήταν οι επιθέσεις της 11^{ης} Σεπ 2001 εκείνες που λειτούργησαν ως καταλύτης για την ανάληψη στοχευμένων μέτρων προς αυτήν την κατεύθυνση. Τόσο

---

⁹ With honor and integrity, we will safeguard the American people, our homeland, and our values.

τα Ηνωμένα Έθνη, όσο το NATO και η ΕΕ αναθεώρησαν τη στρατηγική τους απέναντι στην απειλή αυτή, ενώ προσχώρησαν και στην ίδρυση αντίστοιχων μηχανισμών για την αντιμετώπισή της, επιβαρύνοντας ανάλογα τους προϋπολογισμούς τους.

4.3.1.1 Δράσεις που έχουν αναληφθεί από τον ΟΗΕ

Αμέσως μετά το ψήφισμα 1368 (12 Σεπ 2001), με το οποίο καταδίκασε τις επιθέσεις εναντίον των ΗΠΑ, το Συμβούλιο Ασφαλείας προχώρησε στην ψήφιση του ψηφίσματος 1373 (28 Σεπ 2001) με το οποίο επικαλούμενο το Άρθρο VII του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, αποφάσισε τη δημιουργία της Επιτροπής Αντιτρομοκρατίας (Counter-Terrorism Committee -CTC), ενός σώματος αρμοδίου για την κατάρτιση μιας κοινής αντιτρομοκρατικής στρατηγικής. Η στρατηγική αυτή παρουσιάστηκε 5 χρόνια αργότερα στη Γενική Συνέλευση (8 Σεπ 2006), ψηφίστηκε από το σύνολο των 15 κρατών μελών της και αποτελεί μέσο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας σε διεθνές επίπεδο, βασιζόμενη στους παρακάτω 4 πυλώνες:

- Λήψη μέτρων για τον περιορισμό της εξάπλωσης της τρομοκρατίας.
- Λήψη μέτρων για την πρόληψη και καταπολέμηση της τρομοκρατίας.
- Λήψη μέτρων για την Οικοδόμηση Δυνατοτήτων που θα επιτρέπουν στα κράτη μέλη να προλαμβάνουν και να καταπολεμούν την τρομοκρατία, ενισχύοντας το ρόλο των Ηνωμένων Εθνών στον τομέα αυτό.
- Λήψη μέτρων για την εξασφάλιση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλους, καθώς και του Κράτους Δικαίου ως την θεμελιώδη βάση στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας.

Πλέον των παραπάνω, στις 15 Ιουν 2017 ιδρύθηκε με την έγκριση του ψηφίσματος 71/291 της ΓΣ των Ηνωμένων Εθνών, το Γραφείο Αντιτρομοκρατίας των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Office of Counter Terrorism - UNOCT). Το Γραφείο υπό την καθοδήγηση της Γενικής Συνέλευσης, συνεργάζεται στενά με τα κράτη μέλη του ΟΗΕ, με λοιπές οντότητες των Ηνωμένων Εθνών και με διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς, για την ενίσχυση των υπαρχουσών και την ανάπτυξη νέων συνεργασιών για την αποτελεσματική πρόληψη και καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

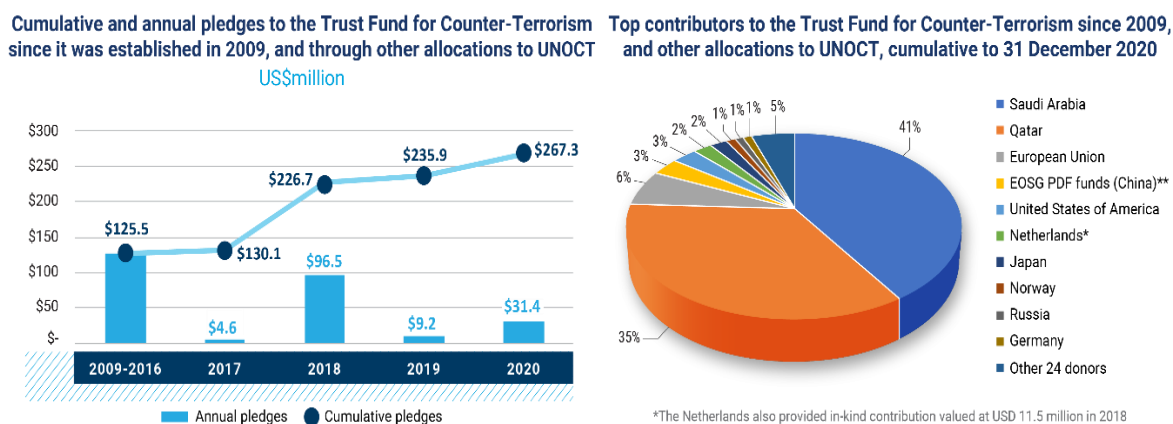
Το Γραφείο Αντιτρομοκρατικής (UNOCT) έχει πέντε κύριες λειτουργίες:

- Παροχή ηγεσίας σχετικά στις αντιτρομοκρατικές εντολές που καθορίζονται με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ

- Ενίσχυση του συντονισμού και της συνοχής μεταξύ των οντοτήτων του Παγκόσμιου Συντονισμού για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας για τη διασφάλιση της ισόρροπης εφαρμογής των τεσσάρων πυλώνων της Παγκόσμιας Αντιτρομοκρατικής Στρατηγικής του ΟΗΕ
- Ενίσχυση της παροχής βοήθειας των Ηνωμένων Εθνών για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας στην ανάπτυξη ικανοτήτων στα κράτη μέλη
- Βελτίωση της προβολής, της υπεράσπισης και της κινητοποίησης πόρων για τις αντιτρομοκρατικές προσπάθειες των Ηνωμένων Εθνών
- Διασφάλιση ότι δίδεται η δέουσα προτεραιότητα στην αντιτρομοκρατία στο σύστημα των Ηνωμένων Εθνών και ότι το σημαντικό έργο για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού ανταποκρίνονται στη στρατηγική των ΗΕ

Οι ετήσιες χρηματοδοτικές ανάγκες του UNOCT καλύπτονται σε ποσοστό 4% από τον Τακτικό Προϋπολογισμό του ΟΗΕ, ενώ το υπόλοιπο ποσό προέρχεται από τη συμβολή δωρητών (κρατών ή και μη κρατικών φορέων) στο Trust Fund των Ηνωμένων Εθνών για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας. Το Ταμείο αυτό ιδρύθηκε από τον Γενικό Γραμματέα το 2009 στο πλαίσιο του Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων (DPA) ενώ σύμφωνα με το ψήφισμα 71/291 της Γενικής Συνέλευσης που καθιέρωσε την UNOCT τον Ιούνιο του 2017, το Trust Fund μεταφέρθηκε στο UNOCT. Στα παρακάτω γραφήματα απεικονίζεται το ύψος των δωρεών καθώς και οι κυριότεροι δωρητές του Ταμείου.

Γράφημα 5 Ύψος δωρεών και κυριότεροι δωρητές του Trust Fund for Counter Terrorism.

Πηγή UN Office of Counter Terrorism

4.3.1.1 Δράσεις που έχουν αναληφθεί από το NATO

Το NATO ως Συμμαχία εθνών δεσμεύεται από τη Συνθήκη της Ουάσιγκτον και το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και προβαίνει σε μια σειρά θεμελιωδών δράσεων για την διαφύλαξη της ασφάλειας των κρατών μελών του. Σύμφωνα μάλιστα με το Άρθρο 5 του Καταστατικού του, κάθε ένοπλη επίθεση εναντίον ενός ή περισσότερων κρατών στην Ευρώπη ή στη Βόρειο Αμερική, θεωρείται επίθεση κατά όλων των κρατών του Συμφώνου. Σύμφωνα με το topic 77646 του NATO, οι κυριότερες δράσεις του NATO στον αγώνα για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας είναι οι εξής:

- Το NATO επικαλέστηκε τη ρήτρα συλλογικής άμυνας (Άρθρο 5) για πρώτη και μοναδική φορά ως απάντηση στις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπ 2001 στις ΗΠΑ. Αποτέλεσμα αυτής της δράσης ήταν η επιχείρηση «Βοήθεια του Αετού» (Eagle Assist) για τον έλεγχο του Εναερίου Χώρου των ΗΠΑ.
- Οι κατευθυντήριες γραμμές του NATO για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας εστιάζουν στις προσπάθειες της Συμμαχίας σε τρεις κύριους τομείς: Στην επαγρύπνηση - έγκαιρη ενημέρωση, στην ανάπτυξη δυνατοτήτων και στην εμπλοκή.
- Η αντιτρομοκρατική δράση του NATO εκτείνεται σε τρία βασικά καθήκοντα του NATO: συλλογική άμυνα, διαχείριση κρίσεων και συνεργατική ασφάλεια.
- Ένα ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης καθορίζει και καθορίζει το ρόλο του NATO στον αγώνα της διεθνούς κοινότητας κατά της τρομοκρατίας.
- Δημιουργήθηκε και λειτουργεί ένα Τμήμα Πληροφοριών για την Τρομοκρατία στην έδρα του NATO.
- Το NATO εκπαιδεύει, συμβουλεύει και βοηθά τις ιρακινές δυνάμεις ασφαλείας και τα ιδρύματα μέσω της αποστολής του NATO στο Ιράκ και είναι μέλος του Παγκόσμιου Συνασπισμού κατά του ISIS.
- Το NATO υποστηρίζει την ανάπτυξη νέων δυνατοτήτων και τεχνολογιών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατικής απειλής και τη διαχείριση των συνεπειών μιας τρομοκρατικής επίθεσης.
- Το NATO συνεργάζεται με εταίρους και διεθνείς οργανισμούς για να αξιοποιήσει πλήρως το δυναμικό κάθε ενδιαφερόμενου μέρους που συμμετέχει στην παγκόσμια αντιτρομοκρατική προσπάθεια.

Παρά το γεγονός ότι η λειτουργία του NATO γίνεται με πόρους που παρέχουν τα κράτη μέλη του, ενδεικτικά αναφέρεται ότι στον ετήσιο προϋπολογισμό του για το έτος 2021 προβλέπονται ότι 254,9 εκατομμύρια ευρώ που θα διατεθούν για τη

χρηματοδότηση των αποστολών και των επιχειρήσεων του NATO, συμπεριλαμβανομένης της Επιχείρησης «Αποφασιστική Υποστήριξη» (Decisive Support) στο Αφγανιστάν και στην εκπαιδευτική αποστολή του NATO στο Ιράκ.

4.3.1.1 Δράσεις που έχουν αναληφθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση

Ανάλογη είναι και η δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στον αγώνα κατά της διεθνούς τρομοκρατικής απειλής. Αν και η πρωταρχική ευθύνη για την καταπολέμηση του εγκλήματος και τη διασφάλιση της ασφάλειας ανήκει στα κράτη μέλη, η ΕΕ ως σύνολο παρέχει συνεργασία, συντονισμό και (σε κάποιο βαθμό) εργαλεία εναρμόνισης, καθώς και οικονομική υποστήριξη, για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου. Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας συγκαταλέγεται στις κύριες προτεραιότητες της ΕΕ, ενώ είναι μέρος της παγκόσμιας στρατηγικής της ΕΕ που εγκρίθηκε το 2016. Παράλληλα, η ΕΕ συνεργάζεται με διεθνείς οργανισμούς και φορείς συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), του Παγκόσμιου Αντιτρομοκρατικού Φόρουμ, του Παγκόσμιου Συνασπισμού κατά ISIL/Daesh, η Ομάδα Οικονομικής Δράσης (FATF) και το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΤΕ).

Μετά την 9/11, η ΕΕ υιοθέτησε το πρώτο της σχέδιο δράσης και, τον Ιούνιο του 2002, καθιέρωσε ένα θεμελιώδες νομοθετικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της Τρομοκρατίας. Το πλαίσιο αυτό παρέχει έναν κοινό ορισμό των τρομοκρατικών εγκλημάτων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Λίγα χρόνια αργότερα (2005), μετά τις επιθέσεις της Μαδρίτης και του Λονδίνου το 2004 και το 2005, η ΕΕ υιοθέτησε και την πρώτη γενική αντιτρομοκρατική στρατηγική, η οποία βασίζεται στο τετράπτυχο: **πρόληψη – προστασία - καταδίωξη - απάντηση**. Η στρατηγική σχεδιάστηκε για να έχει παγκόσμια εμβέλεια σε συνεργασία με χώρες εκτός ΕΕ και με άλλους διεθνείς οργανισμούς. Το Δεκέμβριο του 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε μια καινούργια αντιτρομοκρατική ατζέντα, εξελίσσοντας την υφιστάμενη στρατηγική, η οποία βασίζεται στα παρακάτω τέσσερα σκέλη: **πρόβλεψη – πρόληψη – προστασία - ανταπόκριση**.

Οι δαπάνες της ΕΕ στον τομέα της καταπολέμησης της τρομοκρατίας αυξήθηκαν με την πάροδο των ετών, ώστε να επιτραπεί καλύτερη συνεργασία μεταξύ των εθνικών αρχών επιβολής του νόμου και ενισχυμένη υποστήριξη από την Φορείς της ΕΕ που είναι αρμόδιοι για την ασφάλεια και τη δικαιοσύνη, όπως η Europol, η eu-LISA και η Eurojust. Το Ταμείο Εσωτερικής Ασφάλειας (Internal Security Fund - ISF)

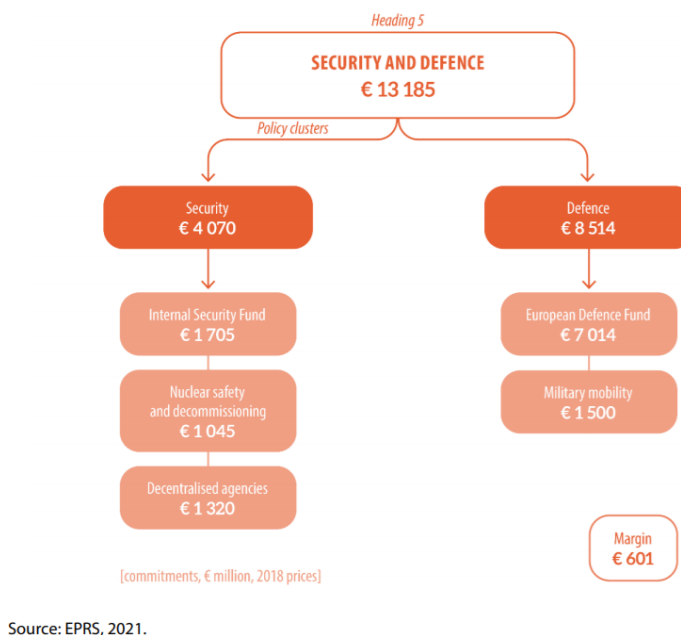
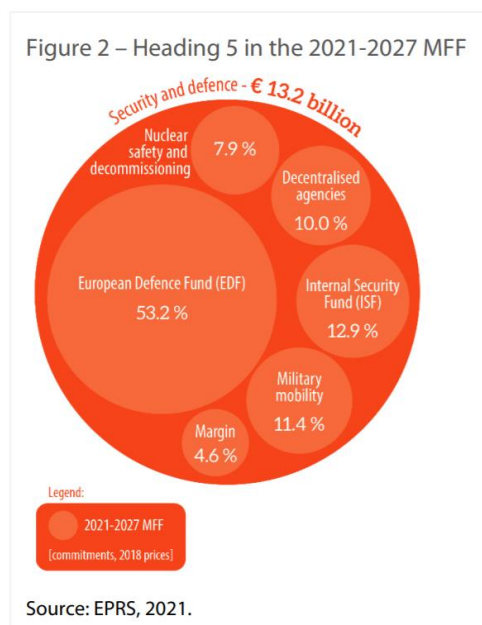

είναι το χρηματοδοτικό μέσο που έχει σχεδιαστεί για να υποστηρίξει πρωτοβουλίες ενίσχυσης της ασφάλειας στην ΕΕ. Ο στόχος του είναι τριπλός:

- Να ενισχύσει την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ και εντός των αρχών επιβολής του νόμου της ΕΕ
- να ενταθούν οι διασυνοριακές κοινές επιχειρήσεις σε σχέση με όλες τις μορφές εγκληματικότητας, ιδίως για την τρομοκρατία και τις σοβαρές και οργανωμένο έγκλημα
- Να ενισχύσει την ικανότητα για την καταπολέμηση και την πρόληψη του εγκλήματος, συμπεριλαμβανομένης της τρομοκρατίας.

Μέσα στο ISF, το κύριο συστατικό που σχετίζεται με την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας ήταν η «ISF-Police», σχεδιασμένη για να εξασφαλίσει υψηλό επίπεδο ασφάλειας στην ΕΕ και να καταπολεμήσει το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα, συμπεριλαμβανομένης της τρομοκρατίας. Ο συνολικός προϋπολογισμός του ISF για την περίοδο 2014-2020 ανήλθε σε 3,8 δις ευρώ, ενώ για την περίοδο 2021-2027 προβλέπονται να δαπανηθούν άλλα 1,7 δις ευρώ, όπως φαίνεται και στα παρακάτω γραφήματα.

Γράφημα 11 Προϋπολογισμός Internal Security Fund για τα έτη 2021 - 2027

Πηγή European Parliamentary Research Service

4.4 Κόστος ένοπλων συγκρούσεων

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, μερικές φορές η προληπτική δράση παίρνει πιο επιθετική μορφή και οδηγεί σε στρατιωτικές επιχειρήσεις. Στην περίπτωση αυτή το κόστος εκτινάσσεται σε δυσθεώρητα ύψη, καθώς μια τέτοια απόφαση συνεπάγεται τη συγκέντρωση, μεταφορά, ανάπτυξη, και υποστήριξη ολόκληρων στρατιωτικών μονάδων με τον εξοπλισμό αυτών. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο 20ετής πόλεμος στο Αφγανιστάν, ο πιο μακροχρόνιος πόλεμος στην ιστορία των ΗΠΑ, ο οποίος τερματίστηκε πρόσφατα με την αποχώρηση των αμερικάνικων στρατευμάτων από τη χώρα και την είσοδο των Ταλιμπάν στην Καμπούλ στις 15 Αυγ 2021.

Ο πόλεμος του Αφγανιστάν έχει δύο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τον καθιστούν μοναδικό. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι ότι το ΝΑΤΟ για πρώτη φορά από την ίδρυσή του υποχρεώθηκε στην ενεργοποίηση του άρθρου 5 του Βορειοαντλαντικού Συμφώνου (North Atlantic Council - Article 5) (NAC 124/2001). Αποτέλεσμα αυτού ήταν να διεξαχθούν ταυτόχρονα δύο επιχειρήσεις, μία υπό την ηγεσία των ΗΠΑ και αριθμού συμμάχων της και μια υπό την ηγεσία του ΝΑΤΟ. Η Επιχείρηση «Διαρκής Ελευθερία» (Enduring Freedom) υπό τις ΗΠΑ και το συνασπισμό 27 κρατών που σχηματίστηκε για να σταθεί στο πλευρό των ΗΠΑ στον αγώνα κατά της παγκόσμιας τρομοκρατίας, είχε ως Αντικειμενικό Σκοπό την ανατροπή του υφιστάμενου καθεστώτος και την εκρίζωση κάθε στοιχείου των Ταλιμπάν από το διοικητικό ιστό του Αφγανιστάν. Από την άλλη, η επιχείρηση «Βοήθεια του Αετού» (Eagle Assist) υπό το ΝΑΤΟ είχε ως σκοπό την υποβοήθηση του ελέγχου του Εναερίου Χώρου των ΗΠΑ παρέχοντας αεροπορικές εξόδους επ' ωφελεία της USAF (από τα μέσα Οκτωβρίου 2001 έως τα μέσα Μαΐου 2002, 830 αεροπορικά μέσα από 13 χώρες μέλη του ΝΑΤΟ πραγματοποίησαν 360 εξόδους).

Το δεύτερο χαρακτηριστικό του πολέμου είναι ότι ενώ οι καθαρά στρατιωτικές επιχειρήσεις είχαν περιορισμένη χρονική διάρκεια (102 ημέρες), οι φάσεις που ακολούθησαν, ήταν πολύ πιο μακροχρόνιες. Το νέο καθεστώς που εγκαινιάστηκε στο Αφγανιστάν ήταν ακόμη σε εμβρυακή κατάσταση και απαιτήθηκε η συνεισφορά του παραπάνω Συνασπισμού ώστε να μπορέσει να συνεχίσει τον αγώνα κατά των δυνάμεων των τρομοκρατών (οι οποίοι σύντομα άρχισαν να ανασυγκροτούνται) και τη σύγκλιση των τοπικών φυλών για την ενοποιημένη πορεία της χώρας. Ακολούθησαν 3 Φάσεις «ενοποίησης» (Consolidation I, II, III) και 1 φάση «μετάβασης» (Transition),

προτού η Επιχείρηση «Διαρκής Ελευθερία» δώσει τη θέση της (τον Ιανουάριο του 2015) στην Επιχείρηση «Φρουρός της Ελευθερίας» (Freedom's Sentinel) όπως φαίνεται στον πίνακα 3.

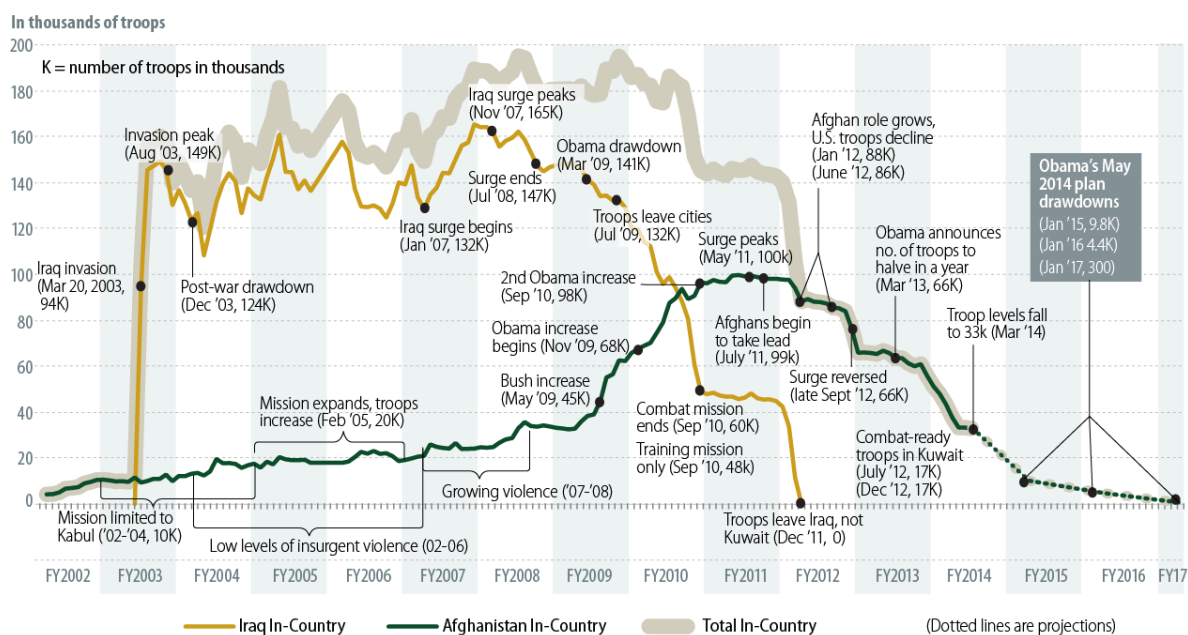
Πίνακας 3 Φάσεις της Επιχείρησης “Enduring Freedom”

Φάση Επιχείρησης	Χρονική Περίοδος
Απελευθέρωση του Αφγανιστάν	11 Σεπ 2001 – 30 Νοε 2001
Σταθεροποίηση I (Consolidation I)	1 Δεκ 2001 – 30 Σεπ 2006
Σταθεροποίηση II (Consolidation II)	1 Οκτ 2006 – 30 Νοε 2009
Σταθεροποίηση III (Consolidation III)	1 Δεκ 2009 – 30 Ιουν 2011
Μετάβαση I (Transition 1)	1 Ιουλ 2011 – 31 Δεκ 2014
Επιχείρηση “Freedom's Sentinel”	1 Ιαν 2015 – 31 Αυγ 2021

Πηγή Congressional Research Service, ίδια επεξεργασία

Κατά τη διάρκεια των φάσεων αυτών ο αριθμός του προσωπικού αυξήθηκε σημαντικά, ενώ ταυτόχρονα διεξήχθησαν και άλλες επιχειρήσεις κατά της τρομοκρατίας και σε άλλες χώρες. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέθεσε στο Κογκρέσο η Υπηρεσία Ερευνών της (Congressional Research Service, 2018), ο αριθμός του προσωπικού στο Αφγανιστάν κορυφώθηκε το 2011, όταν έφτασε τα 100.000 άτομα, όπως φαίνεται και στο παρακάτω γράφημα.

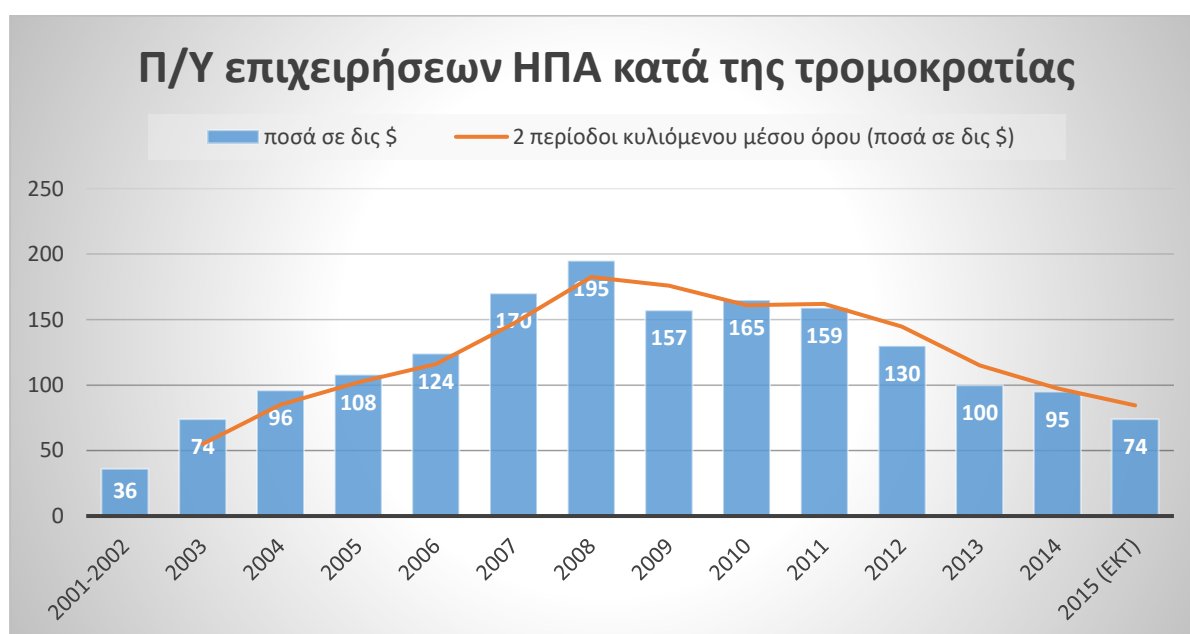
Γράφημα 12 Αριθμός στρατιωτών που συμμετείχαν σε επιχειρήσεις κατά της τρομοκρατίας

Πηγή Congressional Research Service

Η αύξηση αυτή του προσωπικού και κυρίως η μακροχρόνια παραμονή του οδήγησε σε εκτόξευση του κόστους της Επιχείρησης “Enduring Freedom”. Το κόστος αυτό ήταν ένας σημαντικός παράγοντας που ανάγκασε ήδη από το 2011 τους Αμερικανούς αξιωματούχους να σκεφτούν την απόσυρση των στρατευμάτων, καθώς το εκτιμώμενο μέσο κόστος ανάπτυξης μόνο ενός Αμερικανού στρατιώτη στο Αφγανιστάν είναι πάνω από 1 εκατομμύριο δολάρια ΗΠΑ ετησίως. Στο παρακάτω παρουσιάζεται το κόστος όλων των επιχειρήσεων κατά της τρομοκρατίας από την έναρξη αυτών έως τα τέλη του 2014 καθώς και μια εκτίμηση για το κόστος του 2015.

Γράφημα 13: Προϋπολογισμοί Επιχειρήσεων ΗΠΑ κατά της Τρομοκρατίας (2001 – 2015)

Πηγή Congressional Research Service, ίδια επεξεργασία

Τον Μάρτιο του 2019, το Υπουργείο Άμυνας των Ηνωμένων Πολιτειών εκτίμησε ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου 2001 έως 2018, οι δημοσιονομικές υποχρεώσεις που είχαν αναληφθεί στο Αφγανιστάν έφταναν τα 737,592 δις \$, με κόστος 3,714 \$ ανά φορολογούμενο.

Ωστόσο, η έρευνα του Ινστιτούτου Watson του Πανεπιστημίου Brown κατέληξε σε υψηλότερο ποσοστό της τάξης των 975 δις \$, για τα οικονομικά έτη 2001 έως 2019. Το ίδιο Ινστιτούτο εκτιμά ότι μακροπρόθεσμα μόνο ο πόλεμος στο Αφγανιστάν έχει κοστίσει συνολικά 2,261 τρις \$, από τα οποία 530 δις \$ έχουν δαπανηθεί για πληρωμές τόκων και 296 δις \$ για τη φροντίδα των βετεράνων, όπως φαίνεται και στον πίνακα 5.

Πίνακας 5: Εκτίμηση κόστους επιχειρήσεων των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν

ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΟ ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2001 - 2021	
Είδος Δαπάνης	Ποσό σε δις \$
Defense Department Overseas Contingency Operations (OCO) (War) Budget	933
State Department OCO (War) Budget	59
Defense Department Base Budget War - Related Increases	443
Veterans Care for Afgan War Vets	296
Estimated Interest on War Borrowing	530
Total Amount in Billions of USD	2,261

Γράφημα 14 Εκτίμηση κόστους επιχειρήσεων των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν

Πηγή Watson Institute for International and Public Affairs (Brown University), ίδια επεξεργασία

Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί η εισβολή των Δυνάμεων Άμυνας του Ισραήλ (Israel Defence Forces - IDF) στο έδαφος του Λιβάνου ως απάντηση στην Επιχείρηση «Αληθινή Υπόσχεση» (True Promise), της ένοπλης πτέρυγας της οργάνωσης Χεζμπολάχ (Hezbollah) η οποία προκάλεσε το θάνατο 8 Ισραηλινών στρατιωτών και την αιχμαλωσία άλλων 2. Πρόκειται για ένα πόλεμο διάρκειας 33 ημερών που ξεκίνησε το βράδυ της 12 Ιουλίου 2006 με την Επιχείρηση «Δίκαιη Ανταμοιβή» (Just Reward) που στη συνέχεια μετονομάστηκε σε «Δίκαιη Εκτροπή» (Just Lead). Οι επιχειρήσεις περιλάμβαναν την προσβολή τόσο στρατιωτικών στόχων της Χεζμπολάχ όσο και πολιτικών υποδομών του Λιβάνου, συμπεριλαμβανομένου του Διεθνούς Αεροδρομίου

Ραφήτ Χαρίρι της Βηρυτού. (The New York Times, 2006). Η Χεζμπολάχ με τη σειρά της απάντησε με μαζική εκτόξευση πυραύλων κατά περιοχών του Ισραήλ.

Το οικονομικό κόστος για την ισραηλινή πλευρά ήταν ιδιαίτερα μεγάλο. Η κινητοποίηση του στρατιωτικού μηχανισμού μάλιστα, η οποία προκάλεσε κινητοποίηση μεγάλου αριθμού εφέδρων και επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας, κόστισε περισσότερο από την αποκατάσταση των ζημιών του πολέμου. Το άμεσο στρατιωτικό κόστος ήταν 2,970 δις Ευρώ και οι δαπάνες για ανοικοδόμηση και χρηματική βοήθεια ανήλθαν σε 1,180 δις. Οι απώλειες όμως για το ΑΕΠ της χώρας έφτασαν το 6,42 δις, οι απολεσθέντες φόροι τα 376 εκ και οι απώλειες από τον τουρισμό στα 884 εκ Ευρώ. Συνολικά το κόστος του 33ημερου πολέμου ανήλθε σε 13,81 δις \$ (Hever- Βογιατζή, 2007). Λαμβάνοντας υπόψη ότι το ετήσιο ΑΕΠ του Ισραήλ είναι περίπου 155 δις \$, συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για ένα πολύ ακριβό εγχείρημα.

Αντίστοιχα ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του κόστους που κλήθηκε να πληρώσει το κράτος του Λιβάνου, ως κράτος που επιτρέπει τη δράση της τρομοκρατικής οργάνωσης Χεζμπολάχ στο έδαφός της. Η ένοπλη επίθεση του Ισραήλ έπληξε μεγάλα τμήματα της λιβανικής πολιτικής υποδομής. Συνολικά εκτιμάται ότι κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, καταστράφηκαν περίπου 640 χιλιόμετρα οδικών αξόνων, 70 γέφυρες, 75 σιδηροδρομικούς σταθμούς και εγκαταστάσεις, 3 αεροδρόμια εκ των οποίων το Διεθνές Αεροδρόμιο Rafic Hariri της Βηρυτού, λιμάνια, εγκαταστάσεις επεξεργασίας νερού και λυμάτων, ηλεκτρικές εγκαταστάσεις, 32 πετρελαϊκούς σταθμούς, 900 εμπορικές κατασκευές, έως 350 σχολεία, 2 νοσοκομεία και 15.000 σπίτια, ενώ άλλα περίπου 130.000 σπίτια υπέστησαν ζημιές. Οι οικονομικές απώλειες για το Λίβανο υπολογίζονται σε 7,2 δις \$, (Σαλαβράκος, 2018), ένα ποσό τεράστιο για μια χώρα της οποίας το ετήσιο ΑΕΠ ανέρχεται στα 22 δις \$.

5. ΣΥΝΟΨΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗ

5.1 Σύνοψη – Συμπεράσματα

Στα προηγούμενα κεφάλαια αναδείχθηκαν θέματα τα οποία έχουν να κάνουν με την έννοια της τρομοκρατίας, τα μέσα που διαθέτουμε για την επιστημονική της προσέγγιση, τις οικονομικές συνέπειες αυτής, αλλά και το κόστος που επωμίζονται οι χώρες προκειμένου να μετριάσουν αλλά και να αντιμετωπίσουν την απρόβλεπτη αυτή απειλή. Επιπλέον, έγινε μια προσπάθεια σκιαγράφησης του προφίλ της σύγχρονης τρομοκρατίας εστιάζοντας στη δράση της κατά τον 21^ο αιώνα, ώστε να εντοπιστούν οι σύγχρονες τάσεις της όσον αφορά την επιλογή των στόχων της και τον τρόπο δράσης της. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη τους είναι:

- Η τρομοκρατία, είναι ένα φαινόμενο με ρίζες που χάνονται βαθιά στο παρελθόν. Ενώ όμως η Φύση της ¹⁰ παραμένει η ίδια με βασικά στοιχεία της την βία και τον φόβο, ο Χαρακτήρας της μεταβάλλεται διαρκώς, προσαρμοζόμενος στις απαιτήσεις της εποχής και στα μέτρα που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις για την αντιμετώπισή της. Επομένως, το ενδεχόμενο κάποια στιγμή να εξαφανιστεί είναι σχεδόν αδύνατο. Αντίθετα οι σύγχρονες τάσεις της σε συνδυασμό με την παγκοσμιοποίηση, τους διεθνείς δεσμούς (π.χ. εμπόριο, παγκόσμια δίκτυα, προσφυγικές ροές) και τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας αναμένεται να συμβάλουν σε μια ταχύτερη διάδοση της βίας διασυννοριακά, η οποία μπορεί να αυξήσει την πολιτικοοικονομική ευπάθεια των κοινωνιών.
- Η παγκοσμιοποίηση έχει μεν αυξήσει την ανθεκτικότητα των οικονομιών απέναντι σε σοκ μεγάλης κλίμακας, ταυτόχρονα όμως έχει βοηθήσει στη διάχυση των συνεπειών τοπικών γεγονότων (π.χ. μιας τρομοκρατικής επίθεσης) και στο ευρύτερο περιβάλλον. Δεδομένων των πολιτικών και οικονομικών αλληλεξαρτήσεων, οι οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας μπορεί να ξεπεράσουν τις εθνικές οικονομίες, επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο την τρωτότητά τους.
- Οι τρομοκρατικές επιθέσεις έχουν την ικανότητα να επηρεάζουν διάφορους τομείς της οικονομίας όπως το εμπόριο, τις εξαγωγές, τις μεταφορές, τον

¹⁰ Σύμφωνα με το ΔΚ 30-1, «Η Σχεδίαση στο Στρατό Ξηράς» η Φύση ενός φαινομένου παραμένει αναλλοίωτη στο χρόνο, ενώ ο Χαρακτήρας του μεταβάλλεται διαρκώς, προσαρμοζόμενος στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της κάθε εποχής.

τουρισμό, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα (τράπεζες), τις δημόσιες δαπάνες κ.α.. Είναι προφανές ότι δεν εμφανίζουν όλοι οι προαναφερόμενοι τομείς τον ίδιο βαθμό αντίδρασης στις τρομοκρατικές επιθέσεις. Για παράδειγμα, οι αεροπορικές μεταφορές και ο τουριστικός κλάδος δείχνουν περισσότερο ευάλωτοι σε τέτοιου είδους επιθέσεις. Την ίδια στιγμή όμως υπάρχουν όμως και τομείς όπου καταγράφονται θετικά αποτελέσματα, ως απόρροια του φαινομένου της τρομοκρατίας. Τέτοιοι τομείς είναι αυτοί της παραγωγής ασφάλειας και της αμυντικής βιομηχανίας.

- Οι οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας ποικίλλουν ανάλογα με την οικονομική ανάπτυξη μιας οικονομίας, καθώς και την κλίμακα, τον αντίκτυπο και τη συνέχιση της τρομοκρατικής δραστηριότητας. Οι ανεπτυγμένες χώρες αντιμετωπίζουν μόνο βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις, αφενός γιατί τα τρομοκρατικά περιστατικά σε αυτές είναι συνήθως σπάνια, αφετέρου γιατί οι ίδιες είναι πιο ώριμες και πιο ανθεκτικές στις βραχυπρόθεσμες διαταραχές. Όπως αποδεικνύεται και από τις μελέτες περιπτώσεων, οι χώρες αυτές έχουν καταφέρει να δημιουργήσουν τις απαιτούμενες συνθήκες ώστε να επιτευχθεί η αποκαλούμενη «συστημική ανθεκτικότητα».
- Ενώ η ωριμότητα μιας οικονομίας είναι σημαντική για να αντέξει μια τρομοκρατική επίθεση, δεν αποτελεί από μόνη της επαρκή προϋπόθεση. Όπως επισημαίνεται στη βιβλιογραφία, κατάλληλες αντιδράσεις απόκρισης είναι απαραίτητες για να περιορίσουν την κλιμάκωση των αρνητικών επιπτώσεων. Η ικανότητα των κυβερνήσεων να εφαρμόσουν κατάλληλες νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές και να αποκαθιστούν την εμπιστοσύνη στην οικονομία αποτελούν κρίσιμο μέρος για τον μετριασμό των επιπτώσεων. Τα παραδείγματα της Federal Reserve και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας για την αντιμετώπιση των αναταράξεων στα χρηματιστήρια των ΗΠΑ (ύστερα από την 9/11) και της Ευρώπης (ύστερα από τα χτυπήματα σε Λονδίνο, Μαδρίτη, Παρίσι, Βρυξέλλες) αποτελούν την έμπρακτη απόδειξη των παραπάνω.
- Από την άλλη πλευρά, η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας απαιτεί μια ρεαλιστική προσέγγιση. Η δημόσια γνώμη συχνά θεωρεί τους τρομοκράτες παράλογους ή τρελούς. Μια οικονομική θεώρηση όμως αυτής αποδεικνύει το αντίθετο. Ο Carlan (2006), αναφέρει ότι ο μέσος τρομοκράτης ενεργεί ως Homo Economicus. Πρόκειται δηλαδή για λογικό άτομο, που προσπαθεί να μεγιστοποιήσει το κέρδος του. Για την αντιμετώπισή της είναι κρίσιμη η

χρησιμοποίηση οικονομικών μοντέλων, ανάλογων με εκείνα που χρησιμοποιούνται για την κατανόηση και την αντιμετώπιση του εγκλήματος (πρωτοχρησιμοποιήθηκαν από τον Becker το 1968). Τα μοντέλα αυτά αντιμετωπίζουν τους τρομοκράτες ως λογικούς δρώντες και μας δείχνουν ότι η δράση της τρομοκρατίας περιορίζεται όταν αυξάνεται το κόστος υλοποίησής της, όταν μειώνονται τα οφέλη της (βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα) και όταν αυξάνεται το αντίστοιχο κόστος ευκαιρίας.

- Σε κάθε περίπτωση, η προσπάθεια αντιμετώπισης της τρομοκρατίας, έχει το δικό της οικονομικό αντίκτυπο. Όπως μάλιστα παρατηρούν οι Chen & Siems (2004), αλλά και ο Brück (2006) οι επιπτώσεις που προκύπτουν από τις αντιδράσεις ασφαλείας θα μπορούσαν να υπερτερούν των επιπτώσεων των ίδιων των τρομοκρατικών επιθέσεων. Επιπλέον για την περίπτωση της παγκόσμιας τρομοκρατίας απαιτείται ο συντονισμός και η συνεργασία μεταξύ των κρατών. Δεδομένης της ανισότητας της οικονομικής ισχύος των κρατών, υπάρχουν κάποιες κυβερνήσεις που δαπανούν μεγαλύτερα ποσά στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας, άλλες που δαπανούν μικρότερα, ενώ δεν εκλείπουν και οι περιπτώσεις κρατών που απολαμβάνουν υψηλότερα επίπεδα ασφαλείας χωρίς να συνεισφέρουν στον κοινό αγώνα, ενεργώντας ως «λαθρεπιβάτες»¹¹.
- Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε ότι κάθε κράτος, ανάλογα με την ιστορία του και την κουλτούρα του αποφασίζει τον τρόπο δράσης του απέναντι στην τρομοκρατική απειλή. Χώρες όπως οι ΗΠΑ ή το Ισραήλ καταφεύγουν συνήθως στη χρήση της αποκαλούμενης «σκληρής» ισχύος, με τη χρήση στρατιωτικών μέσων και την εκτέλεση επιχειρήσεων σε κράτη που θεωρούνται ότι υποθάλλουν έδρες ή μέλη τρομοκρατικών οργανώσεων. Αντίθετα στο χώρο της ΕΕ είθισται να υιοθετείται η αποκαλούμενη «ήπια» ισχύς, η οποία εκφράζεται με την μορφή της Κοινής Πολιτικής και Ασφαλείας και Άμυνας (ΚΠΑΑ – Common Security and Defense Policy-CSDP). Σε κάθε περίπτωση, η εκάστοτε πολιτική ηγεσία πριν λάβει οποιαδήποτε απόφαση σχετικά με στρατιωτική επέμβαση, θα πρέπει να λάβει υπόψη πως κάθε μορφή επιχειρήσεων προσθέτει σημαντικά έξοδα στον αμυντικό προϋπολογισμό και κατ' επέκταση στον εθνικό προϋπολογισμό μιας χώρας. Οι δαπάνες αυτές αποστερούνται από άλλους τομείς της πολιτικής ζωής και θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για

---

¹¹ Ο όρος αποδίδεται ως free riders

τη βελτίωση του επιπέδου αυτής. Με άλλα λόγια το κόστος ευκαιρίας κάθε είδους πολεμικής επιχείρησης είναι πολύ μεγάλο και επομένως η εκάστοτε κυβέρνηση θα πρέπει να είναι απόλυτα σίγουρη για το κέρδος που πρόκειται να αποκομίσει από μια τέτοια απόφαση.

5.2 Αντικείμενα που επιδέχονται βελτίωσης

Με βάση τα παραπάνω συμπεράσματα κρίνεται χρήσιμο να αναφερθούν κάποιες (υποκειμενικές) παρατηρήσεις σχετικά με αντικείμενα που μπορούν να βελτιωθούν ώστε η μελέτη της των οικονομικών συνεπειών της τρομοκρατίας να είναι πιο ολοκληρωμένη.

- Η βιβλιογραφία που αναφέρεται στα οικονομικά της ασφάλειας επικεντρώνεται στις επιπτώσεις που προκαλούν οι τρομοκρατικές δράσεις, ενώ θέτει σε δεύτερη μοίρα τη μελέτη των επιπτώσεων που προκύπτουν από τις αντιδράσεις στην τρομοκρατία. Όπως όμως αναφέρθηκε στις προηγούμενες ενότητες, οι πρώτες συνήθως είναι παροδικές στις μεγάλες οικονομίες, ενώ οι δεύτερες δύναται να έχουν ισχυρότερο αποτύπωμα στην οικονομία μιας χώρας.
- Επιπλέον, ένας αριθμός μελετητών αντιμετωπίζει ξεχωριστά την τρομοκρατία και τα μέτρα αντιμετώπισής της, σαν να μην υφίσταται καμία σχέση μεταξύ τους. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να τονισθεί πως μεταξύ των δύο αυτών συνιστωσών υφίσταται μια δυναμική σχέση που οδηγεί κάθε μια από αυτές σε περαιτέρω προσαρμογή και εξέλιξη. Επομένως η ταυτόχρονη μελέτη τους, μαζί με άλλους παράγοντες που σχετίζονται με την ασφάλεια, όπως το οργανωμένο έγκλημα και οι συγκρούσεις, επιβάλλεται.
- Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως το παράδειγμα της 9/11, χωρίς καμία αμφιβολία αποτελεί σημείο αναφοράς για τη μελέτη της τρομοκρατίας, καθώς ήταν με διαφορά το μεγαλύτερο τρομοκρατικό χτύπημα. Επιπλέον ήταν το γεγονός που λειτούργησε ως θρυαλίδα για την επιστημονική προσέγγιση της τρομοκρατίας και την εκπόνηση μεγάλου αριθμού σχετικών μελετών. Παρ' όλα αυτά η μελέτη της δεν μπορεί να αποτελέσει οδηγό για την μελέτη των λοιπών «συμβατικών» τρομοκρατικών επιθέσεων ανά τον κόσμο. Εκτός από τη διαφορά στο μέγεθος, πρέπει να σημειωθεί πως η 9/11 ήταν ένα μεμονωμένο περιστατικό, ενώ ο πιο συνηθισμένος τρόπος δράσης των τρομοκρατικών οργανώσεων περιλαμβάνει επιθέσεις μικρής κλίμακας και σε συχνότερη βάση.

6. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΜΕΛΕΤΗ

Ολοκληρώνοντας το παρόν πόνημα κρίνεται χρήσιμο να αναφερθούμε σε ένα αριθμό θεμάτων που κατά την άποψη του γράφοντα επιδέχονται επιπλέον μελέτης και ανάλυσης.

- Ως μεγαλύτερη πρόκληση για το εγγύς μέλλον, κρίνεται η εξέταση των επιπτώσεων στην οικονομία και τις αγορές, των νεότερων μορφών τρομοκρατίας, με σημαντικότερη αυτή της κυβερνοτρομοκρατίας (cyber – terrorism). Η ψηφιακή εποχή στην οποία ζούμε, χρησιμοποιεί κατά κόρον ηλεκτρονικά βοηθήματα, σε σημείο που να θεωρείται πως έχει πλέον καταστήσει τη ζωή των ανθρώπων δέσμια της τεχνολογίας. Το σύνολο της οικονομικής, και όχι μόνο, δραστηριότητας διεκπεραιώνεται ηλεκτρονικά, παρέχοντας σε φιλόδοξους τρομοκράτες απεριόριστες δυνατότητες επέμβασης και ανατροπής της κανονικότητάς της (διακόπτοντας πχ την παροχή ηλεκτρικής ενέργειας).
- Επιπλέον, η υφιστάμενη βιβλιογραφία έχει δώσει υπερβολική βαρύτητα στις επιπτώσεις της τρομοκρατίας στις αναπτυσσόμενες, βιομηχανικές και μη, χώρες του Δυτικού κόσμου. Όπως όμως έχει αποδειχθεί, η πλειοψηφία των τρομοκρατικών χτυπημάτων λαμβάνει χώρα σε σχετικά λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, ενώ η οικονομική ανάπτυξη τους είναι εκείνη που επηρεάζεται περισσότερο τόσο από την ίδια την τρομοκρατία όσο και από μέτρα ασφαλείας που καλούνται να λάβουν οι κυβερνήσεις. Κρίνεται επομένως σκόπιμη η στροφή της προσοχής προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, η συλλογή επιπλέον στοιχείων και η εκπόνηση ανάλογων μελετών. Αναγνωρίζεται βέβαια η δυσκολία στην πρόσβαση σε αξιόπιστα στοιχεία σε αριθμό κρατών, καθώς οι υφιστάμενες βάσεις δεδομένων είναι περιορισμένες, ή και οι ίδιες οι κυβερνήσεις πιθανόν να αποκρύπτουν στοιχεία για δικές τους σκοπιμότητες.
- Ένα άλλο ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός είναι ο περιορισμένος αριθμός γνώσεων σχετικά με τη διάχυση των επιπτώσεων της τρομοκρατίας σε γειτονικές χώρες τόσο του αναπτυσσόμενου, όσο και του αναπτυσσόμενου κόσμου. Το παραπάνω αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση της ΕΕ, μιας ενιαίας οικονομικής (και όχι μόνο) περιοχής, οι πολίτες της οποίας μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα από το ένα κράτος στο άλλο. Η μελέτη του τρόπου με τον οποίο η

τρομοκρατία σε ένα κράτος μέλος επιφέρει επιπτώσεις και στα άλλα κράτη μέλη, κρίνεται ως επωφελής για τις κυβερνήσεις, ενώ μπορεί να αποτελέσει και κριτήριο για τον αν η ένταξη στην ΕΕ ενισχύει την ανθεκτικότητα των εθνικών οικονομιών και της οικονομίας της ΕΕ στο σύνολό της.

- Τέλος, κρίνεται επωφελής η επιπλέον μελέτη των τομέων που καλύπτονται από τις διαθέσιμες Βάσεις Δεδομένων. Με τον τρόπο αυτό θα είναι εφικτή η ευκολότερη αναζήτηση, αλλά και η παραγωγή ακριβέστερων συμπερασμάτων. Η ανάλυση που πραγματοποίησε ο Drakos (2009), θεωρείται ως ένας ικανοποιητικός οδηγός για μελλοντικούς ερευνητές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αθανασίου, Β. (2010) “Οικονομία και Εξωγενείς Διαταρακτικοί Παράγοντες: Οι Επιδράσεις των τρομοκρατικών ενεργειών στις αγορές συναλλάγματος σε Ελλάδα και Μεγάλη Βρετανία”, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Βογιατζή, Β. (2007). Η ήττα των νικητών: Ιράκ, Λίβανος, Παλαιστίνη, Αφγανιστάν, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Καμύ, Α. (2003). Σκέψεις για την Τρομοκρατία, Καστανιώτη, Αθήνα, σελ.18-19
- Κόλλιας, Χ., Παπαστάμου, Σ., Σταγιάννης, Α. (2018). Κείμενα στην Οικονομική της Άμυνας και της Ασφάλειας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος
- Κόλλιας, Χ.(2017). “Οικονομικά της Άμυνας”, Εκδόσεις Τουρίκη, Αθήνα
- Κολιόπουλος, Κ. (2008). Η Στρατηγική Σκέψη Από Την Αρχαιότητα Έως Σήμερα, Ποιότητα, σελ 41- 44
- Λαζαρίδης, Μ. (2018) “Η Αντίδραση των αγορών χρήματος και κεφαλαίου σε τρομοκρατικές επιθέσεις: Η περίπτωση των επιθέσεων στις Βρυξέλλες το Μάρτιο του 2016”, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Μπόση, Μ.(2000). «Περί Ορισμού της Τρομοκρατίας», Π Τραύλος, Αθήνα
- Σαλαβράκος, Ι(2018). Κείμενα στην Οικονομική της Άμυνας και της Ασφάλειας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος
- Heywood, A. (2013) Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Στη Παγκόσμια Εποχή, Κριτική, σελ. 385- 389
- Rohan Gunaratna (2004) Αλ Κάιντα Το Παγκόσμιο Δίκτυο του Τρόμου, Σύγχρονοι Ορίζοντες, σελ 60, 345

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Abadie, A., Gardeazabal, J. (2008) “Terrorism and the world Economy”, European Economic Review, 52, pp.1-27
- Abel, A. B. & Bernanke B.S (1998) Macroeconomics. Third Edition. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley
- Ahlfeldt, G. M., Franke, B., Maennig, W. (2015) “Terrorism and international tourism: the case of Germany”, Jahrbücherfür National ökonomie und Statistik, 235 (1), pp. 3-21

- Amihud Yand Wohl,A (2004); Political news and stock prices: The case of Saddam Hussein contracts, *Journal of Banking & Finance* Volume 28, Issue 5, May 2004, pp. 1185-1200
- Arce A., Sandler T.(2005), Counterterrorism: A Game-Theoretic Analysis, *The Journal of Conflict Resolution* Vol. 49, No. 2, pp. 183-200
- Arin, K. P., Ciferri, D., Spagnolo N. (2008) “The price of terror: The effects of terrorism on stock market returns and volatility”, *Economic Letters*, 101 (3) pp.164-167
- Arvanitidis P. – Economou A. – Kollias Ch (2016): Terrorism’s effects on social capital in European countries, *Public Choice* vol 169, pp. 231–250
- Baily, M. N. (2001). *Economic policy following the terrorist attacks*. Washington DC., Institute for International Economics
- Bandyopadhyay, S., Sandler, T., Younas, J., (2018) “Trade and Terrorism: A Disaggregated Approach”, *Journal of Peace Research*, 55 (5), pp.656-670
- Bardwell H& Iqbal M (2020) *The Economic Impact of Terrorism from 2000 to 2018*, *Peace Economics. Peace Sciences. Pub.* 2021; 27(2),pp. 227–261
- Boaz Ganor (2002) *Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter? Police Practice and Research: An International Journal*, vol. 3:4, pp. 287-304.
- Blomberg, S. B., and A. Mody. (2005). *How Severely Does Violence Deter International Investment? Claremont Colleges Economics Departments Working Paper (2005–01)*.
- Blomberg, S. B., Hess, G. D. & Orphanides, A. (2004). “The Macroeconomic Consequences of Terrorism,” *Journal of Monetary Economics*, 51(5), pp. 1007-1032.
- Blomberg, S. B., Hess, G. D. (2006) “How much does violence tax trade?” *The Review of Economics and Statistics*, 88 (11), pp. 599-612
- Brown M., Cote Owen Jr., Lynn-Jones S., Miller S. (2010). *Contending with Terrorism:Roots, Strategies and Responses*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press
- Brück, T., (ed), (2007). *The economic analysis of terrorism*. Abingdon, Routledge.
- Brück, T., Karaisl, M., and Schneider, F. (2008). *A Survey of the Economics of Security. Economics of Security Working Paper 1*, Berlin: Economics of Security.
- Burda, M., Wyplosz, C. (2013) “*Macroeconomics. A European Text*”, Sixth Edition, Oxford: Oxford University Press, United Kingdom

- Chen, A. H., Siems, T. F. (2004) "The effects of terrorism on global capital markets", *European Journal of Political Economy*, 20 (2), pp. 349-366
- Coughlin, C. C., J. P. Cohen, and Kahn, S. R. (2002). "Aviation security and terrorism: a review of the economic issues." *Federal Reserve Bank of St. Louis Review* 84(5), pp. 9-24.
- Crain, N. V., Crain, W. M. (2006) "Terrorized economies", *Public Choice*, 128 (5), pp.317-349
- Drakos, K., Kutan, A. M. (2003) "Regional effects of terrorism on tourism in three Mediterranean countries", *Journal of Conflict Resolution*, 47, pp.621-641
- Drakos, K. (2010a) "Terrorism activity, investor sentiment and stock returns", *Review of Financial Economics*, 19, pp.128-135
- Drakos, K. (2010b) "The determinants of terrorist shock's cross-market transmission", *The Journal of Risk Finance*, 11, pp.147-163
- Eckstein, Z., Tsiddon, D. (2004) "Macroeconomic consequences of terror: theory and the case of Israel", *Journal of Monetary Economics*, 51 (5), pp.971-1002
- Egger, P., Gassebner, M. (2014) "International terrorism as a trade impediment?" *Oxford Economics Papers*, 67 (1), pp.42-62
- Enders, W., Sandler, T.G Parise, G. F. (1992) "An econometric analysis of the impact of terrorism on tourism", *Kyklos*, 45 (4), pp.531-534
- Enders, W & Sandler, T. (1996): *Terrorism and Foreign Direct Investments in Spain and Greece* *Kyklos*, 49 (3), p.p 331-352
- Enders, W., Sandler, T. (2012) "The Political Economy of Terrorism", Cambridge: Cambridge University Press, Second Edition
- Frey B. & Kucher M (2000) World War II as reflected on capital markets. *Economics Letters*,69, pp.187-191
- Frey B. & Kucher M (2001) Wars and markets: How bond values reflect the II World War. *Economica* 68, pp. 317-333.
- Frey, B. S. and S. Lüchinger (2005). *Measuring Terrorism. Law and the State: A Political Economy Approach*. A. Marciano and J.-M. Josselin, *New Horizons in Law and Economics series*. Cheltenham,,U.K. and Northampton, Mass.: Elgar: pp.142-181.
- Frey, B., S. Lüchinger, and Stutzer, A. (2004). "Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism." *Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich Working Paper Series* 205.

- Frey, B. S., S. Lüchinger, and Stutzer, A. (2006). "The Life Satisfaction Approach to the Value of Public Goods: The Case of Terrorism."
- Frey B., Luechinger S.& Stutzer A.(2007). Calculating Tragedy: Assessing The Costs Of Terrorism, *Journal Of Economic Surveys* Vol. 21, No. 1
- Gaibulloev, K., & Sandler, T. (2008). "Growth Consequences of Terrorism in Western Europe." *Kyklos* 61 (3), p.p 411–424.
- Gaibulloev, K., Piazza, J. A., Sandler, T. (2017). "Regime Types and Terrorism" *International Organization*, 71 (3), pp. 491-522
- Gaibulloev K, Dandler T (2019) What We Have Learned about Terrorism since 9/11, *Journal of Economic Literature* 2019, 57(2), pp. 275–328
- Gulley, D., Sultan, J. (2008) "Risk premium, volatility and Terrorism: New evidence", Bentley College, Working paper
- Gupta, S., Clements, B., Bhattacharya, R., Chakravarti, S. (2004) "Fiscal consequences of armed conflict and terrorism in low- and middle-income countries", *European Journal of Political Economy*, 20, pp. 403-421
- Hobijn, B. (2003). "What Will Homeland Security Cost?" *Economic Policy Review* 8(2), pp. 21- 33.
- Hummels, D. (2002). Time as a trade barrier. mimeo.
- Jackson, B. A., Dixon, L., Greenfield, V. A. (2007) "Economically Targeted Terrorism: A Review of the Literature and a Framework for Considering Defensive Approaches", Santa Monica: RAND Corporation
- Jenkins B. (2005) *International Terrorism A New Kind of Warfare*, RAND Corporation
- Kleindorfer, P. R. & Saad, G. H. (1974). "Managing Disruption Risks in Supply Chains." *Production and Operations Management Society*.
- Klein, L. R., Ozmucur, S. (2002) "Consumer Behavior under the Influence of Terrorism within the United States", *Journal of Entrepreneurial Finance and Business Ventures*, 7 (3), pp.1-16
- Kollias, C., Papadamou, S. & Stagiannis A. (2009). *Terrorism and Capital Markets: The Effects of the Madrid and London Bomb Attacks*, Mimeograp
- Kollias, C., Papadamou, S. & Stagiannis A. (2011) *Terrorism and capital markets: the effects of the Madrid and London bomb attacks*, *International Review of Economics and Finance* 20, pp. 532-541
- Kollias, C., Kyrtso C., & Stagiannis A. (2013). The effects of terrorism and war on the oil price–stock index relationship, *Energy Economics*, 40, pp. 743–752

- Kollias C. Papadamou S. and Arvanitis V. (2013). Does Terrorism Affect the Stock-Bond Covariance? Evidence from European Countries, *Southern Economic Journal* 2013, 79(4), pp. 832–848
- Kollias C., Papadamou S. (2017). Peace and Tourism: A nexus? Evidence from developed and developing countries, *The Singapore Economic Review*, pp. 1-17
- Krieger T, Meierrieks D. (2008). What causes terrorism? *Public choice*, 147, pp.3-37
- Kunreuther H., Michel-Kerjan E.&Porter B (2003): *Assesing Managing and Financing Extreme Events: Dealing with Terrorism*, Working Paper 10179, Cambridge, National Bureau of Economic Research
- Kydd, A., & Walter, B. (2006). The strategies of terrorism. *International Security*, 31(1), pp. 49-80.
- Kyung, C., Mun, C. (2005) "Contagion and impulse response of international stock markets around the 9/11 attacks", *Global Finance Journal*, 16, pp.48–68
- Lee, D. R. (1988). "Free Riding and Paid Riding in the Fight against Terrorism." *American Economic Review*. 78 (2), pp. 22-26
- Lenain, P., M. Bonturi, and Koen, V. (2002). "The Economic Consequences of Terrorism." OECD, Working papers 334, Department of Economics, Paris: OECD.
- Liargovas, P. & Repousis, S. (2010). The Impact of Terrorism on Greek Banks' Stocks: An Event Study, *International Research Journal of Finance and Economics*, 51, pp.88-96
- Llussa, X. and J. Tavares (2008). "Economics and Terrorism: What We Know, What We Should Know and the Data We Need.", *Economic Development, and Political Openness*
- Llussa, X. and J. Tavares (2007). The economics of terrorism: a synopsis, *The Economics of Peace and Security Jojrnal*, 2, pp. 61-70.
- Locatelli A. (2015) "What is terrorism? Concepts, definitions and classifications" In *Understanding Terrorism*, Emerald Insight, pp. 1-23.
- Markoulis, S., Katsikides, S. (2018) "The Effect of Terrorism on Stock Markets: Evidence from the 21st Century", *Terrorism and Political Violence*
- Markoulis, S., Neofytou N. (2019) "The impact of terror attacks on global sectoral capital markets: An empirical study *The economics of peace and security*, Global capital markets Vol. 14, No. 1, pp. 46-59

- Masciandaro D. (2017). *Global Financial Crime, Terrorism, Money laundering & offshore centers*, Routledge 2017, pp. 61-125.
- Maurer, V. (2007). *The European Union and Counter-Terrorism*. Zuerich, Centre for Security Studies, ETH.
- McKinsey (2006). *An executive take on the top business trends: A McKinsey Global Survey*.
- Michel-Kerjan, E. O. and B. Pedell (2007). "How Does the Corporate World Cope with Mega-Terrorism? Puzzling Evidence from Terrorism Insurance Markets." *Journal of Applied Corporate Finance*.18 (4), pp. 61-75
- Mueller J. Stewart M (2014). *Evaluating Counterterrorism Spending*, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 28, Number 3, pp. 237–248
- Nikkinen, J., Omran, M., Sahlstrom, P., Aijo, J. (2008) "Stock returns and volatility following the September 11 attacks: Evidence from 53 equity markets", *International Review of Financial Analysis*, 17, pp.27-46
- Nitsch, V., Schumacher, D. (2004) "Terrorism and international trade: an empirical investigation", *European Journal of Political Economy*, 20 (2), pp.423-433
- Nitsch. V. & Rabaud I, (2021), *Under Attack: Terrorism and International Trade in France, 2014-16 CESifo Working Papers*
- Park, J. S., Newaz, M. K. (2018) "Do terrorist attacks harm financial markets? A metaanalysis of event studies and the determinants of adverse impact", *Global Finance Journal*, 37, pp.227-247
- Purnell, S. W. and E. S. Wainstein (1981). *Problems of U.S. businesses operating abroad in terrorist environments*, U.S. Department of Commerce.
- Rapoport D. A & Lude , J. (2004). *Modern terror: The four waves*.
- Rose, A. & Blomberg, B. (2010) *Total Economic Consequences of Terrorist Attacks: Insights from 9/11* *Peace Economics Peace Science and Public Policy* 16(1):
- Rosendorff .B.P, Sandler T. (2004). *Too Much of a Good Thing?: The Proactive Response Dilemma*, *Journal of Conflict Resolution*, Vol 48, 5
- Rudner Martin (2013) *Al Qaeda's Twenty-Year Strategic Plan: The Current Phase of Global Terror*, *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.36:12, pp. 953-980.
- West, D. M. and M. Orr (2005). "Managing Citizen Fears: Public Attitudes Toward Urban Terrorism." *Urban Affairs Review* 41(September), pp. 93-105.
- Sandler, T., Enders, W. (2008a) "Transnational Terrorism: An Economic Analysis", *Copenhagen Consensus 2008, Challenge paper*, (6 March 2008)

- Sandler, T., Enders, W. (2008b) "Economic Consequences of Terrorism in Developed and Developing Countries: An Overview", *Terrorism and Economic Development*, (Cambridge: Cambridge University Press), pp.17-47
- Schmid A. P. (2004) *Frameworks For Conceptualising Terrorism, Terrorism and Political Violence*, 16:2, pp.197-221
- Schmid, A. (2011). *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Routledge
- Schneider, F. (2009) *Illegal financial transactions of organized crime and terrorist organizations: some facts*. In M. Kreutner (ed.), *Practice Meets Science: Contemporary Anti-Corruption Dialogue (IACSS 2009)*, pp.91–106.
- Schneider F , Bruck T, Meierrieks D. (2015), *The economics of counterterrorism: a survey*, *Journal of Economic Surveys* Vol. 29, No. 1, pp. 131–157
- Stevens, B. (2003). *Factors Shaping the Demand for Security Goods and Services*. Paper presented at the OECD Forum for the Future on The Security Economy, Paris.
- Suder, G., (ed), (2004). *Terrorism and the international business environment: the security-business nexus*. Cheltenham, Elgar
- Sykes R (2005) *The Defence Industry in the 21st Century*, Price Waterhouse Cooper.
- Walkenhorst, P. and Dihel, N. (2002). "The Impact of the Terrorist Attacks of 9/11 on International Trading and Transport Activities." *OECD Working Paper*.
- Tavares, J. (2004), "The Open Society Assesses its Enemies: Shocks, Disasters and Terrorist Attacks," *Journal of Monetary Economics*, 51(5), pp1039-1070.
- Zakaria, M., Jun W. & Ahmed H. (2019). "Effect of Terrorism on Economic Growth in Pakistan: an Empirical Analysis." *Economic Research-Ekonomska istraživanja* 32 (1), pp. 1794–812.

ΕΠΙΣΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

United Nations Security Council Resolution 1368 (12 Sep 2001)

<https://www.refworld.org/docid/3c4e94557.html>

United Nations Security Council Resolution 1373 (28 Sep 2001)

https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/res_1373_english.pdf

United Nations Security Council Resolution 1566 (8 Oct 2004)

<https://www.un.org/ruleoflaw/files/n0454282.pdf>

United Nations General Assembly 71/291 (15 Jun 2017)

https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_71_291.pdf

NATO Washington Treaty (4 Apr 1949)

https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_89597.htm

NATO Press Release (2001)124 (12 Sep 2001)

<https://www.nato.int/docu/pr/2001/p01-124e.htm>

Department of State: The Global War on Terrorism: The First 100 Days 12/20/01

<https://2001-2009.state.gov/s/ct/rls/wh/6947.htm>

U.S. Department of Homeland: Security Budget Overview K/Y 2021

https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/fy_2021_dhs_bib_web_version.pdf

U.S 115 STAT. 224 Public Law 107–40 107th Congress Joint Resolution Sep 18, 2001)

<https://www.congress.gov/107/plaws/publ40/PLAW-107publ40.pdf>

U.S. Congressional Research Service, 8 Dec 2014. The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11

<https://sgp.fas.org/crs/natsec/RL33110.pdf>

OSCE Annual Report 2003

<https://www.osce.org/secretariat/13580>

Global Terrorism Index Annual Report 2020

<https://www.visionofhumanity.org/maps/global-terrorism-index/#/>

Global Peace Index Annual Report 2021

<https://reliefweb.int/report/world/global-peace-index-2021>

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ - ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

<http://edition.cnn.com/2001/WORLD/asiapcf/central/09/21/ret.afghan.taliban>

<https://web.archive.org/web/20070314191451/http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Communiques/2006/Cabinet%2BCommunique%2B16-Jul-2006.htm>

<https://www.un.org/counterterrorism>

<https://www.consilium.europa.eu/>

<https://watson.brown.edu/costsofwar/figures/2021/human-and-budgetary-costs-date-us-war-afghanistan-2001-2021>

<https://whitehouse.archives.gov/infocus/defense/enduringfreedom.html>

<https://www.transnationalterrorism.eu>